

‘माइतघर’ उपन्यासको पदवर्गीय अध्ययन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, बाल कुमारी कलेज, शिक्षा शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
नेपाली विषयमा एम.एड. द्वितीय वर्षको पाठ्यांश ५९८ को
अनुसन्धान पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोध पत्र

शोधार्थी

रञ्जिता अधिकारी (आचार्य)

अनुक्रमाङ्क : २४१००४०

त्रि.वि. दर्ता नं. ८१३५-९५

शिक्षा शास्त्र सङ्काय

बाल कुमारी कलेज

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

नारायणगढ, चितवन

२०७०/२०१३

शोध निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, शिक्षा शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत बाल कुमारी कलेज, नारायणगढका छात्रा रञ्जिता अधिकारी (आचार्य) ले नेपाली भाषा शिक्षा विषयमा एम.एड. द्वितीय वर्षको पाठ्यांश ५९८ को अनुसन्धान पत्रको प्रयोजनका लागि 'माइतघर' उपन्यासको पदवर्गीय अध्ययन शीर्षकको शोध पत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । अत्यन्त परिश्रमसाथ गहन विश्लेषण गरी तयार पारिएको यस शोध कार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र सोको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

२०७०/०९/१९

२ मई, २०१३

दामोदर रिजाल

सह-प्राध्यापक

बाल कुमारी कलेज

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

नारायणगढ, चितवन

कृतज्ञता ज्ञापन

सर्वप्रथम आफ्नो कार्य व्यस्तताका बाबजुद पनि आफ्नो अमूल्य समय प्रदान गरी शोध पत्रको प्रारम्भदेखि हालसम्म निरन्तर प्रेरणा, कुशल निर्देशन तथा महत्त्वपूर्ण सुझाव दिनुहुने श्रद्धेय गुरु सह-प्राध्यापक दामोदर रिजालज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

शोध कार्यका समयमा विभिन्न पुस्तकहरू उपलब्ध गराइदिनु हुने श्रद्धेय गुरुहरू सह-प्राध्यापक रवि किरण अधिकारी, डा. मति प्रसाद ढकाल, उप.प्रा. कृष्ण प्रसाद शर्मा, श्री श्याम नारायण पौडेल, श्री कृष्णहरि पोखेल तथा श्री नारायण सापकोटाज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । यसैगरी शोध कार्यका क्रममा आवश्यक सहयोग गर्नुहुने बाल कुमारी कलेजका श्रद्धेय गुरुहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

अध्ययन कार्यका हरेक क्षणमा सहयोग तथा प्रोत्साहन गर्नुहुने जीवनसाथी श्री प्रेम प्रसाद आचार्यज्यूप्रति हार्दिक ऋणी छु । सानै उमेरदेखि पठन कार्यप्रति उत्साह प्रदान गर्नुहुने आदरणीय दाजु रामजी अधिकारीज्यूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोध कार्यमा कुनै अवरोध नपुऱ्याई सहयोग गर्ने प्यारा छोराछोरी आलोक तथा अलकाप्रति हार्दिक स्नेहभाव व्यक्त गर्दछु ।

अनुसन्धान आफैमा जटिल र गहन विषय हुँदाहुँदै पनि वर्तमान समयमा शब्दको छनोट र प्रयोगप्रति देखिएको अन्योलका बारेमा अध्ययन गर्ने इच्छा जाग्यो । त्यसकारण **माइतघर** उपन्यासभित्र के-कस्ता शब्दहरू कसरी प्रयोग गरिएका छन् भन्ने कौतूहलता मेटाउन **'माइतघर' उपन्यासको पदवर्गीय अध्ययन** शोध शीर्षक चयन गरी तयार पारिएको प्रस्तुत शोध पत्र सानो प्रयास मात्र हो ।

यस शोध पत्रका सकारात्मक पक्ष आदरणीय गुरुवर्गहरूबाट प्राप्त ज्ञान र प्रेरणाका उपज हुन् । यसमा भएका त्रुटि तथा कमजोरीहरू मेरा आफ्नै हुन् भन्ने कुरा विनम्रताका साथ स्वीकार गर्दछु । अन्त्यमा यस कार्यमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण गुरुवर्ग, मित्रजन र शुभेच्छुकप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । यसैगरी यस शोध पत्रको टङ्कणमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने 'निक द डिजाइनर' का श्री दीपेन्द्रकुमार जोशी 'निक' ज्यूलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि विभाग समक्ष अनुरोध गर्दछु ।

शोधार्थी

२०७०/०९/१९

२ मई, २०१३

रञ्जिता अधिकारी (आचार्य)

त्रि.वि.दर्ता नं. : ८१३५-९५

त्रिभुवन विश्व विद्यालय

बाल कुमारी कलेज

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

नारायणगढ, चितवन

२०७०

सङ्क्षेपीकृत शब्द सूची

यस शोध पत्रमा प्रयोग गरिएका सङ्क्षेपीकृत शब्दहरूको पूरा रूप यसप्रकार छ :

क्र.सं.	क्रमसङ्ख्या
प्रा.	प्राध्यापक
पृ.	पृष्ठ
सम्पा.	सम्पादक
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्व विद्यालय
संस्क.	संस्करण
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान

विषय सूची

- (क) शोध पत्रको स्वीकृति पत्र
- (ख) शोध निर्देशकको मन्तव्य
- (ग) कृतज्ञता ज्ञापन

पहिलो परिच्छेद शोध परिचय

१.१	शोध शीर्षक	१
१.२	विषय प्रवेश	१
१.३	शोध प्रयोजन	२
१.४	समस्या कथन	३
१.५	शोध कार्यका उद्देश्यहरू	३
१.६	पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.७	शोध कार्यको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता	५
१.८	शोध कार्यको सीमाङ्कन	६
१.९	सामाग्री सङ्कलन विधि	६
१.१०	अध्ययन विधि	६
१.११	शोध कार्यको रूपरेखा	६

दोस्रो परिच्छेद पदवर्गको सैद्धान्तिक स्वरूप

२.१	पदवर्गको परिचय	८
२.१.१	नाम	१०
२.१.२	सर्वनाम	१०
२.१.३	विशेषण	१०
२.१.४	क्रिया	१०
२.१.५	क्रियायोगी	११

२.१.६	नामयोगी	११
२.१.७	संयोजक	११
२.१.८	निपात	११
२.१.९	विस्मयादिबोधक	१२

तेस्रो परिच्छेद 'माइतघर' उपन्यासमा पदवर्गको निर्धारण

३.१	उपन्यासकार लैनसिंह बाड्देल र 'माइतघर' उपन्यास	१३
३.२	'माइतघर' उपन्यासको पदवर्गीय अध्ययन	१५
३.२.१	परिच्छेद एकको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. १-५)	१६
३.२.१.१	नाम	१६
३.२.१.२	सर्वनाम	१६
३.२.१.३	विशेषण	१६
३.२.१.४	क्रिया	१७
३.२.१.५	क्रियायोगी	१७
३.२.१.६	नामयोगी	१८
३.२.१.७	संयोजक	१८
३.२.१.८	विस्मयादिबोधक	१८
३.२.१.९	निपात	१८
३.२.२	परिच्छेद दुईको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ६-८)	१८
३.२.२.१	नाम	१८
३.२.२.२	सर्वनाम	१९
३.२.२.३	विशेषण	१९
३.२.२.४	क्रिया	१९
३.२.२.५	क्रियायोगी	२०
३.२.२.६	नामयोगी	२०
३.२.२.७	संयोजक	२०
३.२.२.८	विस्मयादिबोधक	२०
३.२.२.९	निपात	२०
३.२.३	परिच्छेद तीनको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ९-१२)	२०
३.२.३.१	नाम	२०
३.२.३.२	सर्वनाम	२०
३.२.३.३	विशेषण	२१

	३.२.३.४ क्रिया	२१
	३.२.३.५ क्रियायोगी	२१
	३.२.३.६ नामयोगी	२१
	३.२.३.७ संयोजक	२२
	३.२.३.८ विस्मयादिबोधक	२२
	३.२.३.९ निपात	२२
३.२.४	परिच्छेद चारको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. १३-१९)	२२
	३.२.४.१ नाम	२२
	३.२.४.२ सर्वनाम	२३
	३.२.४.३ विशेषण	२३
	३.२.४.४ क्रिया	२३
	३.२.४.५ क्रियायोगी	२४
	३.२.४.६ नामयोगी	२४
	३.२.४.७ संयोजक	२४
	३.२.४.८ विस्मयादिबोधक	२४
	३.२.४.९ निपात	२४
३.२.५	परिच्छेद पाँचको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. १३-१९)	२५
	३.२.५.१ नाम	२५
	३.२.५.२ सर्वनाम	२५
	३.२.५.३ विशेषण	२५
	३.२.५.४ क्रिया	२५
	३.२.५.५ क्रियायोगी	२६
	३.२.५.६ नामयोगी	२६
	३.२.५.७ संयोजक	२६
	३.२.५.८ विस्मयादिबोधक	२६
	३.२.५.९ निपात	२६
३.२.६	परिच्छेद छको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. २३-२५)	२६
	३.२.६.१ नाम	२७
	३.२.६.२ सर्वनाम	२७
	३.२.६.३ विशेषण	२७
	३.२.६.४ क्रिया	२७
	३.२.६.५ क्रियायोगी	२८
	३.२.६.६ नामयोगी	२८
	३.२.६.७ संयोजक	२८
	३.२.६.८ विस्मयादिबोधक	२८

३.२.६.९	निपात	२८
३.२.७	परिच्छेद सातको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. २६-३०)	२८
३.२.७.१	नाम	२९
३.२.७.२	सर्वनाम	२९
३.२.७.३	विशेषण	२९
३.२.७.४	क्रिया	२९
३.२.७.५	क्रियायोगी	३०
३.२.७.६	नामयोगी	३०
३.२.७.७	संयोजक	३०
३.२.७.८	विस्मयादिबोधक	३०
३.२.७.९	निपात	३०
३.२.८	परिच्छेद आठको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ३१-३५)	३१
३.२.८.१	नाम	३१
३.२.८.२	सर्वनाम	३१
३.२.८.३	विशेषण	३१
३.२.८.४	क्रिया	३२
३.२.८.५	क्रियायोगी	३२
३.२.८.६	नामयोगी	३२
३.२.८.७	संयोजक	३२
३.२.८.८	विस्मयादिबोधक	३३
३.२.८.९	निपात	३३
३.२.९	परिच्छेद नौको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ३६-४०)	३३
३.२.९.१	नाम	३३
३.२.९.२	सर्वनाम	३३
३.२.९.३	विशेषण	३३
३.२.९.४	क्रिया	३४
३.२.९.५	क्रियायोगी	३४
३.२.९.६	नामयोगी	३५
३.२.९.७	संयोजक	३५
३.२.९.८	विस्मयादिबोधक	३५
३.२.९.९	निपात	३५
३.२.१०	परिच्छेद दसको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ४१-४९)	३५
३.२.१०.१	नाम	३५
३.२.१०.२	सर्वनाम	३६
३.२.१०.३	विशेषण	३६

३.२.१०.४ क्रिया	३६
३.२.१०.५ क्रियायोगी	३७
३.२.१०.६ नामयोगी	३७
३.२.१०.७ संयोजक	३७
३.२.१०.८ विस्मयादिबोधक	३८
३.२.१०.९ निपात	३८
३.२.११ परिच्छेद एघारको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ५०-५२)	३८
३.२.११.१ नाम	३८
३.२.११.२ सर्वनाम	३८
३.२.११.३ विशेषण	३८
३.२.११.४ क्रिया	३९
३.२.११.५ क्रियायोगी	३९
३.२.११.६ नामयोगी	३९
३.२.११.७ संयोजक	३९
३.२.११.८ विस्मयादिबोधक	३९
३.२.११.९ निपात	४०
३.२.१२ परिच्छेद बाह्रको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ५३-५६)	४०
३.२.१२.१ नाम	४०
३.२.१२.२ सर्वनाम	४०
३.२.१२.३ विशेषण	४०
३.२.१२.४ क्रिया	४१
३.२.१२.५ क्रियायोगी	४१
३.२.१२.६ नामयोगी	४१
३.२.१२.७ संयोजक	४१
३.२.१२.८ विस्मयादिबोधक	४१
३.२.१२.९ निपात	४१
३.२.१३ परिच्छेद तेह्रको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ५७-५९)	४२
३.२.१३.१ नाम	४२
३.२.१३.२ सर्वनाम	४२
३.२.१३.३ विशेषण	४२
३.२.१३.४ क्रिया	४३
३.२.१३.५ क्रियायोगी	४३
३.२.१३.६ नामयोगी	४३
३.२.१३.७ संयोजक	४३
३.२.१३.८ विस्मयादिबोधक	४३

३.२.१३.९ निपात	४४
३.२.१४ परिच्छेद चौधको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ६०-६६)	४४
३.२.१४.१ नाम	४४
३.२.१४.२ सर्वनाम	४४
३.२.१४.३ विशेषण	४५
३.२.१४.४ क्रिया	४५
३.२.१४.५ क्रियायोगी	४५
३.२.१४.६ नामयोगी	४६
३.२.१४.७ संयोजक	४६
३.२.१४.८ विस्मयादिबोधक	४६
३.२.१४.९ निपात	४६
३.२.१५ परिच्छेद पन्ध्रको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ६७-७०)	४६
३.२.१५.१ नाम	४७
३.२.१५.२ सर्वनाम	४७
३.२.१५.३ विशेषण	४७
३.२.१५.४ क्रिया	४७
३.२.१५.५ क्रियायोगी	४८
३.२.१५.६ नामयोगी	४८
३.२.१५.७ संयोजक	४८
३.२.१५.८ विस्मयादिबोधक	४८
३.२.१५.९ निपात	४८
३.२.१६ परिच्छेद सोह्रको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ७१-७४)	४९
३.२.१६.१ नाम	४९
३.२.१६.२ सर्वनाम	४९
३.२.१६.३ विशेषण	४९
३.२.१६.४ क्रिया	४९
३.२.१६.५ क्रियायोगी	५०
३.२.१६.६ नामयोगी	५०
३.२.१६.७ संयोजक	५०
३.२.१६.८ विस्मयादिबोधक	५०
३.२.१६.९ निपात	५०
३.२.१७ परिच्छेद सत्रको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ७५-८५)	५१
३.२.१७.१ नाम	५१
३.२.१७.२ सर्वनाम	५१
३.२.१७.३ विशेषण	५१

	३.२.१७.४ क्रिया	५२
	३.२.१७.५ क्रियायोगी	५२
	३.२.१७.६ नामयोगी	५२
	३.२.१७.७ संयोजक	५२
	३.२.१७.८ विस्मयादिबोधक	५२
	३.२.१७.९ निपात	५२
३.३	निष्कर्ष	५२

चौथो परिच्छेद 'माइतघर' उपन्यासको पदवर्गीय विश्लेषण

४.१	'माइतघर' उपन्यासको पदवर्गीय विश्लेषण	५३
-----	--------------------------------------	----

पाँचौँ परिच्छेद उपसंहार

५.१	उपसंहार	६०
-----	---------	----

सन्दर्भ ग्रन्थ सूची

(क)	पुस्तक सूची	६३
(ख)	शोध पत्र सूची	६४
(ग)	पत्र-पत्रिका सूची	६४

परिशिष्ट खण्ड

परिशिष्ट 'क'	व्यक्तिवृत्त	६५
परिशिष्ट 'ख'	लैनसिंह बाड्देलद्वारा लिखित 'माइतघर' उपन्यासको आवरण-चित्र	६६

पहिलो परिच्छेद शोध परिचय

१.१ शोध शीर्षक

प्रस्तुत शोध पत्रको शीर्षक 'माइतघर' उपन्यासको पदवर्गीय अध्ययन रहेको छ ।

१.२ विषय प्रवेश

उपन्यासकार लैनसिंह बाड्देल नेपाली उपन्यास परम्परामा आधुनिक कालका महत्त्वपूर्ण प्रतिभा हुन् । सर्वप्रथम नेपाली उपन्यासलाई यथार्थवादी जीवनदृष्टि दिई नयाँ मोड प्रदान गर्ने काम यिनकै पहिलो उपन्यास **मुलुक बाहिर** (२००४) ले गरेको हो । यस बाहेक उनका अन्य उपन्यासहरूमा **माइतघर** (२००६), **लड्गडाको साथी** (२००८) र **रेम्ब्रान्ट** (२०२३) प्रकाशित छन् । यिनै उपन्यासहरूका आधारमा बाड्देलको औपन्यासिक प्रवृत्ति स्थापित भएको छ ।

सामाजिक यथार्थलाई अभिव्यक्तिको मूल केन्द्र मानेर उपन्यास रचना गर्ने बाड्देल नेपाली उपन्यास फाँटमा नवीन शिल्प भित्र्याउन सफल उपन्यासकार मध्ये एक हुन् । पाश्चात्य कला-साहित्यको राम्रो अध्ययन गरेका बाड्देलको दोस्रो यथार्थवादी सामाजिक उपन्यास **माइतघर** (२००६) हो । **माइतघर** उपन्यासले नेपाली समाज र संस्कारका मूल्यहरूलाई जस्ताको तस्तै ग्रहण गरेर दार्जिलिङको अर्धसहरीया परिवेशको नेपाली जीवन पद्धतिलाई आत्मसात् गरेको छ । **माइतघर** उपन्यास यथार्थलाई आदर्शमा घोल्दै सांस्कृतिक समस्या स्थापना गर्ने दिशातर्फ अभिप्रेरित देखिन्छ ।

बाल्य जीवनदेखि साथी बनेका सानी र हरिजस्ता दुई पात्रको केन्द्रीयतामा **माइतघर** उपन्यास अडेको छ, खडा भएको छ । नेपाली संस्कारले चेली बनेकी सानी र माइतीका सीमाभिन्न हुर्केको हरिको कारुणिक पक्षलाई प्रस्तुत गर्ने यस उपन्यासमा

दुवैको आत्मीय आचरणलाई यथार्थले जित्न नसकेको अवस्था व्यक्त गर्न सानीको विवाह प्रसङ्गलाई कथा वस्तुमा जोडिएको छ । बिहेपछि पनि सामाजिक आडम्बरका कारण सानी लोग्नेसँग बसेर घर-व्यवहार चलाउन असमर्थ बन्दछे । यही परिस्थितिमा टेक्ने डालो र समाउने हाँगो नपाएकी सानीले आत्महत्या जस्तो जघन्य अपराधलाई पनि स्वीकार गर्न चाहेकी र त्यसबाट पनि हार खाएर जीवनमा आइलाग्ने जस्तोसुकै मूल्यलाई आत्मसात् गर्दै सानी बाँच्ने प्रयत्नमा लागेकी छे । घर-परिवारमा देखापरेको असमझदारी, सौताको आगमन, माइतघरको व्यवहार र आफ्नै कर्मलाई पनि सहज रूपले स्वीकार्न नसकेकी सानी मूलतः दुखिनी चरित्रका रूपमा अङ्कित भएकी छे । भावनाले हरिलाई पति वरण गरेकी सानीले भौतिक रूपमा उसलाई दाजुकै रूपमा स्थापित गरेकी छे । त्यसैले परिस्थितिको चेपुवामा परेर विवश जीवन बाँच्न बानी परेका नेपाली नारीहरूको पलायनमूलक चरित्रलाई सानीका माध्यमबाट **माइतघर** उपन्यासमा उपन्यासकारले अभिव्यक्त गरेका छन् ।

मानिसको भाव र प्रकृतिको रूपलाई समायोजन गरेर बाङ्गुलेले आफ्ना उपन्यासमा प्रकृतिसँग समाज, वातावरण, परिवेश र व्यक्तिका द्वन्द्वलाई समुचित विन्यास गरेको पाइन्छ । उनका उपन्यासमा मानवीय दुःखमा प्रकृति पनि रौद्र रूपमा प्रकट हुन्छ भने सुखका क्षणमा प्रकृति पनि सौम्य र शान्त अवस्थामा हुन्छ । बाङ्गुलेका उपन्यासमा सामाजिक यथार्थवाद, मानवतावाद, अतियथार्थवाद, प्रकृतिवादका साथै कारुणिक पक्षको चित्रण पाइन्छ र निराशावादी स्वर पनि सशक्त रूपमा अभिव्यक्त हुन्छ ।

यिनै विभिन्न औपन्यासिक विशेषताले भरिएको **माइतघर** उपन्यासलाई उत्कृष्ट सामाजिक उपन्यासका रूपमा लिइन्छ । यस उपन्यासको विभिन्न कोणबाट अध्ययन-विश्लेषण भएको छ । जे-जसरी **माइतघर** उपन्यासको अध्ययन-विश्लेषण गरिए तापनि यस उपन्यासमा प्रयोग भएका शब्दहरूको पदवर्गीय अध्ययन भएको छैन । त्यसकारण **माइतघर** उपन्यासको पदवर्गीय अध्ययनलाई शोध शीर्षक बनाइएको छ ।

१.३ शोध प्रयोजन

प्रस्तुत शोध पत्र त्रिभुवन विश्व विद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, बाल कुमारी कलेज, नेपाली भाषाशिक्षा विभाग अन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको नेपा.शि. ५९८ को पाठ्यांशको आवश्यकता परिपूर्तिका निम्ति प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.४ समस्याकथन

समस्याकथनलाई शोधको महत्त्वपूर्ण अङ्गका रूपमा लिइन्छ । शोधकार्यका लागि जुन शीर्षक छनोट गरिन्छ त्यही शीर्षकले नै समस्याको सङ्केत गरेको हुन्छ । छनोट गरिएको शोध शीर्षक मुख्य-मुख्य समस्या र तिनका सम्भावित समाधान नै समस्याकथन हो । शोधको सम्पूर्ण कार्य समस्यामै केन्द्रित भई त्यसैको समाधानतिर लक्षित हुन्छ । यस **माइतघर** उपन्यासको पदवर्गीय अध्ययन गर्दा र यसको सैद्धान्तिक चर्चा-परिचर्चामा देखापर्ने समस्याको समाधानको सेरोफेरोमा शोध कार्य केन्द्रित छ । यस शीर्षकसँग सम्बन्धित अन्य समस्याहरू निम्न लिखित रहेका छन् –

- (क) पदवर्गको सैद्धान्तिक परिचय के-कस्तो छ ?
 - (ख) **माइतघर** उपन्यासमा के-कस्ता शब्दहरू प्रयुक्त छन् ?
 - (ग) **माइतघर** उपन्यासमा प्रयुक्त पदवर्गको विश्लेषण कसरी गर्न सकिन्छ ?
- यिनै समस्यामा केन्द्रित भई प्रस्तावित शोध कार्य सम्पन्न भएको छ ।

१.५ शोध कार्यका उद्देश्यहरू

कुनै पनि कार्य बिना उद्देश्य अगाडि बढ्दैन । उद्देश्य बिनाको अध्ययनले सफलता प्राप्त गर्न पनि सक्दैन । त्यसकारण कुन उद्देश्य लिएर अध्ययन-विश्लेषण गर्न खोजिएको हो त्यस उद्देश्यलाई मध्यनजर गर्दै शोध कार्य अगाडि बढाइन्छ । **माइतघर** उपन्यासको पदवर्गीय अध्ययन गर्नु र यसको सैद्धान्तिक चर्चा-परिचर्चा गर्नु नै यस शोध कार्यको मूल र यथार्थ उद्देश्य हो । यस शीर्षकसित सम्बद्ध अन्य उद्देश्यहरू निम्न लिखित रहेका छन् –

- (क) पदवर्गको सैद्धान्तिक परिचय दिनु,
- (ख) पदवर्गीय आधारमा **माइतघर** उपन्यासमा प्रयुक्त शब्दहरूको निर्धारण र वर्गीकरण गर्नु,
- (ग) **माइतघर** उपन्यासमा प्रयुक्त शब्दहरूको पदवर्गीय विश्लेषण गर्नु ।

यिनै उद्देश्यका सापेक्षतामा यो शोध कार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

शोध कार्यका सिलसिलामा सम्बन्धित विषयमा त्यसअघि सम्पन्न कार्यहरूको व्यवस्थित रूपमा अध्ययन गरी ती सबै कार्यको क्रमबद्ध समीक्षा गर्नु नै पूर्वकार्यको समीक्षा हो । शोधार्थीले शोध कार्य आरम्भ गर्दा आफूले शोध गर्न चाहेको विषयमा त्यसपूर्व के-कति

अध्ययन, खोज-अनुसन्धान तथा प्रकाशन कार्य भएका छन् भन्ने कुराको जानकारी पूर्वकार्यको समीक्षा मार्फत् प्राप्त गर्न सक्छ । एउटै विषयमा शोध कार्य पटक-पटक नदोहोर्नु र नयाँ विषयमा अध्ययन-अनुसन्धान गर्न पूर्वकार्यको समीक्षा आवश्यक छ ।

‘माइतघर’ उपन्यासको पदवर्गीय अध्ययन शीर्षकमा अहिलेसम्म कुनै शोध कार्य भएको छैन तर पनि लैनसिंह बाड्देल र माइतघरसँग सम्बन्धित रहेर गरिएका केही अध्ययन-विश्लेषण र पुस्तकलाई यहाँ कालक्रमिक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ –

कृष्णचन्द्र सिंह प्रधानको **नेपाली उपन्यास र उपन्यासकार** पुस्तकमा माइतघर उपन्यासको कथा वस्तुलाई खोतल्ने प्रयास गरेको देखिन्छ ।^१ उनले कथा वस्तुभित्र प्रयोग भएका पदवर्गलाई चिनाउने चेष्टा नगरे तापनि बाड्देललाई यथार्थवादी एवम् प्रकृतिवादी उपन्यासकारका रूपमा चिनाएका छन् ।

इन्द्र बहादुर राईको **नेपाली उपन्यासका आधारहरू** पुस्तकमा लैनसिंह बाड्देलको औपन्यासिक प्रवृत्तिलाई औल्याइएको छ । यसै क्रममा माइतघर उपन्यासलाई गृहस्थ समाजको पारिवारिक जीवनसँग तुलना गरेर प्रस्तुत गरेको देखिन्छ ।^२

राजेन्द्र सुवेदीको **नेपाली उपन्यास : परम्परा र प्रवृत्ति** पुस्तकमा माइतघर उपन्यासमा प्रयुक्त आदर्शोन्मुख यथार्थलाई प्रस्तुत खोजिएको छ । लेखक सुवेदीले यस कृतिमा प्रवृत्तिगत अध्ययनलाई बढी प्राथमिकता दिएकोले यसमा पदवर्गीय अध्ययनको चेष्टा छैन तर माइतघर उपन्यासको संरचनात्मक पक्षलाई खोतलेका छन् ।^३

शिव प्रसाद सत्याल ‘पीठ’ ले बाड्देलको ‘माइतघर’ शीर्षक अन्तर्गत माइतघर उपन्यासको विश्लेषण गरेका छन् । एकदेखि सत्रौँ अनुच्छेदसम्मका सबै प्रसङ्गलाई केलाएको यस रचनामा पनि पदवर्गीय अध्ययनको चेष्टा पाइँदैन । यस विश्लेषणमा लेखकले हरिलाई भन्दा सानीको मर्मलाई प्रधानता दिएर सानीप्रति सहानुभूति प्रकट गरेका छन् ।^४

मुरारि प्रसाद रेग्मीले माइतघर : एक मनोवैज्ञानिक विश्लेषण शीर्षक अन्तर्गत माइतघर उपन्यासका पात्रहरूको मनोवैज्ञानिकतालाई खोतलेका छन् ।^५

१ कृष्णचन्द्र सिंह प्रधान, **नेपाली उपन्यास र उपन्यासकार**, (ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०३६), पृ. ८५ ।

२ इन्द्र बहादुर राई, **नेपाली उपन्यासका आधारहरू**, (ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५०), पृ. २२९ ।

३ राजेन्द्र सुवेदी, **नेपाली उपन्यास : परम्परा र प्रवृत्ति**, (वाराणसी : भूमिका प्रकाशन, २०५३), पृ. ८६ ।

४ शिव प्रसाद सत्याल, **बाड्देलको माइतघर, मनमत**, वर्ष २०, अङ्क ८९, २०५९, चैत्र, पृ. ५३ ।

५ मुरारि प्रसाद रेग्मी, **माइतघर : एक मनोवैज्ञानिक विश्लेषण, जनमत**, (वर्ष २०, अङ्क ८९, २०५९, चैत्र), पृ. ५७ ।

लेखकले सबै पात्रहरूको मनोदशालाई केलाउने प्रयास गरेका छन् तर पनि पात्रले प्रयोग गरेका शब्दहरूको वर्ग पहिचान गर्ने उद्देश्य नभएकाले यसतर्फ केन्द्रित नभई **माइतघर** उपन्यासको मनोवैज्ञानिक पक्षमा केन्द्रित रहेका छन् ।

कृष्ण गौतमले *लैनसिंह बाड्देल* : उपन्यासकारका रूपमा समीक्षात्मक लेखमा मानसिक द्वन्द्वले पिल्सिएकी सानीको दयनीय स्थितिको विश्लेषण गरेका छन् ।^६ यसमा विभिन्न दृष्टिकोणले **माइतघर** उपन्यासको चर्चा-परिचर्चा गरिएको छ ।

यसरी **माइतघर** उपन्यासका विविध पक्षमा सोपाधिक वा निरूपाधिक अध्ययनहरू भएका छन् तर पनि यी अध्ययनहरूमा **माइतघर** उपन्यासमा प्रयुक्त शब्दहरूको पदवर्गीय अध्ययन-विश्लेषण भएको पाइँदैन । भइसकेका अध्ययनहरू कथा वस्तु, चरित्र, भाषाशैली र मनोविज्ञानसँग आबद्ध भएकाले समयसापेक्षतालाई मध्यनजर गर्दै '**माइतघर**' उपन्यासको **पदवर्गीय अध्ययन** शीर्षकको यो शोध पत्र तयार पारिएको हो र यस शीर्षकमा आधारित भई अनुसन्धान गर्नु सान्दर्भिक र सामयिक छ ।

१.७ शोध कार्यको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता

कुनै पनि भाषामा प्रयोग भएका सम्पूर्ण शब्दहरूलाई शब्द-भण्डार भनिन्छ । शब्द-भण्डार पनि व्याकरणिक प्रकार्यका दृष्टिले विभिन्न वर्गमा विभाजित हुन्छ जसलाई पदवर्ग पनि भनिन्छ । जबसम्म कुनै पनि कृतिको पदवर्गीय अध्ययन गरिँदैन तबसम्म त्यस कृतिको भाषिक अध्ययन पूरा भएको मानिँदैन । भाषिक अध्ययनलाई सफलीभूत पार्नका लागि समसामयिकतालाई मध्यनजर गर्दै **माइतघर** उपन्यासमा प्रयोग भएका शब्दहरूको पदवर्गीय अध्ययनलाई विषय बनाइएको छ । यस किसिमको अध्ययन नवीनतम, वस्तुनिष्ठ र तथ्याङ्कीय हुने भएकोले भाषासम्बन्धी अध्ययन-अध्यापन गराउने विद्यार्थी एवम् शिक्षकहरूका लागि यस कार्यले अझ मजबुत गराउने छ । कुनै पनि भाषामा प्रयोग भएका शब्दहरूको छुट्टाछुट्टै अध्ययन गरिने यस किसिमको अध्ययन भाषिक अनुसन्धानका क्षेत्रमा प्रायः उपेक्षित रहेको हुनाले भाषिक अध्ययनमा रुचि राख्नेहरूका लागि यो अध्ययन लाभदायी ठहर्ने विश्वास लिइएको छ ।

६ कृष्ण गौतम, *लैनसिंह बाड्देल* : उपन्यासकारका रूपमा, **जनमत**, (वर्ष २०, अङ्क ८९, २०५९, चैत्र), पृ. ११ ।

१.८ शोध कार्यको सीमाङ्कन

प्रस्तावित शोध पत्र **माइतघर** उपन्यासमा प्रयोग भएका शब्दहरूको पदवर्गीय अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ । उपन्यासका अन्य पक्षहरू यस अध्ययनभित्र समाविष्ट भएका छैनन् ।

१.९ सामग्री सङ्कलन विधि

यस शोध कार्यको प्रयोजनका लागि सामग्री सङ्कलनका क्रममा पुस्तकीय विधिलाई अवलम्बन गरिएको छ । सैद्धान्तिक अवधारणा निर्धारणका लागि व्याकरण ग्रन्थ र विज्ञ समुदायसँग आवश्यक सहयोग लिई सङ्कलित सामग्रीलाई व्यवस्थापन गरिएको छ ।

१.१० अध्ययन विधि

कुनै पनि शोधकार्यका लागि उपयुक्त विधिको आवश्यकता पर्दछ । उपयुक्त विधि चयनको अभावमा शोध कार्य नै उद्देश्यबाट विमुख हुन सक्दछ । प्रस्तुत '**माइतघर**' उपन्यासको पदवर्गीय अध्ययन नामक शोध कार्य मूलतः निर्णयात्मक, निगमनात्मक, विश्लेषणात्मक तथा वर्णनात्मक विधिमा केन्द्रित रहेको छ साथै आवश्यकता अनुसार अन्य विधिको पनि प्रयोग गरी प्रस्तुत शोध कार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

१.९ शोध कार्यको रूपरेखा

प्रस्तुत शोध कार्यलाई व्यवस्थित एवम् सु-सङ्गठित ढाँचामा बाँधिएको छ । यसलाई परस्पर शृङ्खलित र व्यवस्थित बनाउनका लागि विभिन्न परिच्छेद, उप-परिच्छेद, शीर्षक, उप-शीर्षक, सहायक शीर्षकमा विभाजन गरिएको छ । शोध कार्यको समग्र रूपरेखा यसप्रकार रहेको छ –

(१) पहिलो परिच्छेद : शोध पत्रको परिचय

यस शीर्षकमा शोध शीर्षक, प्रयोजन, समस्याकथन, शोधको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधको औचित्य, महत्त्व एवम् उपयोगिता, सीमाङ्कन, सामग्री सङ्कलन विधि, शोध विधि र शोध पत्रको रूपरेखा प्रस्तुत गरिएको छ ।

(२) **दोस्रो परिच्छेद : पदवर्गको सैद्धान्तिक स्वरूप**

यस शीर्षकमा पदवर्गको सैद्धान्तिक चर्चा र त्यस अन्तर्गतका पद-उपवर्गको निर्धारण गरिएको छ ।

(३) **तेस्रो परिच्छेद : 'माइतघर' उपन्यासमा पदवर्गको निर्धारण**

यस परिच्छेदमा सैद्धान्तिक दृष्टिले निर्धारित पदवर्ग र तिनका उपवर्गको पहिचान, निर्धारण एवम् वर्गीकरण गरिएको छ । हरेक परिच्छेदको छुट्टाछुट्टै पदवर्गीय अध्ययन गरी हरेक शब्दलाई वर्णानुक्रम अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

(४) **चौथो परिच्छेद : 'माइतघर' उपन्यासमा प्रयोग भएका शब्दहरूको पदवर्गीय निर्धारण**

यस उपन्यासमा प्रयुक्त विभिन्न पदवर्गलाई सोही अनुसार वर्ग र उपवर्गमा विभाजन गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

(५) **पाँचौँ परिच्छेद : उपसंहार**

यस परिच्छेदमा प्रत्येक परिच्छेदको सारांश र निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

अन्त्यमा, सन्दर्भ ग्रन्थ सूचीलाई प्रस्तुत गरी शोध पत्रलाई साङ्गोपाङ्ग रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेद

पदवर्गको सैद्धान्तिक स्वरूप

२.१ पदवर्गको परिचय

मानिस चेतनशील प्राणी हो । आफ्ना मन-मस्तिष्कमा उब्जेका धारणा, अनुभूति र भावनालाई एकअर्कामा आदान प्रदान गर्ने माध्यमका रूपमा उसले भाषाको प्रयोग गर्छ । भाषा आफै बन्छ तर भाषा बन्न शब्द चाहिन्छ । शब्दका अभावमा विचार तथा भाषाको परिकल्पना सम्भव छैन । भाषालाई ग्रहण र अभिव्यक्तिगत दृष्टिले अर्थपूर्ण, आशयपूर्ण र प्रभावकारी बनाउन एवम् सोही अनुरूप शब्दको उपयोग गर्न शब्द-भण्डार सम्बन्धी ज्ञान हुनुपर्छ । जुन भाषाको शब्द-भण्डारबारे अध्ययन गर्ने हो त्यस भाषाका शब्दहरूलाई समूह-समूहमा विभाजन गर्ने काम शब्दवर्गमा हुन्छ र यसको अध्ययन आवश्यक छ ।

पदवर्गका सम्बन्धमा संस्कृत व्याकरणदेखि नेपाली व्याकरणसम्म परिचर्चा गरिएको छ । संस्कृत व्याकरणमा पाणिनिले जुन धातुको अन्त्यमा सुप् प्रत्यय र तिङ् प्रत्यय लागेको हुन्छ त्यसलाई पद मानेका छन् ।^१ पाणिनिले पदलाई सुबन्त र तिङन्त गरी दुई भागमा विभाजन गरेका छन् । यिनले सुबन्त अन्तर्गत नाम, सर्वनाम, विशेषण र अव्ययलाई राखेका छन् भने तिङन्त अन्तर्गत क्रियापद पर्दछ भनेका छन् । अव्ययलाई पुनः उनले नामयोगी, क्रियायोगी, विस्मयादिबोधक, संयोजक एवम् निपात गरी पाँच वर्गमा विभाजन गरेका छन् ।

नेपाली भाषाको **चन्द्रिका** व्याकरणमा पदवर्गलाई पदविचार भनिएको छ । यस व्याकरणमा पदविचारलाई वर्णबाट पद बनाउने रीत, पदको भेद, त्यसलाई चाहिने नियमको बयान समेत भएको नामिक पदका रूपमा लिइएको छ ।^२ यसमा हेमराजले पदवर्गलाई नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद एवम् अव्यय गरी पाँच प्रकारमा वर्गीकरण गरेका छन् । पदवर्गको चर्चाकै क्रममा नेपाली भाषाको अर्को महौला व्याकरण **मध्यचन्द्रिकामा** पनि पदवर्गलाई पदविचार नै भनिएको र **चन्द्रिका** व्याकरण र **मध्यचन्द्रिका** व्याकरणमा पदलाई एक अक्षर वा

१ पाणिनि, **अष्टाध्यायी**, (दिल्ली : चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, सन् २००४), पृ. ११४ ।

२ हेमराज पण्डित, **चन्द्रिका व्याकरण**, दोस्रो संस्क., (ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०४२), पृ. ९ ।

अनेक अक्षर भएको अर्थ बुझाउने शब्द मानिएको छ । **मध्यचन्द्रिका** व्याकरणमा पदलाई नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद, क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक र विस्मयादिबोधक जम्मा आठ प्रकारमा विभाजन गरिएको छ ।^३ नेपाली भाषाकै व्याकरण **शब्द रचना र वर्ण विन्यास**मा शब्दको व्याकरणात्मक वर्गीकरणलाई शब्दवर्ग भनिएको छ ।^४ यस व्याकरणमा पदलाई नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया र अव्यय गरी पाँच प्रकारमा विभाजन गरिएको छ ।

ईश्वर कुमार श्रेष्ठले कुनै पनि भाषामा सम्पूर्ण शब्दहरूलाई कुनै निश्चित या सीमित समूह-समूह वा वर्ग-वर्गमा विभाजन गर्दा जुन भेद देखापर्छ त्यसलाई पदवर्ग भनेका छन् । यिनले पदवर्गलाई परम्परागत, कार्य, स्वरूप र कोशीय तथा संरचनात्मक जस्ता चार आधारमा वर्गीकरण गरेका छन् । परम्परागत आधारमा नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रियाविशेषण, नामयोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक र निपात गरी नौ वर्गमा वर्गीकरण गरिएको छ भन्दै यिनले कार्यका आधारमा पदवर्गलाई नामवर्ग, क्रियावर्ग र अव्ययवर्ग गरी तीन किसिमको हुन्छ भनेका छन् । विकारी र अविकारी पदवर्गलाई स्वरूपका आधारमा गरिएको वर्गीकरण मान्ने यिनले कोशीय वर्गमा नाम, विशेषण, क्रिया र क्रियायोगीलाई राखेका छन् । अनि संरचनात्मक वर्ग अन्तर्गत सर्वनाम, नामयोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक र निपातको चर्चा गरेका छन् ।^५ पदवर्गका सम्बन्धमा गरिएका वर्गीकरणहरूमा ईश्वर कुमार श्रेष्ठको वर्गीकरण अन्यभन्दा भिन्न किसिमको हुन्छ ।

पदवर्गलाई नै राम विक्रम सिजापतिले कार्यका आधारमा उस्ता-उस्तै शब्दको समूह-समूहमा विभाजित वर्ग भनेर चिनाएको पाइन्छ ।^६ उनले शब्दवर्गलाई विकारी र अविकारी दुई प्रकारमा विभाजन गरेका छन् । विकारी अन्तर्गत नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया पर्दछन् भने अविकारी अन्तर्गत क्रियाविशेषण, नामयोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक र निपातलाई राखिएको छ । नेपाली व्याकरणमा पदवर्ग सम्बन्धी मतमतान्तर देखा परिरहेको वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा **प्रयोगात्मक नेपाली व्याकरण** प्रकाशित भएको छ । यस व्याकरणमा पदवर्ग भनेको वाक्यमा विभिन्न किसिमका शब्दहरू प्रयोगमा आएका हुन्छन् र तिनलाई विभिन्न वर्गमा राखेर हेर्नु हो^७ भन्ने दृष्टिकोण हेमाङ्ग राज अधिकारीले व्यक्त गरेका छन् । यस व्याकरणमा पदलाई स्रोतका,

३ सोमनाथ सिग्दाल, **मध्यचन्द्रिका**, बाइसौं संस्क., (ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०४८), पृ. ११ ।

४ मोहन राज शर्मा, **शब्द रचना र वर्ण विन्यास**, दोस्रो संस्क., (काठमाडौं : पाठ्य सामग्री प्रकाशन, २०४६), पृ. ३ ।

५ ईश्वर कुमार श्रेष्ठ, **नेपाली व्याकरण : केही पक्षहरूको सरलीकृत चर्चा**, (ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५९), पृ. २९ ।

६ राम विक्रम सिजापति, **व्याकरण र बोधविवेचना**, (ललितपुर : नागार्जुन इन्टरनेसनल कलेज, २०५३), पृ. ४० ।

७ हेमाङ्ग राज अधिकारी, **प्रयोगात्मक नेपाली व्याकरण**, तेस्रो संस्क., (ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०६७), पृ. ८१ ।

बनोट, अर्थ एवम् कार्यका आधारमा छुट्याइएको छ । स्रोतका आधारमा मौलिक र आगन्तुक, बनोटका आधारमा अव्युत्पन्न, व्युत्पन्न एवम् अविकारी र विकारी, अर्थका आधारमा कोशीय र संरचनात्मक एवम् कार्यका आधारमा नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद, क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक र निपात पर्दछन् ।

२.२.१ नाम

परम्परागत व्याकरणमा नामलाई व्यक्ति, वस्तु वा धारणा जनाउने शब्द मानिएको छ । यसमा नामलाई जातिवाचक, व्यक्तिवाचक, भाववाचक, द्रव्यवाचक र समूहवाचक पाँच भागमा विभाजन गरिएको पाइन्छ भने आधुनिक व्याकरण अनुसार कुनै प्राणी, वस्तु, पदार्थ, स्थान, समूह तथा भाव विशेषलाई जनाउने विकारी शब्द हो जसले वाक्यमा कर्ता, कर्म, पूरक भएर क्रियापद वा अन्य नामिक पदसँग कारकको सम्बन्ध व्यक्त गर्दछ । यसैगरी नामले देखाउने वाक्यात्मक तथा रूपात्मक विशेषतालाई व्यक्ति र जाति, सङ्ख्येय र असङ्ख्येय, सजीव र निर्जीव एवम् मानवीय र अमानवीय आधारमा पनि विभाजन गरिएको पाइन्छ ।^८

२.१.२ सर्वनाम

सर्वनाम नामको सट्टामा प्रयोग हुने भएकाले यसलाई सट्टे नामका रूपमा चिनिन्छ । सर्वनामलाई पुरुषवाचक, दर्शकवाचक, निजवाचक/आत्मवाचक, सम्बन्धवाचक, प्रश्नवाचक आधारमा वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ ।^९

२.१.३ विशेषण

विशेषणले नाम वा सर्वनामको वर्णन गर्छ । यसले नामको अर्थलाई स्पष्ट पार्ने, सीमित गर्ने, विस्तारित वा विश्लेषित गर्ने काम गर्छ । विशेषणलाई गुणवाचक, परिमाणवाचक, सार्वनामिक, भेदक, तुलनात्मक र सङ्ख्यात्मक गरी छ भागमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

२.१.४ क्रिया

कुनै कार्य, व्यापार, घटना वा अवस्था विशेषलाई सङ्केत गर्ने त्यस्तो विकारी शब्दलाई क्रिया भनिन्छ जुन धातुमा तिङ् प्रत्यय लागेर बनेको हुन्छ । यसले वाक्यमा आएर विधेय

८ ईश्वर कुमार श्रेष्ठ, **नेपाली व्याकरण : केही पक्षहरूको सरलीकृत चर्चा**, (ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५९), पृ. ४० ।

९ हेमाङ्ग राज अधिकारी, **प्रयोगात्मक सरल नेपाली व्याकरण**, दोस्रो संस्क., (काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६३), पृ. ५८ ।

खण्डको मुख्य घटकका रूपमा भूमिका खेल्दछ । नेपाली क्रियालाई समापकताको आधारमा, कर्मकताका आधारमा, अर्थप्रधानताका आधारमा, संरचनाका आधारमा एवम् पूर्णताका आधारमा विभाजन गरिएको छ ।

२.१.५ क्रियायोगी

क्रियाका साथसाथै विशेषण र स्वयम् क्रियायोगीको विशेषता जनाउने अविकारी शब्दलाई क्रियायोगी भनिन्छ अथवा वाक्यमा आएको क्रियालाई लिएर कहिले, कहाँ, कति, कसरी, किन जस्ता प्रश्न गर्दा जुन अविकारी शब्दले उत्तर दिन्छ त्यसलाई नै क्रियायोगी भनिन्छ । क्रियायोगीबाट रीति, परिमाण, आवृत्ति आदि विशेषता र काल, स्थान, हेतु, परिणाम, प्रयोजन, सर्त, स्थिति आदि क्रियाको परिवेशगत विशेषता जनाइने हुनाले क्रियायोगीलाई क्रियाविशेषण पनि भनिन्छ । क्रियायोगीलाई कालिक, स्थानिक, मात्रावाचक, रीतिवाचक, आवृत्तिवाचक, माध्यमबोधक, कारणबोधक, परिमाणबोधक, प्रयोजनबोधक, सर्तबोधक, परिस्थितिबोधक र विपरीतबोधक गरी विभाजन गरिएको छ ।

२.१.६ नामयोगी

विभिन्न किसिमको अर्थगत सम्बन्ध जनाउन नामिकपद या अन्य कुनै पदसँग गाँसिएर प्रयोग हुने त्यस्तो अविकारी र बद्ध शब्दवर्गलाई नामयोगी भनिन्छ जसले आफू गाँसिएको पद र क्रियाकलाप बीचको समय, स्थान, रीति, हेतु आदि सम्बन्धलाई जनाउँछ । नामयोगीले वाक्यमा एक-अर्का शब्दहरूका बीचको कालिक वा स्थानिक सम्बन्धलाई जनाउँछ ।

२.१.७ संयोजक

एकभन्दा बढी पद, पदावली वा वाक्यखण्डलाई जोड्ने अविकारी शब्दवर्गलाई संयोजक भनिन्छ । संयोजकले पद-पदलाई, पदावली-पदावलीलाई एवम् वाक्यखण्ड-वाक्यखण्डलाई जोड्ने काम गर्छ । संयोजकलाई संरचनाका आधारमा सरल र जटिल एवम् भूमिकाका आधारमा सापेक्ष र निरपेक्ष गरी विभाजन गरिएको छ ।

२.१.८ निपात

आफ्नो छुट्टै खास शाब्दिक या कोशीय अर्थ नहुने त्यस्तो अविकारी शब्दलाई निपात भनिन्छ जसले वाक्यमा आई आफ्नो निकटवर्ती पद-पदावली वा पूरै वाक्यको अर्थलाई विशेष

किसिमले द्योतन गर्दछ । वाक्यमा यस्तो शब्द ऐच्छिक अथवा वैकल्पिक रूपमा आएको हुन्छ । निपात सहमति जनाउँदा, असहमति जनाउँदा, शङ्का र अनिश्चितता जनाउँदा, सम्बोधन गर्दा, कुनै कुरामाथि विशेष जोड दिँदा, प्रश्न गर्दा, अनुरोध गर्दा, विस्मयभाव प्रकट गर्दा र थैगाका रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ ।

२.१.९ विस्मयादिबोधक

मनको भाव वा वृत्तिलाई सङ्केत गर्ने त्यस्तो अविकारी शब्दलाई विस्मयादिबोधक भनिन्छ जुन वाक्यमा अलग्गै र ऐच्छिक घटकका रूपमा आएको हुन्छ । विस्मयादिबोधक वाक्यको सुरु या अन्त्यमा अलग्गै अथवा ऐच्छिक घटकका रूपमा आई सम्बन्धित वाक्यमा व्यक्त मनोभाव वा वृत्तिलाई लक्षित गर्छ । यसले एकलै प्रयोग भएर पनि वक्ताको मनोभाव वा वृत्तिलाई लक्षित गर्छ । विस्मयादिबोधक शब्दहरूलाई आश्चर्यबोधक, हर्षबोधक, शोक वा दुःखबोधक, तिरस्कार या घृणाबोधक, सम्बोधनबोधक, स्वीकृतिबोधक, निषेधबोधक, प्रशंसाबोधक, आभारबोधक र अभिवादनबोधक आदि रूपमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

यसरी पदवर्ग भनेको कुनै पनि भाषाभित्र रहेका शब्दहरूको समूह विभाजन हो भन्ने बुझिन्छ । संस्कृत व्याकरण नै अहिलेसम्मको जेठो व्याकरण भएको हुनाले त्यसलाई नै मानक व्याकरण मानेर नेपाली व्याकरण लेखिएकाले संस्कृत व्याकरण र नेपाली व्याकरणमा पदवर्गको परिभाषा सम्बन्धी खासै भिन्न धारणा देखापर्दैन तर पदको वर्गीकरणमा भने केही भिन्नता देखापर्छ । पदवर्गको वर्गीकरणलाई विभिन्न व्याकरणमा दुई, तीन, पाँच, आठ र नौ भागमा गरिएको पाइन्छ । जे-जसरी वर्गीकरण गरिए तापनि वर्तमान समयमा नौ किसिमको पदवर्गीय वर्गीकरणलाई नै आधिकारिक मान्न सकिन्छ ।

तेस्रो परिच्छेद

‘माइतघर’ उपन्यासमा पदवर्गको निर्धारण

३.१ उपन्यासकार लैनसिंह बाङ्देल र ‘माइतघर’ उपन्यास

१९८१ सालमा दार्जिलिङमा जन्मेका उपन्यासकार लैनसिंह बाङ्देल आधुनिक नेपाली उपन्यासका सामाजिक यथार्थवादी उपन्यासकार हुन् । उनले नेपाली उपन्यास परम्परामा आफ्ना उपन्यास मार्फत् नयाँ प्रयोग गरेका छन् । कला र साहित्यलाई सँगसँगै अगाडि बढाएका बाङ्देलले नेपाली जनजीवनको अत्यन्तै सूक्ष्म अध्ययन गरेका छन् । बाङ्देलले महलमा मात्र होइन गरिबको भुपडीमा प्रवेश गरेर दीन, हीन र अभावले पिरोलिएकाहरूको जीवन र जगत्लाई नियालेर तिनीहरूकै कथा-व्यथालाई औपन्यासिक विषय वस्तु बनाएका छन् र उनका औपन्यासिक पात्रहरू सबै यथार्थका धरातलमा उभिएका छन् । साँच्चै ती पात्रहरू हाम्रै समाजका जिउँदा जागदा पात्र हुन् । बाङ्देलका उपन्यास सङ्ख्यामा थोरै छन् तर ज्यादै उत्कृष्ट र अमूल्य छन् र उनका औपन्यासिक प्रवृत्तिहरू अतियथार्थवाद, मानवतावाद, वियोगात्मकता, कारुणिकता एवम् निराशावादी जीवन दृष्टिमा केन्द्रित देखिन्छन् ।

लैनसिंह बाङ्देलको **माइतघर** उपन्यासमा नारी जीवनको व्यथा र करुण आदर्शलाई सफलतापूर्वक चित्रित गरिएको छ । यस उपन्यासकी प्रमुख स्त्री पात्र सानीले नेपाली चेलीबेटीहरूको प्रतिनिधित्व गरेकी छे । त्यसैगरी हरिले सामाजिक संस्कारले बाँधिएको पुरुष पात्रको प्रतिनिधित्व गरेको छ । मुख्यतः सानी र हरिको बाल्य अवस्थाबाट उपन्यासको थालनी भएको छ र उनीहरूको किशोरावस्थामा आएको उथलपुथलका घटनासँगै दुःखान्त परिवेशमा उपन्यास टुङ्गिएको छ ।

एउटै आँगनमा टालाटुली खेल्दै हुर्किएका दुई परिवारका सन्तान सानी र हरि दाजु र बहिनीका रूपमा एकअर्कामा परिचित छन् । सानीले हरिको घर छाडेर इलाममा रहेको आफ्नो घरमा जाने प्रबन्ध नगर्दासम्म उपन्यासले नयाँ मोड लिन सकेको छैन तर दार्जिलिङबाट

आफ्नो पुख्र्यौली घर इलाम आएपछि पनि दुर्दशाले नछोडेपछि सानी १३ वर्षपश्चात् आमासँगै हरिकै घर फर्केपछि उपन्यासका घटनाक्रमहरू परिवर्तित भएका छन् । १३ वर्षका बीचमा दुवै परिवारका सदस्यले बुवा गुमाएका छन् र सानी र हरि पनि तरुनी र तन्नेरी भएका छन् । पहिलो, दोस्रो र तेस्रो परिच्छेदमा दाजु र बहिनीका रूपमा चित्रण गरेका बाङ्देलले चौथो परिच्छेदबाट हरि र सानीको संवादलाई प्रेमी प्रेमिकाको जस्तै बनाई प्रस्तुत गरेका छन् भने विधवा सुबेदानी र रत्नाको वैधव्य चित्रणसँगै एकअर्कामा दुःख र पीडा साटासाट गर्दै एउटै घरमा बसेको देखाएका छन् । आफ्नै छोरीजस्तै मान्ने सुबेदानीले सानीलाई आफ्नो घरको सबै व्यवहार सुम्पेकी छिन् । सुबेदानी र हरिको सेवामा तल्लीन रहेकी सानीको मानसिक सोचाइमा कता-कता हरिप्रति प्रेमानुभाव प्रकट भएको कुरा हरि केही समय बिरामी हुँदा सानीले गरेको सेवाबाट छर्लङ्ग पारिएको छ ।

सानी परम्परादेखि पुरुषले जे गरे पनि मौन बस्नुपर्ने, सहनुपर्ने बाध्यताकी सिकार भएकी छे । भित्र-भित्रै हरिलाई मन पराएकी सानीको अर्कै व्यक्तिसँग बिहे हुन्छ । बिहे गरेको केही समयपछि उसको श्रीमान्ले अर्को बिहे गरेर सानीमाथि सौता ल्याउँछ । अर्काका घरमा आश्रय लिएकी रोगी आमा अनि आफूप्रति लोग्नेको अत्याचार आदि कारणले सानीको जीवनमा भन्नु दुःख थपिएको छ । ऊ कहाँ जाने ? उपन्यासकार मौन छन् । उपन्यासकारले बहुविवाह गरेर समाजमा पुरुषार्थ प्रदर्शन गर्ने नेपाली पुरुषहरूप्रति व्यङ्ग्य गर्न खोजे पनि यस उपन्यासमा सानीले विद्रोह गर्न सकेकी छैन । साथै सानीको सही अवतरण हुन सकेको छैन । सानी पराइघरमा लाचार भएर बस्न नसकी भदौरे भरीसँगै माइतघरमा आश्रय लिन आएकी छे । आकाशमा तारातिर हेरेर आफ्नो पीडालाई आकाशका तारासँग तुलना गर्ने सानीका हरेक दुःखद क्षणसँग प्रकृतिले पनि साथ दिएको छ । सानीका आँसुसँगै मुसलधारे वर्षा भएको छ । उपन्यासकार बाङ्देलले आफ्ना उपन्यासमा प्रकृति चित्रण गरेका छन् र उपन्यासको कथा वस्तुलाई कारुणिक बनाएका छन् ।

आफूले मन पराएको व्यक्तिसँग विवाह नहुनु, हरिको घर र साथ छोड्न पर्नु, आफूमाथि सौता ल्याइनु, लोग्नेको व्यवहार उचित नहुनु, पराइघरमा बस्ने कुनै आधार नहुनु र माइतघर आएपछि पनि त्यहाँबाट फेरि पराइघर नै जानुपर्छ भनेर हरिले पटक-पटक भन्नु, आफ्नी आमाको मृत्यु हुनु आदि कारणले सानीको जीवन सङ्कटग्रस्त भएको छ । उसको जीवनप्रति नै निराशाबोध भल्किएको छ । सानीको अन्तिम आशा हरि मात्र थियो तर उसले पनि माइतघर छाड्न बारम्बार आग्रह गरेपछि उसले जताततै शून्यता महसुस गर्दै कहिल्यै नफर्किने गरी माइतघर छाडेकी छे । यसरी एक कोमल हृदयकी सानीको जीवन सामाजिक कुसंस्कारलाई तोड्न नचाहने हरिको मूर्खता र रोग अनि शोकबाट थिचिएकी रत्नाको कारुणिक अवस्थसँगै जेलिएर उपन्यासले दुःखान्त मोडमा विश्राम लिएको छ ।

उपन्यासकार बाङ्देलले नेपाली मन बुभेका छन् । यहाँका हरेक दुःख-सुखमा आफूलाई समर्पित गर्दै नेपाली नारीहरूको अन्तर्कथा उपन्यासमा पोख्न सक्षम छन् । परिवर्तनको सोच भएका र प्रगतिशील विचारधाराका अनुयायी बाङ्देलले **माइतघर** उपन्यासमा सानीमार्फत् विद्रोह गर्न नसके पनि परम्परावादी सोच भएको समाज र संस्कारप्रति अवश्य व्यङ्ग्य गरेका छन् । कथा वस्तु अनुकूल पात्रहरू, घटना, परिवेश सुहाउँदो भाषाशैली एवम् सरल र सुबोध्य शब्दहरूले उपन्यासलाई अझ माथि पुर्याएको छ त्यसैले बाङ्देलको यो उपन्यास देश, काल र परिस्थितिसँग मिल्दो-जुल्दो र सार्थक छ ।

३.२ 'माइतघर' उपन्यासको पदवर्गीय अध्ययन

उपन्यासकार लैनसिंह बाङ्देलले **माइतघर** उपन्यासको कथा वस्तुलाई सत्रौं परिच्छेदमा विस्तार गरेका छन् । बाङ्देलले समाजमा घटेका घटनालाई यस उपन्यासमा विषय वस्तु बनाएका छन् । **माइतघर** उपन्यासका प्रत्येक परिच्छेदले गरिब नेपालीहरूको भित्री पीडालाई एक/एक गरेर देखाएका छन् । बाङ्देलले परम्परावादी सोचभन्दा केही माथि उठेर समाजमा अधि बढ्नुपर्छ, अन्याय गर्नु पनि पाप हो र सहनु पनि पाप हो भन्दै **माइतघर** उपन्यास मार्फत् समाज सुधारको अपेक्षा गरेका छन् ।

बाङ्देलले प्रयोग गरेका शब्दहरू पात्रानुकूल एवम् संवादानुकूल छन् । तिनै शब्दहरूको पदवर्गीय अध्ययन गरी कुन परिच्छेदमा कति पदवर्गीय शब्दहरू छन् भन्ने जानकारी लिन **माइतघर** उपन्यासको पदवर्गीय अध्ययन गरिएको छ । प्रत्येक परिच्छेदको छुट्टाछुट्टै पदवर्गीय अध्ययन गरी व्याकरणीय नियम अनुसार सबै पदवर्गहरूको क्रमसँग गणना गरी शब्दहरू टिपोट गरिएको छ । यसरी अध्ययन गर्दा पदवर्गहरूलाई छुट्याएर वर्णानुक्रम अनुसार टिपोट गरिएको छ भने त्यसका उपवर्गलाई छुट्टाछुट्टै राखिएको छैन । यस उपन्यासका प्रत्येक परिच्छेदमा शब्दहरू पटक-पटक दोहोरिएका हुनाले त्यस्ता दोहोरिएका शब्दहरूलाई गणना गरी मात्र एकपटक टिपोट गरिएको छ । त्यसैले पदवर्गीय शब्दहरूको सङ्ख्या धेरै र टिपोट गरिएका शब्दहरू थोरै भएका छन् । पदवर्गीय शब्दहरूको टिपोट गर्ने क्रममा नामयोगीका शब्दहरूले कुनै वाक्यमा भेदक विशेषण र कुनै वाक्यमा क्रियायोगीका शब्दहरू बनाएका हुनाले नामयोगीका त्यस्ता शब्दहरूलाई विशेषण र क्रियायोगी अन्तर्गत नै टिपोट गरिएको छ जसले गर्दा नामयोगीका शब्दहरू कम भएका छन् ।

बाङ्देलले परम्परागत व्याकरणका नियम अनुसार शब्दहरूलाई उपन्यासमा प्रयोग गरेका छन् । प्रयोगात्मक वर्ण विन्यासलाई आधार मानेर गरिएको यस अध्ययनमा संयुक्त क्रियाका शब्दहरूलाई छुट्याएर लेखिएको छ । प्रयोगका आधारमा पदवर्गीय शब्दहरूको

अध्ययन गरिएको हुनाले पदवर्गीय शब्दहरूको टिपोटमा फरक देखिएको छ तर पनि सबै पदवर्गीय शब्दहरूको टिपोट वर्णानुक्रम अनुसार गरिएको छ । यस उपन्यासमा प्रयोग भएका पदवर्गीय शब्दहरूको नौ पदवर्गलाई नै मुख्य मानेर त्यस अन्तर्गत नै उपवर्गका शब्दहरू टिपोट गरिएको छ ।

३.२.१ परिच्छेद एकको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. १-५)

माइतघर उपन्यासको पहिलो परिच्छेदमा जम्मा ७६० पदवर्गीय शब्दहरू प्रयोग भएका छन् जस अन्तर्गत क्रियायोगी २२८, नाम १६४, क्रिया ११८, विशेषण ९८, नामयोगी ४४, सर्वनाम ३६, संयोजक ३६, निपात ३१ र विस्मयादिबोधक ४ पदवर्गीय शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यिनै पदवर्गीय शब्दहरूलाई तल वर्णानुक्रममा प्रस्तुत गरिएको छ –

३.२.१.१ नाम

अङ्कमाल, आँखा, आँसु, इशारा, उपद्रव, उपन्यास, कण्ठ, कवाज, कान, कुइटा (क्वेटा), कुटाइ, कुना, कुरा, खड्का, खत्री, खित्का, खुसी, खोर, गङ्गा, गलैँचा, घाम, चलन, चारो, छोरा, जवाफ, टाउको, ढुङ्गा, दाजु, दुलाहा, दुलही, दृष्टि, ध्यान, नजर, नाँच, परेवा, पलेटी, पिठिउँ, पुतली, पुस्तक, फरिया, फित्कौली, फोहरा, बडी, बन्द, बलवीर, बेपत्ता, भर्ना, मनैमन, मान्छे, मुख, रुवाइ, सङ्केत, सानी, सानु, सुबेदार, सुबेदानी, स्वास्नी, हरि, हात, हिक्का ।

३.२.१.२ सर्वनाम

आफू, ऊ, कल्ले, कस, के, तँ, तिन, त्यस, त्यो ।

३.२.१.३ विशेषण

अर्को, अतीतको, असह्य, असहनीय, आँखाको, आँगनका, आँगनको, आफ्नो, आफ्नी, आँसुको, उपद्रे, एउटा, एक, कलिलो, कस्तो, काठको, केटाको, केटाकेटीको, केही, खेलेको, गरेको, चलेको, छिरबिरे, ठूलो, तापिरहेका, तिनको, त्यही, त्यो, त्यसका, दुवै, धोद्रे, न्यानो, परेवाको, पातलो, फटफटाइरहेको, बनाएको, बाठी, बाँसको बिजुले, बिहानको, भयभीत, मेरी,

यस्ती, रङ्गको, रानीचरी जस्ती, लागेको, सबै, साफ, सानीको, सानो, सुबेदारको, सुबेदारकै, सेतो, हरियो, हाइस्कूलका, हान्ने, हिउँदको, हिन्दीको ।

३.२.१.४ क्रिया

आइ पुगिन्, आयो, उठे, उभिरहे, उभि रहेकी थिई, उभिइ रही, खल्बलियो, खल्बलिरहेको थियो, खानुपर्ने, (साफ कुटाइ खानुपर्ने), खाइछ, खेलि रहेकी थिई, खोजे, गए, गर्दै छस्, गर्नु पर्छ, गर, गरी, गरि रहेको होला, गरूँ, गच्यो, घोप्टि रहे, चलि रह्यो, चियाउन लागे, चियाइ रहेकी रहिछ, छ, जा, जान्थे, जिस्काइ रहेथ्यो, थामियो, थाले, थाल्यो, थिई, थियो, दिन्थी, देखाइ रहेथ्यो, देखे, नगर्नु, नुछुने, नजाने भई, नबोली, नहान्ने, नाचि रहेका थिए, पक्रे, परिन्, पसिन्, पुगे, पुगथ्यो, पुग्यो, बगि रहेथ्यो, बग्यो, बनाउनु बसे, बस्थे, बोलाए, बोलिन, भई, भए, भन, भनी, भनिरहे, भन्यो, भयो, मागिस्, मागिन्, रहे, रोकियो, लाउँछेस्, लाउँथ्यो, लागी, लागेछ, लागेका थिए, लागेको थियो, लुकि रहेको छ, समाति मागिस्, समाते हुँला, सोधिन्, सोधि रहिन्, सुहाउँदैन, हपारे, हल्लाई, हल्लाउँथी, हान्छेस्, हान्थ्यो, हान्, हान्दिनस्, हाल, हाँस्थी, हुत्याइ दिन्थ्यो, हेर्नुपच्यो, हेरे, हो ।

३.२.१.५ क्रियायोगी

अर्को, अधि, अधिदेखि, अब, अन्त्यमा, अबदेखि, अलमल्ल, अलि, अस्ति, आँखामा, आँगनमा, आनन्दले (सूर्यपट्टि पिठिउँ पारी आनन्दले हिउँदको न्यानो घाम तापिरहेका ...) आफूपट्टि, आएर, ओछ्याएर, उठेर, उत्पीडनपट्टि, उफ्रँदै, उसैगरी, उसै-उसै, उडीउडी, एकचोटि, एकछिन, कसरी, कहिले, कानमा, किन, कुट्नु, कुनामा, कुरामा, केहीबेर, खोसी, गए, गर्दै, गर्दा, गर्न, गलाबाट, गरी, गरेको, गरेर, गुटुमुटु, घरमा, घरभिन्न, घरि-घरि, घाममा, घुम्दै, चिल्ली-बिल्ली, छक्क, छाउनीमा, छेल्दै, जस्तो, जसोर्गर्न, जाबो, जुरुक्क, टुप्लुक्क, ठाउँमा, ठिङ्ग, डबडब, डिलनेर, डोच्याएर, ढल्केर, ढिलो गरेर, ताकी-ताकी, ताकेर, त्यत्तिकै, थाम्न, दिएर, धारातिर, धेरैबेरपछि, नचल्ने, नपाएर, नबोलेर, नसकी, नाहकमा, पछ्याडि, पटक्क, पढ्न, पढेजस्तो, पछिल्लिर, पतिसित, परतिर, परेवातिर, पश्चिमपट्टि, फटफटाउन, फेरि, बटुली, बनाएर, बल्ल, बाटामा, बाहिर, बिस्तारै, बेला, भइरहेर, भएर, भनी, भन्ठानेर, भानगरी, भाग्न, भित्र, मनमनमा, माझमा, माथि, मात्रै, यतिन्जेल, यसरी, राम्रै, रुन, विषयपट्टि, वर, सम्भनातिर, समाती, सामुन्ने, साँझ, सानीपट्टि, सुबेदारपट्टि, सूर्यपट्टि, सोध्दा, शिरमा, हान्न, हुँदा, हेर्दाहेर्दै, हेरेको ।

३.२.१.६ नामयोगी

केवल, बाट, भरि, लाई, ले, वरिपरि, सम्म, समेत, सित ।

३.२.१.७ संयोजक

अनि, कि, तर, पनि, भने, भन्ने र ।

३.२.१.८ विस्मयादिबोधक

अँ, उः, आहो !, कठै !, क्यार !, छिः, बरा ।

३.२.१.९ निपात

त, ता, न, नाई, नि, नै, पनि, पो, रे, लौ, हँ, है ।

३.२.२ परिच्छेद दुईको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ६-८)

माइतघर उपन्यासको दोस्रो परिच्छेद मात्र तीन पृष्ठको छ । यस परिच्छेदमा पदवर्गीय शब्दहरूको सङ्ख्या जम्मा ३६१ छन् जहाँ क्रियायोगी ११५, नाम ९५, विशेषण ४३, क्रिया ३५, नामयोगी २९, सर्वनाम १५, संयोजक १४, निपात १४ र विस्मयादिबोधक २ शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । तिनै पदवर्ग र पदवर्गीय शब्दहरूलाई वर्णानुक्रमले तल प्रस्तुत गरिएको छ –

३.२.२.१ नाम

अनुभव, आकाङ्क्षा, आयु, उपद्रव, उमेर, कण्ठ, खत्री, गाला, गुडिया, छोरो, जलन, जामा, टीका, डोरो, ढोग, तीज, तृष्णा, दसैं, दिन, देवता, पति, परेवा, परलोक, प्रसन्न, पाठ, पुतली, पूजा, प्रेम, फित्कौली, बडी, बजार, व्रत, बाबा, बालिक, बास, भाकल, मन, महाकाल, महिना, माया, यौवनश्री, (... आशा-आशामा नारीको यौवनश्री ओइलिएर जान्छ अनि ...), रहर, लाज, लुगा, वर्ष, विचार, विवाह, सम्भना, सानी, सानू, सुबेदार, स्वास्नी, शिशु, शूल, हरि, हात ।

३.२.२.२ सर्वनाम

आफू, उन, तिमी, म, त्यस, त्यो, यस ।

३.२.२.३ विशेषण

अघिल्लो, अस्तिको, आफ्नो, आइतबारे, आमाबाबुको, आशाको, उमेरको, एउटा, कस्ती, कत्रो, कोमल, केही घटनाको, छब्बीस, छोरीका, छोरीको, जन्मेको, जिन्दगीको, ठूलो, तिखो, तिनको, त्यो, दसवर्षको, नारीको, निलो पहिलेको, पुतलीजस्ती, बाबुको, बिसासय, लुकेको, विजयादशमीको, विवाहित, सानीको, सुबेदारका, सुबेदारकी, सुबेदारको, शून्य, हजारौं, हाँसेको ।

३.२.२.४ क्रिया

आई, आयो, खोज्थे, गयो, छोडेको छ, जान्छ, ढोगिदनस्, ढोग्नु पर्छ, ढोगदिई, ढलि रहिन्, दिए, देख्छ्यौ, बिसिस्, भइ छस, भइ रहन्छ, भइ हाल्यो, भइ सकेको थियो, भएकी छ, भए छन्, भनिन्, भन्, भनी (... धेरै बेरपछि, हो, भनी ।), भाग्यो, मच्चाए, मुसारि रही, लगिन्, लागि रह्यो, लागेका थिए, लागेको छ, सुहाएको छ, हाँसिन्, हुन्छ, हुन्थ्यो, हेरि रहे, हेरि रहेका छन्, होइन, होस् ।

३.२.२.५ क्रियायोगी

नारी अन्तरभिन्न, अझ, अब, अस्वाभाविक, अलिकति, आएर, आउनाले, आइपुगुञ्जेल, आदि, आज, आशा-आशामा, ओइलिएर, उभिएर, उसैबेला, उत्तिकै, एकछिन, एकैचोटि, कहिले-काहीं, दिनमा, कोखमा, खितखित, खिसिक्क, खुर्खुरु, गएपछि, गर्दा-गर्दै, गर्न, गरी, गालामा, गोडामा, घरभिन्न, घरतिर, चर्खामा, छर्लङ्ग, छातीभिन्न, छोरीकै, जति-जति, जन्मेकाले, ज्यादै, जोरेर, भन्, टाँसेर, ढल्केर, ढोकामा, ढोगेकोपट्टि, तहमा, थापी, देखेर, देखा, दिउँसो, धेरैबेर, नगरी, नबोलेर, नमेटिँदा, निधारभरि, पढेर, पराउन, पल्टनतिर, पोखन, बखत, बढ्दै, बल्ल, बाटिँदै, बिहान, बित्दै, भनेर, मनमा, माथि, मात्रै, मातृत्वमा, मुसुमुसु, जाएपछि, सडकमा, समातेर, सधैंका निम्ति, स्वरमा, सामुन्ने, सुक्दै, शान्तमा, कोखमा, हृदयमा, हान्न, हाँसै, हाँसेर, हुँदा ।

३.२.२.६ नामयोगी

निमित्त, पछि, बाट, माथि, लाई, ले, सम्म ।

३.२.२.७ संयोजक

अनि, जुन, तर, यो, र ।

३.२.२.८ विस्मयादिबोधक

ओहो

३.२.२.९ निपात

कि, खै, त, ता, नै, पनि, पो, हइन (होइन ?) ।

३.२.३ परिच्छेद तीनको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ९-१२)

जम्मा ४१७ पदवर्गीय शब्दहरू प्रयोग भएको तेस्रो परिच्छेदमा क्रियायोगी १६१, नाम १११, क्रिया ९०, विशेषण ६४, निपात २२, सर्वनाम २१, नामयोगी १९, संयोजक १७ र विस्मयादिबोधक २ पदवर्गीय शब्दहरू छन् जसलाई वर्णानुक्रममा तल प्रस्तुत गरिएको छ –

३.२.३.१ नाम

अनुभव, अनुहार, आमा, आमाछोरी, आवाज, ओरालो (... आमाछोरी दुवै ओरालो लागे), इलाम, कण्ठ, कुश, कुरा, कुराकानी, गाला, घर, घुम्टो, चुली (... मातृत्वले चुली भएको नारीको ...), छायाँ, जवाफ, ढोगसोग, थुक, दाँत, दृष्टि, धक्का, बडी, बसाइँ, बहिनी, बा, बाकस, बादल, मादल, बिदा, मातृत्व, माया, म्वाइँ, रत्ना, वर्षा, सल, सानी, सानू, सम्भना, समय, स्वर, सुबेदार, सुबेदानी, शान्ति, हरि, हृदय, हृदयाकाश, हाइल्यान्डर, हात, हावा ।

३.२.३.२ सर्वनाम

आफू, के, तपाइँ, तिन, त्यस, म, यो, हामी ।

३.२.३.३ विशेषण

अरू, आएका, आएको, आँखाको, आमाको, आफनी, आफ्ना, उदाएको, एउटा, एक, कति, कस्तो, कुइरी मण्डलजस्तो, कोठाको, केही, गुडियाजस्तो, चञ्चल, चपला-चञ्चला, जूनजस्तै, जाने, भिनो, ठूली, तिनको, तातो, त्यो, दुवै, नयाँ, नारीको, निर्मल, प्रगाढ, पूर्णिमाको, बसिसकेको, बडीकै, बालिकाको, बिदाको, यही, रत्नाको, लाग्ने, लाने, बिच्छेदको, सानीका, सानीको, सानूको, सानीकेटीको, सुबेदारको, सुबेदानीको, स्वरजस्तो, शून्य, हृदयका, हामी, क्षीण ।

३.२.३.४ क्रिया

आइछौं, आइ रह्यो, आए, आएका, आउनु, आयो, आयौ, उभि रहेकी रहिछन्, खसालिन्, गई, गरिन्, गरि रहिन्, गहि रिएको रहेछ, चल्यो, छिनि सकेको छ, छुट्टिनु पर्छ, जाऊँ, जा, जान्छेस्, जान्, जानु पर्छ, जाने, टाँसिने, ढाक्यो, ढोक्दिनस्, थिए, थाल्यो, दिई, दिऊ, देखाई, पसे, पर्देन, पुगी, बस्छ, बस्छेस्, बस्ने, भन्छेस्, भन्नु होला, भनिन्, भयो, लगिन्, लाउनु भयो, लाग्यो, लागि रह्यो, लाग्दैन, लागे, सम्भन्नु, सुति रहेको थियो, सुक्यो, सुनियो, सोधिन् ।

३.२.३.५ क्रियायोगी

अघि-अघि, अभै, अनुहारमा, अन्तरमा, अरू-अरू, असाध्यै, आउन, आएर, आँखामा, आज, आजै, उसमाथि, उठेर, एक्कासि, एकछिन, कसो, कहिल्यै, कहिले, काखमा, कममा, किच्च, केही, खल्याड-बल्याड, खाएर, खाँदा, खितखिती, गम्भीर, गर्दै, गरेर, घरभित्र, घुम्निएर, च्वाक्कै, छक्कै, छातीमा, छटपट, छुट्टै, जान्, जानेबेलामा, भन्, भर्न, भस्केर, डम्म, ढोगिदिएर, तल, तानेर, त्यसपछि, त्यसैबेला, दलानमा, दुवै, दुलहीजस्तै, देखेर, दौडेर, नगरी, नदेखिने, नबोलेर, निद्रामा, पसेर, पर्वत-कन्दराबाट, पछि-पछि, पुलुक्क, पहाड बीचबाट, फर्केर, फेरि, बडीसितै, बरर, बस्दा, बालिकासित, बाहिर, बिहानै, बिस्तार-बिस्तार, बेलामा, भर्खर, भङ्ग, भनेर, भरे-भरे, भान्सा कोठामा, भेट्, मनमा, माग्, मात्रै, मुखमा, मुसुमुसु, यसरी, यहीं, रुमल्लिँदै, लाएर, लागेजस्तो, लागेर, सँगै, सपनामा, समातेर, सरासर, सरेर, सानीतिर, सोध्दा, सुत्दा, सुत्ने कोठादेखि, हृदयमा, हाँसै ।

३.२.३.६ नामयोगी

बाट, लाई, समेत, सित, सितै ।

३.२.३.७ संयोजक

अनि, उसो भए, तर, तैपनि, भने, त्यसैले, सो, र ।

३.२.३.८ विस्मयादिबोधक

ओहो, बाबै ।

३.२.३.९ निपात

कि, त, ता, नि, पनि, पो, ल, है ।

३.२.४ परिच्छेद चारको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. १३-१९)

आफ्नो संरक्षकको मृत्युपश्चात् तेह्र वर्षपछि हरिको घरमा शरण माग्न आएका सानी र उसकी आमा रत्नाको कथा-व्यथासँगै सुरु भएको चौथो परिच्छेदमा जम्मा १०९९ पदवर्गीय शब्दहरू प्रयोग भएका छन् जसमध्ये क्रियायोगी २९५, क्रिया २०४, विशेषण १७८, संयोजक ५४, निपात ५०, सर्वनाम २१, नामयोगी १८ र विस्मयादिबोधक ६ पदवर्गीय शब्दहरू छन् जसलाई वर्णानुक्रम अनुसार तल उल्लेख गरिएको छ –

३.२.४.१ नाम

अन्धकार, अनुहार, अश्रुवर्षा, आँगन, आँखा, आमा, आमै, आनन्द, आयु, आलमारी, आवाज, आशङ्का, कण्ठ, कलकत्ता, कलम, काम, कुइरी मण्डल, कुना, कुर्सी, कुरा, केश, केटी, कोठा, कोठी, कौतुक, खबर, खोर, खोलेफाँडो, गति, गाउँ, गाउँघर, गुडिया, घाम, घर, घटना, चञ्चलता, चालचूल, चित्र, चोलो, चिन्ता, छाल, छोरा, जना, जवाफ, जामा, जीउ, जिज्ञासा, जुत्ता, भरी, झ्याल, टोपी, डाँडाकाँडा, ढोका, तस्वीर, तृप्ति, दार्जिलिङ, दिदी, दिन, दिक्क, दुःख, दुःखपीर, दृष्टि, दृश्य, नारी, नोकर, परिवर्तन, पलङ्ग, परलोक, पहाड, पाइलो, पानी, प्रकाश, प्रश्न, प्राण, पीर, पुस्तक, पेट, बडी, बस्ती, बहिनी, बर्मा, बाई, बाटाघाटा, बाबु, बूढी, वेदना, भाँडा, भार, मन, मानिस, मुटु, मेघ, युवती, युवक, रेखा, रूख, रत्ना, राजा, लाज, वर्ष, वर्षा, व्यवहार, वातावरण, वात्सल्यप्रेम, समय, सङ्कोच, सन्ताप, सम्भना, सहर, सन्ध्या, सानू, साथी, सिलपेट, स्वास्नी मानिस, स्मृति, स्त्री, सुबेदार, सुबेदानी, शङ्का, हृदय, हाइस्कूल ।

३.२.४.२ सर्वनाम

आफू, ती, त्यो, म, मलाई, यी, यो ।

३.२.४.३ विशेषण

अर्की, अधीर, अग्ला-अग्ला, अतीतका, अन्तरको, अलिकति, अभागिनी, आगन्तुकका, आगन्तुकको, आधापिचो, आफ्ना, आफ्नो, उत्पीडन, उजाड, उज्यालो, उदासीन, उदासलाग्दा, उपद्रवको, एक, एउटी, एउटै, एकान्त, कति, कपालको, कमाइ राखेको, कसको, कस्तो, काले, केटाकेटीहरूको, कालको, गम्भीर, गाउँभरिका, गोरो, घोप्टो, घरका, घरको, घुम्नेको, चञ्चल, चहकिलो, छिटको, छोपेको, छोराको, जाने (जानेलाई), जिन्दगीको, टेबुलको, ढल्कसकेको, तन्देरी, तरुनी, तेह्र, तेह्रवर्ष, त्यसका, दुईका, दुई, दुवैको, दुवै, दुवैका, दुःखको, दुलाहा-दुलहीको, देखिने, धर्मात्मा, धूपीका, धमिला, धमिलो, धेरै, नचिनेको, नजान्ने, नयाँ, नलाएको, निर्जन, पढ्ने, परारको, परेवाको, पुङ्को, पुरानो, प्रस्फुट, प्रोढा, फुस्रो, बन्द, बस्ने, बाहिरको, बाल्यकालका, बितिसकेका, भविष्यको, भान्सा कोठाको, मधुर, महिनाको, मेघाच्छन्न, यिनीहरूको, रत्नाको, रवीन्द्र नाथको, राखेका, लामो, वर्षाको, वर्णकी, सङ्कोचको, सदैव, सबै, सपनाजस्तो, सजीव, सानीको, साधारण, सांसारिक, सुत्ने, सुन्दर, सुबेदानी, सूर्यास्तको, शङ्काको, शून्य, हरिका, हाम्रो ।

३.२.४.४ क्रिया

अल्भिरहे, आइ पुग्नु भएछ, आइपुग्ला, आइरहे, आइ रह्यो, आइ रहन्थ्यो, आइ पुग्यौ, आउनु भयो, आउनु भएको थियो, आयो, उघियो, उठे, उभिइ रहे, उभिइ रहनु हुन्छ, उभियो, खन्नु पर्छ, खोल्थ्यो, खोज्थ्यो, गई, गर्छ, गर्थी, गर्नु पर्दैन, गरि दिऊँ, गन्थ्यो, गरि रहे, गयो, गराइ रहन्थ्यो, चल्यो, चिनिन्, चिन्छौ, चिन्नु भएन, चिनि हाल्यो, छ, छन्, छोपिएको थियो, भर्दथ्यो, ठम्याइन्, ढोगि दिई, थिए, थियो, थिई, थिइन्, देख्छ, देखिन्थ्यो, देखिँदैनथ्यो, देखिँदैनथे, दोहोच्याइन्, निस्क्यो, निस्कनु, परि रही, परिन्, परि रहेथ्यो, पस्यो, पुगी, फर्क्यो, बगि रह्यो, बसेन, बित्यो, भए, भइ रहेको थियो, भइसकि छस्, भइ सकेको होला, भन्, भएछौँ, भनिन्, भनी, भयो, भिजि सकेको थियो, भोग्यो, रहनु हुन्छ, रहेछ, रहेछन्, रहिछ, राखेको, रुभाइ रहेथ्यो, रोइरही, लगिन्, लाग्छ, लाग्यो, लाग्थ्यो, लागि रह्यो, लागेका थिए, सक्छ, सकिन्, सकेको होला, सम्भाउँदै छ, सम्भ रह्यो, सोधी, सोध्यो, हराए, हरायो, हाले, हुनु हुन्छ, हेरी, हेरिन्, हेरि रहिन्, हेरि रह्यो, हो, होइन, होला ।

३.२.४.५ क्रियायोगी

अधि, अधिलितर, अचम्मै, अन्धकारमा, अनुहारमा, अलि, अलमल्ल, अवधिमा, अहिले, असमञ्जसमा, आएर, आकारमा, आँखाभरि, आकाशदेखि, आफै, आफूसितै, आज, उहिले, एकछिन, एकैछिन, एकनाससित, एक्कासि, ऐले, कता-कता, कतिबेला, कहाँ, किन, कुइरोभिन्न, कुरैकुरामा, कोठामा, केहीदिन, केहीबेर, खुम्च्याएर, खुरुर, गर्दा, गर्दै, गर्भमा, गरेर, गालामा, घरमा, घरभिन्न, घरै, चलेर, चारैतिर, चिन्नै, छोपेर, छिटो-छिटो, छोरामा, जीउमा, जीवनाकाशमा, ज्यादै, टेबुलभरि, ठम्याउँदै, ठम्याएजस्तो, डम्म, ढल्केजस्तो, ढाकेर, ढुकढुक, तरङ्गमा, त्यसैदिन, त्यसपछि, त्यसैबेला, त्यहाँ, दगुरेर, धेरैबेर, धेरैदिन, नबोलेर, नपर्खी, नसकेर, नहुने, नाची, निथुक्क, निधारमा, नियाली-नियाली, निरन्तर, पढ्न, परेर, पहाड-बस्तीबाट, पहिले, पुलुक्क, पृथ्वीमा, फेरि, फोटोमाथि, बनाई, बल्ल, बाँचेको, बाहिर, बितेपछि, बिस्तारै-बिस्तारै, बोल्दाबोल्दै, भर्खर, भनेर, भन्दै, भाग्यमा, भान्साकोठामा, भिन्न, मनमा, मरेपछि, माभेरेर, माथि, मात्रै, मास्तिर, यताउति, लहरै, लागेर, लिएर, वर्षाजस्तै, सधैं, समातेर, सम्भँदा, स्वरमा, स्पष्ट, सानामा, सानीमाथि, सानैमा, सालै, सानोमा, सोध्दा, हृदयमा, हातभरि, हातमा, हिजै, हिजोअस्ति, हुक्क ।

३.२.४.६ नामयोगी

बाट, ले, सम्म, समेत, सित ।

३.२.४.७ संयोजक

अनि, तथा, तैपनि, तर, र, वा ।

३.२.४.८ विस्मयादिबोधक

ओहो, इः, उः, छिः ।

३.२.४.९ निपात

अँ, कि, क्यार, चाहिँ, त, ता, तै, नै, पनि, पो, र, लौ ।

३.२.५ परिच्छेद पाँचको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. २०-२२)

माइतघर उपन्यासको पाँचौं परिच्छेदमा जम्मा ५१० पदवर्गीय शब्दहरू प्रयोग भएका छन् जसमध्ये क्रियायोगी १४७, नाम ११०, विशेषण ६४, क्रिया ६२, सर्वनाम २२, संयोजक १७, नामयोगी १६, निपात १४ र विस्मयादिबोधक २ पदवर्गीय शब्दहरू छन् । सबै पदवर्गीय शब्दहरूलाई वर्णानुक्रममा प्रस्तुत गरिएको छ –

३.२.५.१ नाम

अँगालो, अवस्था, अनुहार, आँखा, आँसु, आमा, आमाछोरी, आश्रय, कण्ठ, काँडा, कुरा, गाला, घर, चित्त, चिउँडा, चिह्न, चुप, छाती, छोरी, जन्म, जवाफ, जीउ, टुक्रा, टुहुरी, ढकना, थाहा, थुप्रो, दिन, दुःख, धारा, निद्रा, परेला, प्याला, पीडा, पुस्तक, फोहरा, ब्रह्माण्ड, बाबु, भात, भाग्य, मन, मनैमन, मजेत्रो, माल, मुख, मुटु, याद, रत्ना, वचन, सानी, सानू, सिता, सिँगान, सुबेदानी, हृदय, हरि, हात ।

३.२.५.२ सर्वनाम

आफू, के, तिमि, त्यो, यो, म ।

३.२.५.३ विशेषण

अर्काको, अर्धनिद्रित अँध्यारो, अभागिनी, आँखाका, आफ्नी, आमाको, आँसुको, एक, एकाग्र, एकवचन, एउटा, कति, कमलो, कस्तो, कान्छी, जाबो, टुहुरी, ठीक, ठूलो, तातो, तीखो, तीरको, त्यस्तो, दुई, दुवै, नराम्रो, प्रगाढ, पोइको, फुटेको, फुट्ने, बगेको, भातको, मेरी, मेरो, यही, रत्नाको, रुन्चे, सानीका, सानो, सुबेदानीको ।

३.२.५.४ क्रिया

खाई, खान्छे, खान लाइनु, गरेको (... सानो कुरामा किन खलबल गरेको ?), चलिन, छ, छैन, छस्, टुट्यो, टोलाइरही, दिइन्, दियो, देखाई, पकाई, पढि रहेथ्यो, पन्यो, पाइन्छ, फुटि हाल्छ, भइन्, भइरही, भइ हाल्यो, भइ हालेछ, भए छ, भन्यो, भनी, भयो, भिजि, सकेको थियो, रोइ रहेकी रहिछ, रोए, रोइ रही, लाएछ, लाग्छ, लाग्यो, सकिल, सुनाए छ, हाने, हुँदैन, हुने, थिए, हुने थियो ।

३.२.५.५ क्रियायोगी

अभ्र, अभ्रै, अन्धकारमा, अलिकति, अलि-अलि, अवस्थामा, अहिले, आँगनमा, आएर, आज, आराम कुर्सीमा, उठाएर, एकछिन, कलेजोमा, किन, केवल, केही, केहीबेर, कुरामा, खल्याड-मल्याड, खलबल, खुब, खोजेर, गर्दै, घरभित्र, घरमा, घोप्टिएर, चपाउँदै, छट्पटाएर, छामछुम-छामछुम, भुन्ड्याएर, भन्नु, टोलाएर, ठ्याम्मै, ढल्केर, डम्मै, डोरीमा, तन्द्रावस्थामा, त्यत्तिकै त्यसमा, त्यति, धेरैबेर, धोएर, नभए, नसकी, निकैबेर, पाइ-पाई, (... थाहा पाई-पाई रत्ना चूप लागेर ...), पाएर, पृथ्वीमा, पुस्तकमा, पाखुरामा, फकाउँदै, फर्की, फकाई-फुल्याई, फुटेर, फेरि, फर्केर, फुल्याई, बल्ल, बिस्तारै, बिहान, बेलामा, बेलुकी, भनेर, भान्सा कोठामा, भित्तापट्टि भएर, मानेर, मुटुमा, मुटुभित्र, यसरी, रातभरि, राम्ररी, रुँदै-रुँदै, रोएर, लाग्दा, लागेर, सम्झँदा, स्वरमा, सुत्नुभन्दा अघि, साँभ्र, सानैमा, सहारा मात्र, सोध्दा, समातेर, हाली, (पुस्तकमा चिह्न हाली ...), हिजो, हिजो बेलुकी, हेर्दा ।

३.२.५.६ नामयोगी

जस्तो, तिर, पछि, लाई, ले, सम्म, सित ।

३.२.५.७ संयोजक

अनि, तर, पनि, भने, र ।

३.२.५.८ विस्मयादिबोधक

ओहो, छिः ।

३.२.५.९ निपात

कि, त, ता, न, नि, पो, पनि, र ।

३.२.६ परिच्छेद छोको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. २३-२५)

सुबेदानीको घरायसी धन्डामा सघाएकी सानीले छैटौँ परिच्छेदमा हरिको घरलाई आफ्नै घरजस्तो सम्झेकी र भित्र-भित्रै हरिप्रति प्रेमानुभाव व्यक्त गर्न थालेकी छे । यही सन्दर्भसँग मेल

राख्ने प्रसङ्ग उल्लेख भएको यस परिच्छेदमा जम्मा ४३९ पदवर्गीय शब्दहरू छन् जहाँ क्रियायोगी १२९, नाम १२३, विशेषण ५२, संयोजक १७, निपात १६, नामयोगी ११, सर्वनाम १० र विस्मयादिबोधक २ पदवर्गीय शब्दहरू छन् । यिनै पदवर्गीय शब्दहरूलाई वर्णानुक्रममा तल उल्लेख गरिएको छ –

३.२.६.१ नाम

अधिकार, अनुहार, अवसर, आँखा, आनन्द, आड, आमा, आवाज, कष्ट, कपाल, काम, कुरा, कोठा, घर, छाती, जवाफ, जीउ, झ्याल, भिँजो, टाउको, डर, थाहा, दाज्यू, दिन, दुःख, धन्दा, निधार, निद्रा, परेला, पर्वत, पसिना, पानी, पीर, फुर्सद, बन्द, बाबै, बिसञ्चो, बिरामी, भाँडाबर्तन, भात, भान्सा, भान्सा कोठा, माला, मुख, मुटु, रत्ना, रात, लुगा, सञ्चो, सफासुग्घर, सानी, सास, स्तब्ध, सुबेदानी, हरि, हात, हावा ।

३.२.६.२ सर्वनाम

आफू, के, जे, तिमी, यो ।

३.२.६.३ विशेषण

अर्काको, अतृप्त, अपराधीको, अज्ञात, आएका, आश्रयहीन, उमालेको, एक, एउटा, कालो, घरको, चिसो, चैतवैशाखको, छोराको, भरेका, तातो, त्यस्तो, धेरै, ध्वनिजस्तो, प्रचण्ड, फेरेको, बजेको, मानेजस्तो, राता-राता, रत्नाको, रुन्चे, शून्य, सबै, सञ्चो-बिसञ्चोको, सानीको, सिक्त, हरिका, हरिको, क्षण ।

३.२.६.४ क्रिया

आइहाल्यो, आई, आएन, आयो, ओढाइ दिई, उघ्रिहाले, उभि रहेकी रहिछ, उभिरही, खा, खाँदैन, खान्नाँ, खाँदैनन्, गए, गई, गर, गरि रह्यो, गएकी छैन, छ, छोड्न सकेका थिए, थुनी, दुख्छ, दुख्यो, देखि हाल्यो, पकाऊ, पच्यो, पार, पाइन्, पाई, पाइन्छ, पुगिन्, फर्क्यो, फर्किन्, बगि रहेको थियो, बुझ्न सकिन्, बुझेकी थिई, बोलेन, भए, भएन, भन्यो, भनिन्, भनेको छ, भयो, रहेछ, राख, राखिदिए, लाग्यो, लागि रह्यो, लागेन, सम्भलान्, सहनै पर्छ, सुति रहेको रहेछ, सुनियो, हल्लायो, हुन्छ, हेरिरही, हेच्यो ।

३.२.६.५ क्रियायोगी

अर्कापट्टि अन्तरमा, अब, अलिकति, अहिले, अघोरै, आखिर, आधारात, उँधो, उठेर, उँभो, उसो (उसो गर ...), एकातिर, एक्कासि, एकचोटि, कता, कहाँ, कहिल्यै, कानमा, कुरिरहँदा, कोठामा, किन, गरेर, गर्दै, गतिकै, घरमा, चलेजस्तो, चिम्लेर, चियाएर, छरेर, छाम्दा-छाम्दै, छायाँजस्तो, भएर, जति, जम्मै, जानुभन्दा अघि, त्यहाँ, धेरैबेर, नगरी, नपाउने गरी, निधारमा, निस्केर, पठाउँदा, पन्छाएर, पुलुक्क, फर्केर, फाली, बल्ल, बाहिर, बितेपछि, बिस्तारै, बोलाउन, भएर, भनेर, भान्सामा, भान्सा कोठातिर, मनमा, माभेरेर, मात्र, मुसारिदिँदै, यसो (... यसो गर ...), राखेर, रित्तै, लखेटा-लखेट, लागेजस्तो, लिएर, विद्युत जत्तिकै, सम्प्याएर, सिरान नेर, सुटुक्क, सोध्दा, हेर्दा ।

३.२.६.६ नामयोगी

देखि, बाट, लाई, ले, सम्म ।

३.२.६.७ संयोजक

अनि, पनि, भने, र ।

३.२.६.८ विस्मयादिबोधक

ओहो

३.२.६.९ निपात

त, पनि, र, रे ।

३.२.७ परिच्छेद सातको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. २६-३०)

यस उपन्यासको सातौँ परिच्छेदमा जम्मा ६५७ पदवर्गीय शब्दहरू प्रयोग भएका छन् जसमध्ये नाम १९३, क्रियायोगी १६७, क्रिया ११०, विशेषण ९३, संयोजक ३४, सर्वनाम २३, निपात २२, नामयोगी १५ र विस्मयादिबोधक ० पदवर्गीय शब्दहरू रहेका छन् । यिनै पदवर्गीय शब्दहरूलाई वर्णानुक्रम तल प्रस्तुत गरिएको छ –

३.२.७.१ नाम

अजन्ता, अत्तर, अफिस, अनुहार, अवकाश, अक्षर, आँखा, आमा, आमाछोरी, उच्चाट, कपडा, कपाल, कल्पना, कागत, काम, किरण, किताब, कुराकानी, खुसी, गाई, गाला, घचारो, घटना, घर, चाड, चित्र, चेष्टा, छाला, जीउ, जवाफ, ठाउँ, ढोका, तत्त्व, तिहार, दसैं, दार्जिलिङ, दिदी, दिन, दियो, दुःख, दृश्य, धुरी, धागो, नाक, नौरथा, पर्व, प्रभाव, पत्रिका, प्राण, पाठ, पुरी, फूल, फुरौला, बन्द, बहिनी, बडी, बत्ती, बादल, बालिका, बेला, भाँडा, मन, मान्छे, माला, मुख, मुटु, याद, रड, रत्ना, रमिता, रोग, लक्ष्मीपूजा, विचार, विपना, सपना, सम्भना, सहर, सयपत्री, स्पर्श, स्वर, स्त्री, रागी, सानू, सास, सुबेदानी, सूर्य, शब्द, हरि, हड्डी, हात, हिन्दी ।

३.२.७.२ सर्वनाम

आफू, आफैं, ऊ, उही, के, ती, तिमी, म, त्यो, त्यस, त्यही, यो ।

३.२.७.३ विशेषण

अँध्यारो, अरू, अतीतको, अन्तिम, आफ्नो, आफ्नी, अभागिनीको, उज्यालो, एउटा, एउटी, एक, कल्पनातीत, कस्तो, कुकुरको, केही, कागतको, खाली, खुसी, घरभित्रको, घरको, चिसो, चित्रकार, छानेका, छुट्टीको, छेलिएको, छोरीको, जिन्दगीको, तन्मय, त्यसको, तीन, धुपको, दिनको, नछिनिने, निको, निराशको प्रभातको, प्रथम, पातलो, फूलको, बितिसकेको, बोलेको, बुझ्ने, मान्छेको, मेरो, यामिनी कालको, रत्नाको, रोगीको, रक्तहीन, लक्ष्मी पूजाको, लामा-लामा, लामो, लोभी, वर्णको, विकृत, सब, सबै, सम्पूर्ण, समीपवर्ती, साह्रो, सुगन्ध, सुबेदानीको, स्मृतिको, शून्य, शैलीका, हरिका, हाम्रो ।

३.२.७.४ क्रिया

आई, आइ हाल्यो, आउँछ, आयो, उठी, उघायो, खिचेछन्, गएको हो, गइ हाल्यो, गराउँछ, गरि रहेथ्यो, गयो, गयो, जाऊ, जाओ, जान्छन्, जा, जान्छ, जान्छेस्, टाँसेको, ढाक्यो, डुबे, डुब्थी, तानी, थपिन्, थाल्यो, थियो, थिएन, थिइन्, दियो, देखायो, निस्किन्, पर्खि रहेको थियो, पढ्छ, पढ्छ्यौ, पढेन, परि हाल्यो, पार्छन्, पारेको, पुगि रहेछ,

बसेकी थिई, बाल्छन्, बितार्ई, बिसिंयो, भए, भएन्, भई, भइ रहेछ, भइ रह्यो, रहेथ्यो, भन्नु हुन्छ, भइन्, भनिन्, भनी, भनि रहेकी थिई, भयो, रहेछ, रोए, लाग्यो, लागेको थियो, ल्याइ दिए, सिक्थी, सुति रहेकी थिई, हाँसिन्, हुँदै गयो, हेरि रहेको थियो, हेर्छेस्, हेरेको छैन, होइन ।

३.२.७.५ क्रियायोगी

अन्धकारमा, अल्याड-टल्याड, अलिकति, आएर, आएपछि, आउन, आधारमा, आधारात, आज, उठेदेखि, उति-उति, कहिल्यै, काममा, कामकाजमा, किन, कुनामा, बेरपछि, गएर, गर्दागर्दै, गर्दै, गाँसेर, गुडुलिकएर, घरैमा, घोरिएर, घरभिन्न, चल्दा, चारैतिर, चित्रमा, चिच्याइ-चिच्याई, छिरेर, छेउमा, जति-जति, भन्, भमक्क, भिलिमिली, डोच्याई, ढोकामा, त्यसपछि, त्यसदिन, त्यत्तिकै, दिनदेखि, नपुग्दै, परेर, पारेर, फेरि, बजारभरि, बसी, बाहिर, बिदामा, बिहान, बिस्तार-बिस्तार, बोलाएर, बेलुका, भनेर, भोलि, भोलिपल्ट, मनमा, राति, लागेकै, सम्मुख, सपनाजस्तो, समाती, संसारमा, साँभ, साँभमा, सिँगार्नमा, सोध्दा, शैलीमा, हातमा, हुँदै, हुलहुलमा ।

३.२.७.६ नामयोगी

तिर, लाई, ले, सम्म, सित ।

३.२.७.७ संयोजक

अनि, कि, किन, तर, त्यसैले, पनि, भने, र ।

३.२.७.८ विस्मयादिबोधक

x

३.२.७.९ निपात

कि, खै, त, ता, नि, पनि, रे, है ।

३.२.८ परिच्छेद आठको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ३१-३५)

प्रकृतिवादी उपन्यासकार बाङ्देलले **माइतघर** उपन्यासको यस परिच्छेदमा सानीको जीवनका आरोह अवरोहसँग प्रकृतिलाई सामन्जस्य गराएर एउटी यौवनावस्थामा पुगेकी नारीको अन्तर्मनलाई केलाउने प्रयास गरेका छन् । यसमा ८५६ पदवर्गीय शब्दहरू प्रयोग भएका छन् जसमध्ये क्रियायोगी २६०, नाम १७५, विशेषण ११८, क्रिया ११०, संयोजक ३१, सर्वनाम १६, निपात ९, नामयोगी ७ र विस्मयादिबोधक ३ शब्दहरू छन् । यिनै शब्दहरूलाई वर्णानुक्रमले तल प्रस्तुत गरिएको छ -

३.२.८.१ नाम

अनुहार, अफिस, आइतबार, आकार, आँखा, आलमारी, आमोद, इन्द्रेणी, ऐंसेलु, कपाल, कल्पना, कान, क्रीज, कुइरी मण्डल, कुसुम, कोठा, कोठी, केटाकेटी, गाई, गाउँ, गोठालो, गाला, घटना, घाम, घामपानी, छायाँ, ज्वरो, जीवन, जिद्दी, झ्याल, ठाउँ, डाक्टर, तकिया, तरकारी, तिहार, थाहा, थोपा, दराज, दृष्टि, धारा, नाक, निधार, निद्रा, निषेध, परिवर्तन, परेवा, प्रदेश, पिड, पुस्तक, पृथ्वी, फूलदानी, बाटोघाटो, बादल, बाछ्छिटा, बालबालिका, भात, भाव, मुख, मुरली, मुसो, मेच, मोहोडा, मसिदानी, रत्ना, रमिता, रेरिड, लाज, वायु, विचार, सडक, सपना, साग, सानू, स्वर, स्मरण, स्मृति, सुबेदानी, हरि, हावा ।

३.२.८.२ सर्वनाम

आफू, ऊ, उस, के, त्यो ।

३.२.८.३ विशेषण

अग्लो, अन्तरको, अनुहारको, असम्भवको, अस्पष्ट, आकाशको, आकाशे, आफ्नो, उति, उही, उसको, एक, एउटा, कस्तो, कुनो, कल्पनाको, केटाकेटीको, कोठाको, कोल्टे, गहुँगोरो, गोलो, गोपिनीहरूका, गोरी, चहकिला, चित्रको, चिसो, छर्लङ्ग, डुलेको, तन्द्रावस्थाको, तरकारीको, तातो, तिनीहरूको, त्यो (त्यो तातो ...), त्यसका, त्यही, दिवास्वप्नको, दुःखद, दुवै, धिमा, नदेख्ने, नवकल्पनाको, फुस्रो, बाल्यावस्थाको, भिजेको, मसिना, मानिसको, मान्छेको, मेडोनाको, मृद, राम्रो, राजबाजको, वर्णको, सबै, सन्ध्याको, सम्भावको, सानीको, सुगठित, सुन्दर, श्यामवर्णको, सुखमय, हजारौं, हरिको, हातको, हिमालको ।

३.२.८.४ क्रिया

अस्तायो, आइ पुगेन, आइ रहेको थियो, आयो, उभियो, खान्छ, खानु हुँदैन, खेलि रहेका थिए, खेलि रहेको रहेछ, गयो, गरी, गराइ रहेथ्यो, छाम्यो, छोडि सकेको थियो, छोपियो, छैन, छोपी, जान्थ्यो, थाल्यो, थामियो, थिई, थाली, देखियो, देखिन्थ्यो, देखिए, दुख्छ, पच्यो, परे, पाएन, पायो, पुग्यो, पुग्यो, पुच्यायो, फकी, फर्कि हालिन्, फर्क्यो, बढि रहेको थियो, बदलियो, बालि दिइन्, बित्यो, भइरही, भइरहेकी थिई, मानी, रहेछ, लागेन, लाग्यो, लागि रह्यो, लागि सकेको थियो, लागेको रहेछ, लाग्दो रहेछ, लागि रहेथ्यो, सुति रहेको थियो, सुति रहेथ्यो, सुति रहेकी छ, सुति रहेकी रहिछ, सोधी, होला, हुन् ।

३.२.८.५ क्रियायोगी

अर्कोदिन, अभै, अभ्र, अलि, अन्तरभिन्न, अस्ति, अलिकति, अधोरै, आकारमा, आज, आत्म करन्दाभिन्न, आएर, आइपुग्दा, ओछ्यानमै, उठेर, उधारेर, उधार्दा, उभिरहँदा, उपत्यकाबाट, उहीबेला, एकछिन, एकछिनमा, एकैछिन, एकदम, कतिबेर, कहिले, कहिल्यै, कल्पना-प्रदेशमा, कसो-कसो, काममा, कुती-कुती, कानमा, कोठाभिन्न, केही, खलबलिएर, खेल्दै, गालामा, गइसकेपछि, गर्दै, गाउँघरमा, घामपानीमा, घुर्लुम्म, चिम्म, चाल मारेर, छट्पट गर्दै, छक्क, छ्याङ्गै, छाम्दा, छिरेर, जान, जाँदा, भन्, भर्न, झ्यालबाट, टक्क, ठाउँमा, ढोकानेर, दुकुमुकु, तल, त्यहाँ, त्यत्तिकै, त्यसैबेला, तन्द्रामा, दिनहुँ, देखिनै, देउताजस्तो, दिक्क, नपर्ने, नबोली, पन्छ्याएर, पछ्याउँदै, पर्दामा, पर्दै, परदेखि, परिसक्दा, पर्दा, परेर, पसी, पाएको भए, पुगेर, फेरि, फर्केर, बग्दै, बल्ल, बनेर, बनाएर, बजाउँदै, बाहिर, बादल-बादलमा, बितिसक्दा, बिस्तारै, बाहुमा, बेलुका, भित्तातिर, मनमा, यसरी, यहीबेला, राति, लाम्चिएर, लागेजस्तो, लागेका, व्यस्त, विपनामा, समाती, सम्झाउँदा, साथ, साह्रै, स्मृतिमा, सुत्ने कोठामा, सोध्दा, हृदयाकाशमा, हातमा, हान्न, हुनाले, हेर्दाहेर्दै, हेरेर ।

३.२.८.६ नामयोगी

माथि, लाई, ले, सम्म, समेत, सित ।

३.२.८.७ संयोजक

अनि, तर, पनि, भने, तापनि, र ।

३.२.८.८ विस्मयादिबोधक

ओहो ।

३.२.८.९ निपात

कि, पनि ।

३.२.९ परिच्छेद नौको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ३६-४०)

सानीको बिहे प्रसङ्गसँगै सुरु भएको **माइतघर** उपन्यासको नौ परिच्छेदमा जम्मा ८०८ पदवर्गीय शब्दहरू छन् । यस परिच्छेदमा क्रियायोगी २३९, नाम १९६, विशेषण १२५, क्रियापद ११६, सर्वनाम ४६, संयोजक ३३, नामयोगी १९, निपात १५ र विस्मयादिबोधक ३ शब्दहरू छन् । यी सबै पदवर्गीय शब्दहरूलाई वर्णानुक्रम अनुसार तल देखाइएको छ –

३.२.९.१ नाम

अङ्कुर, अनुरोध, अन्तर, अभिमान, अश्रुजल, आँखा, आघात, आवाज, आग्रह, आमा, आत्मसमर्पण, आँसु, आशा, इच्छा, कण्ठ, कष्ट, कठोखा, कपाला, कान, कान्छी आमा, किरण, कुरा, कुराकानी, कोठा, केटाकेटी, केटो, गम्भीरता, गोडा, घण्ट, घर, घरवार, घुम्टो, घुँडा, चरण, च्यापु, चेल, छोरा, छोरी, जात, जल, जीवन, जिन्दगी, जिद्दी, जून, टुप्पा, थाल, थोपा, दर्प, दिन, दिवास्वप्न, दुःख, दृढता, देवदासी (... देवताको सम्मुख देवदासीले जसरी ...), दाज्यु, दोष, नजर, नौका, पत्थर, पराग, पर्दा, पीर, प्रश्न, प्रकृति, पौडी, प्राण, बडी, बन्धन, बदल, बाफ, बिहे, बिराम, भङ्ग, भरोसा, भय, मानिस, माफी, रत्ना, राजवाडी, रात, रिँगटा, लहरैलहरा, वर्षा, विचार, व्यथा, सास, सानी, सानू, सुबेदानी, सेवा, स्वर, स्पन्दन, स्नेह, स्पर्श, शूल, हरि, हुरी ।

३.२.९.२ सर्वनाम

आफू, उस, के, तपाईं, तिमी, त्यो, म, मलाई, मैले, यो ।

३.२.९.३ विशेषण

अर्काको, अचल, अजस्र, अबोध, अव्यक्त, आएजस्तो, आएको, आफ्नो, आमाको, आँसुको, आफ्ना, ओभानो, उदासीन, उस्तै, एक, एक्लो, एउटा, केटाकेटीको, केही, चेलीको, छन्दमय,

छोरीचेलीको, जूनको, भरेजस्तो, ठूली, ठूलो, तपाईंको, तातो, तिम्रो, दूर्बल, दुवैका, दुवै, देवताको, धेरै, नरमाइलो, नचिनेको, नीलो, निसास्सिएको, निबुरङ्गको, निर्विकार, नीरव, निहुरिएको, पसिनाको, पातलो, बसेको, बिहेको, बिहेका, मर्मस्पर्शी, माभीको, मेरो, रङ्गको, रत्नाको, लामो, वर्षाको, वरपरको, सरल, सानीको, सानो, स्नेहको, शब्दको, शीतल, हृदयको, हरिको, क्षीण ।

३.२.९.४ क्रिया

आयो, उठाइन्, उडे, उभिइ रही, उभियो, खसेको, खेलिरहे, खेलि रहेछन्, खोज्यो, गइ हालिन्, गर्दिन, गयो, गरिरछे, गरिदिनु पर्छ, गरी, गरिन्, गरेको सुने, गर्नुछ, गर्छे, चलाइन्, छ, छाइ रह्यो, छैन, जानुपर्छ, जानु पर्दैन, जान्छ, थामिएन, दिनुपर्छ, देखिए, दोहोर्न्यायो, पर्छ, पस्छ, पारि दियो, पच्यो, पारेको थियो, भएन, भासिइ रह्यो, पुग्यो, बस्छ, बस्ने, बस्दिन, बसिरहे, बिउँ भिई, भइ रह्यो, भोग्ने पर्छ, रुन्छ्यौं, लागि रह्यो, लागि रहेको थियो, लाग्यो, लाग्छ, लाग्दैन, सकेन, सक्दिन, सम्भन्धी, सुनि रहन्थ्यो, सोध्यो, हराई, हुन्छ, हुनुपर्छ, हुँदैन, हुनु हुन्छ, हेरी, हेर्छ, हेरिसकेको थियो ।

३.२.९.५ क्रियायोगी

अकस्मात्, अन्त्यमा, अब, अझ, अवश्यै, अनुहारमा, आकाशमा, आँखाबाट, आँखादेखि, आएर, आधारमा, आज, आफूतिर, उठेर, उँभो, उज्यालोमा, एकछिन, एकान्तमा, एकाएक, एककासि, कता-कता, कहिले, कतै, किन, खोज्दा, गएर, गर्दा, गरेजस्तो, गरेर, गाडेर, गोडामा, गाउँमा, घरमा, चलेजस्तो, चारैतिर, चिप्लेजस्तो, छँदै, छक्क, छाडेर, छातीमा, छिरेर, जसरी, जन्मेपछि, जान, जीवनाकाशमा, भुण्डिएको, टहटह, टाढै, टाँसेर, टेकेर, तल-तल, त्यसै, त्यसरी, तिरीमिरी, थिचेजस्तो, थुप्रोजस्तो, धारमा, धेरै, धेरैबेर, नदिई, नगाई, नगरी, नबोलेर, नबोली, नसकी, नसक्ने जस्तो, निधारमा, पथमा, पग्लेर, पलाएर, परी, पराइघरमा, पस्न, प्रभातमा, पृथ्वीमा, पाएर, पार्न, पोखरीमा, फर्काएर, फर्केर, फुत्त, फेरि, बजेजस्तो, बनाएर, बस्दा, बस्न, बसेर, बाहिर, बारेमा, बीचमा, बोलाएर, बोलाए जस्तो, भएर, भनी, भोलि, मनमनै, मनमा, मात्र, मुटुमा, माइतघरमा, यसरी, यहाँ, यताउति, यत्तिकै, राति, रुँदै-रुँदै, लच्छिँदै, वारिपारि, सम्झाउन, समातेर, समाती, सोध्दा, स्वरमा, शीतजस्ता, शून्यमा, ह्वात्त, हृदयमा, हालेजस्तो, हिँड्दा, हेरेर, क्षितिजपारि ।

३.२.९.६ नामयोगी

देखि, बाट, लाई, ले, सँग, समेत, सित ।

३.२.९.७ संयोजक

अनि, तर, पनि, भने, र ।

३.२.९.८ विस्मयादिबोधक

ओहो ।

३.२.९.९ निपात

त, ता, न, नै, पनि, र ।

३.२.१० परिच्छेद दसको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ४१-४९)

उपन्यासकार बाङ्देलले यस परिच्छेदमा सानीको बिहेको सम्पूर्ण तयारीका बारेमा चर्चा गरेका छन् । बाङ्देलले यस परिच्छेदमा प्रयोग गरेका पदवर्गीय शब्दहरू अन्तर्गत क्रियायोगी ३९०, नाम ३४५, क्रिया २५९, विशेषण १९५, सर्वनाम १००, निपात ५४, संयोजक ५३, नामयोगी १८ र विस्मयादिबोधक १० गरी १४४२ पदवर्गीय शब्दहरू छन् । यी पदवर्गीय शब्दहरूलाई वर्णानुक्रम अनुसार तल उल्लेख गरिएको छ –

३.२.१०.१ नाम

अचानो, अनुभव, अश्रुजल, अनुहार, आँखा, आघात, आमा, आइमाई, आँसु, आवाज, इच्छा, उमेर, उकालो, कर, कण्ठ, कपाल, कलेजो, काम, कुरा, कोठा, केटो, केटाकेटी, गाँठो, गाली, घर, घुम, चाकर, चिह्न, चोट, छाल, छाती, छोरी, जगल्टा, जहान, जन्ती, जून, जवाफ, झ्याल, टपरी, डिपू, डिल, थाहा, दाँवल, दिदी, दिन, दुःख, दुना, दृश्य, देवता, देवर, धर्म, धारा, नन्द, निधार, नोकर, पर्दा, परमेश्वर, परीक्षा, पराङ्क, परिचय, प्रश्न, पात, पिनसिङ्ग, पिरोलो, प्रीति, पूजा, फोहरा, बढाई, बन्धन, बत्ती, बन्द, बहिनी, बाटो, बाण, बाबु, बाहु, बाहुनी, बिहे, बिहा, बूढी, बुद्धि, बुहारी, बोली, भूल, भेट, भार, मन, मजेत्रो, माइतघर, माफ, माफी, मानिस,

माया, मूक, म्वाइँ, मौका, मैन, मेघ, रत्ना, रहर, रास, रिँगटा, रुमाल, रुवाइ, लहर, लहरा, लोग्ने, व्यथा, वाक्य, धारा, समय, समाचार, सम्भना, संसार, ससुरा, सहानुभूति, सानी, सासू, सास, साक्षी, सिकार, सुबेदानी, सेवा, स्तब्ध, स्पर्श, स्वर, स्वरूप, स्त्री, स्नेह, स्वास्नीमानिस, शब्द, शरीर, यन्त्र, हरि, हृदय, होस (केही बेरपछि सुबेदानीको होस आयो) ।

३.२.१०.२ सर्वनाम

आफू, के, को, तपाईँ, तिन, त्यो, म, मैले, हामी, यो ।

३.२.१०.३ विशेषण

अर्काको, अर्का, अर्काकी, अँध्यारो, अजस्र अभागिनीको, अरू, असह्य, असाध्यै, अज्ञानी, आँखाको, आजन्मको, आफ्ना, आफ्नो, आँसुको, उत्कण्ठित, उज्यालो, एक, एकवचन, एउटै, एउटा, कत्तिको, कलिलो, कस्ती, कसैको, कस्तो, कालो, केटाकेटीको, केही, खेलबलको, खालको, गम्भीर, गाउँछिमेकका, घरको, घुमौलो, चिसो, चेलीमाइतीका, चौरासी लाखको, छोरीको, जँड्याहा, जनाको, जन्तीको, जन्मेको, जस्तो, झ्यालको, टोलका, ठूलो, तिनका, तीन, त्यसो, त्यस्ती, दारुण, दुई, दूर्बलताका, दुवैका, देवताको, धब्बाजस्तो, धेरै, नमीठो, नरमाइलो, नचिनेको, नारीको, निर्मल, निरन्तर, पाखण्डी, पातको, पापको, पोइको, बगेको, बलिया, बाइस, बीस, बिहेको, बुहारीको, भनेकी, भिजेको, मधुर, मभौला, माइतको, मानव-देवताको, मान्छेको, मानिसको, मापाकी, यति, रत्नाको, रसाएको, रातदिनको, लामो, लक्ष्मीजस्ती, वर्षाको, वर्षको, वाक्यको, सबैको, संसारको, साना, सानीको, सानो, सासूको, साह्रो, सिकारीको, सोह्र, स्थल, स्त्रीको, स्तब्ध, स्वास्नी मान्छेको, शून्य, हरियैहरियो, हरिको, हजारौँ, हृदयका, हामी, हुनाको, श्रेष्ठदानका ।

३.२.१०.४ क्रिया

अत्याइ हाल्नु भो, आइ रह्यो, अड्न सकेन, आउँछे, आउँछ, आए, आयो, उघारिन, उठ्ने गर्नु, उठिन्, खानु पर्छ, खाओस्, खसाली, गर्छ, गर्छन्, गर्थे, गर्थिन्, गर्दिन्, गर्नु, गर्नुपर्छ, गरिनन्, गयो, गाँस्न, लागि रहेका, गुञ्जि रहेको थियो, चल्थ्यो, छ, छन्, छे, छैन, जाओस्, जान्न, जान्थ्यो, जानुपर्छ, भरे, भरिहाल्यो, टाँस्यो, डुबिरहे, डुब्नु पर्नेछ, थाल्यो, दिइन्, दिएन, दिनुपर्छ, दिएन, दिनुपर्छ, देखियो, देखिन्छ, देखेको छ, नगर्नु, नगाउनु, नबिर्सनु, नबोल्नु, नपरोस्, पर्छ, पठायो, पाउँछे, पाओस्, पाएँ, पाऊँ, पाउँछ, पाउँदिन, पारे, पायो, पार्नेछौँ, पुछिन्, पुग्यो,

पुन्याए, बगिरह्यो, बगिरहे, बरबराइन्, बस्न पुगछे, बसि रहन्थ्यो, बस्नुपर्छ, बिग्र्यो (... सानो काम बिग्र्यो), बोल्नु, बोल्थ्यो, भएन, भई, भइन्, भइ हाल्यो, भन्नु, भन्थ्यौं, भयो, भोग्नु पर्छ, भिज्यो, माग्नु, मिल्छ, रहेछ, रह्यो, रहेछन्, रिभाओस्, राखिदियो, रन्छन्, राई, रोयो, लाग्छ, लाग्ला, सक्नुहुन्छ, सम्भन्नु पर्छ, सम्भन्नु, सम्भाइ रहन्थ्यो, सुत्छ, सुत्नु, सुनिरही, सोधी, हुन्छ, हाँसी, हुन्न, हुनुपर्छ, हुँला, हेरी, हो, होइन, होला, होस् ।

३.२.१०.५ क्रियायोगी

अर्को, अगाडि, अड्न्, अब, अलमल्ल, अफ, अलिबेर, अफिसमा, आँखामा, आत्तिएर, आज, आजै, आएर, आफ्नै, उडेर, उति-उति, उमेरसित, उस्तै, एकछिन, एक्कासि, एकचोटि, कण्ठमा, कसरी, कसेर, कता-कता, कर्ममा, कसैले, कहाँ, किन, किच्च, कुनामा, कुनैदिन, दिनपछि, केहीबेर, खलबल, खाँदै, खित्का छाडेर, खुरुर, खोक्दै, खसाएकी, गर्न, गएपछि, गएको दिन, गर्दागर्दै, गाँसेर, गाँस्न, घरमा, चरणमा, चारैतिर, छ्याडछ्याडै, छाएर, छोरी, जत्तिकै, छोपी-छोपी, छोपेजस्तो, छेउमा, जति-जति, जस्तै, जस्तो, जगगे वरिपरि, जुरेपछि, भर्केर, भरेर, भरेपछि, भर्ला-भर्ला, भस्केको जस्तो, जहाँ, तलतिर, तन्द्रावस्थामा, तर्सेजस्तो, तोडेर, तौलेर, त्यत्तिकै, त्यसै, त्यसरी, त्यसपछि, थाम्दा-थाम्दै, थुप्रेर, दगुरेर, देखेर, देवताजस्तो, दिक्क मानेर, धारासितै, धोइदिएर, नबोलेर, नमिलेर, नसकेर, नसुन्ने गरी, नाघेर, नाघेको, निस्केको, निश्चेष्ट, निकोर्सि, निस्केर, नियालेर, पखालेर, पछिल्लिर, पन्छाएर, परेर, पलडमा, पस्दै, पर्सि, परिसक्दा, पर्सिको, पुगेर, पुलापारि, पुपुरोमा, पैले-पैले, फर्केर, फनक्क, फुत्तै, फेरि, फेरेर, बरर, बगेर, बल्ल, बस्दै, बाहिर, बोल्दाबोल्दै, बिराएकोमा, भर्खरकै, भइसकेको, भएर, भाग्दाभाग्दै, भाग्यमा, मुटुमा, मुन्तिर, यतिबेला, चलेजस्तो, रिभाउनु, रिभाएर, रिभाउँदै, रूपमा, रोक्दा-रोक्दै, लाएकोबेला, लुछ्छुन्, सम्भाउँदा, सम्भेर, समातेर, समुन्द्रमा, साँभ, सुकुलमा, सोधेजस्तो, कोठामा, स्वरमा, हम्कन, हत्तपत्त, हृदयमा, हृदयाकाशमा, हिँडेजस्तो, हिजो, हिक्का, हाँसेर ।

३.२.१०.६ नामयोगी

देखि, बाट, माथि, लाई, ले, समेत ।

३.२.१०.७ संयोजक

अनि, कि, तर, पनि, बरु, भनेर, र, वा ।

३.२.१०.८ विस्मयादिबोधक

ओहो, उः, छिः, बाबै, लौ ।

३.२.१०.९ निपात

अं, कठैबरी, कि, खै, त, ता, नि, पनि, र, रे, क्यारे, है ।

३.२.११ परिच्छेद एघारको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ५०-५२)

सानीको बिहे गरेर पराइघर पठाएको प्रसङ्गलाई यस परिच्छेदमा बाङ्गुदेलेले अत्यन्तै कारुणिक तरिकाले उल्लेख गरेका छन् । एउटी चेलीलाई माइतघर र पराइघर बीचको अन्तर कति कहाली लाग्दो हुँदो रहेछ भन्ने कुरालाई यस परिच्छेदमा सबैका आँखाबाट बगेका आँसुले स्पष्ट पारेका छन् । सानीले माइतघरलाई आँसुको धारासँगै बिदा गरेकी छे । उपन्यासकारका हरेक शब्दले सबै पाठकको मन छुन्छ । यी र यस्तै भाव व्यक्त गर्न यस परिच्छेदमा जम्मा ३८१ पदवर्गीय शब्दहरू छन् जहाँ क्रियायोगी १०९, नाम १००, विशेषण ५८, क्रिया ४५, संयोजक २२, सर्वनाम १२, नामयोगी १२, निपात ६ र विस्मयादिबोधक ० पदवर्गीय शब्दहरू छन् जसलाई वर्णानुक्रमले तल प्रस्तुत गरिएको छ –

३.२.११.१ नाम

अँगालो, अङ्कमाल, अर्चना, अनुहार, आँखा, आमा, आमाछोरी, आँसु, इच्छा, कण्ठ, खलबल, गति, गला, गान, गाला, गाँठो, घर, घुमघाम, चेष्टा, चोलो, जन्ती, ठाउँ, ढोग, दुलही, देवर, धारा, धक्का, पटुका, पति, पूजा, फरिया, वचन, बल, बडी, बाला, बाई, बेला, बिदा, मण्डप, मुख, मूर्ति, रिँगटा, लुगा, सपना, ससुरा, सानी, सासू, सुबेदानी, स्मृति, हरि, हात ।

३.२.११.२ सर्वनाम

आफू, तिमी, त्यो, सबै ।

३.२.११.३ विशेषण

अचेत, अरू, अस्पष्ट, अज्ञात, आफ्नो, आसको, उजाड, उज्यालो, उसको, कति, कस्तो, कोषको, छोपिसकेको, जस्तो, ठूलो, डाँको, तिनको, दुई, दुःखान्त, दुवै, नयाँ, नरमाइलो,

निस्केको, नानीजस्तो, निहुरिएकी, पराइकी, पञ्चै बाजाको, बालक जस्तै, बिदाको, भित्रको, मधुर, मानिसको, मुटुको, यतिका, यो, रातको, लतपतिएको, सबै, सम्मुख, सपनाजस्तो, सरस्वती माताको, सधैँका, सिँगारिएकी, साना, सुनका, सुनसान, सुबेदानीको, शून्य, शैशवकालको, हरिको ।

३.२.११.४ क्रिया

आई, आउँदै, आयो, उडिरह्यो, उभिएकी थिई, खोजिन्, गर्छन्, गर्नु, गई, गइसकेको रहिछ, गर्छन्, गच्यो, टाँसिन्, टुट्यो, थाली, थाल्यो, नरोऊ, निस्किरहेकी थिई, निस्कन सकेन, नबिसिन्, पखालिएको रहेछ, पार्छन्, बस्नु, भइसक्यो, भयो, भन्यो, भयो, मच्चियो, लाग्यो, लागदछ, लागेको थियो, लाग्छ, सकेन, सम्भन् ।

३.२.११.५ क्रियायोगी

अबेर, अचेल, अवस्थामा, आएर, आज, आइसक्दा, उठेर, उता गएपछि, एक्कासि, एकैदिनमा, कसरी, कण्ठमा, केहीबेर, कोठामा, खूबसित, गर्न, गरी, गरेर, घरभित्र, चल्ला-चल्लाजस्तो, छाडेर, छोपेर, छटपटाउन, छातीमा, जोडी, ढोकाबाट, त्यसपछि, दिएर, देख्दा, पछि-पछि, पठाउँदा, पारेर, पृथ्वीतिर, पुछ्छुदै, बखत, बनाएर, बसेर, बराबर, बाहिर, बेरेर, बेलामा, बोल्दा-बोल्दै, भएर, भनेर, मत्थर, मुटुमा, मण्डपमा, रोएको, रुँदै-रुँदै, राखी, रातभरि, रिझाएर, लगाउन, सामुन्ने, सिँगारेर, स्वरमा, हृदयाकाशमा, हातमा, हुलहुलमा ।

३.२.११.६ नामयोगी

निमित्त, बाट, ले, लाई, सम्म, सित ।

३.२.११.७ संयोजक

अनि, तर, पनि, र ।

३.२.११.८ विस्मयादिबोधक

x

३.२.११.९ निपात

त, पनि, लो, है ।

३.२.१२ परिच्छेद बाह्रको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ५३-५६)

जीवनको हरेक मोडमा खुसी खोसिएकी **माइतघर** उपन्यासकी सानीको जीवनमा बिहेको दिनदेखि नै निराशाको बादल लागिरह्यो । सानीको वैवाहिक जीवनमा देखापरेका आरोह-अवरोहलाई उपन्यासकारले यस परिच्छेदमा चर्चा परिचर्चा गरेका छन् । यस परिच्छेदमा जम्मा ६०० पदवर्गीय शब्दहरू प्रयोग भएका छन् जसमध्ये क्रियायोगी १७४, नाम १२८, क्रिया ९६, विशेषण ६८, संयोजक ४१, निपात २४, सर्वनाम २२, नामयोगी ५ र विस्मयादिबोधक ३ पदवर्गीय शब्दहरू छन् जसलाई वर्णानुक्रममा तल प्रस्तुत गरिएको छ –

३.२.१२.१ नाम

अफिस, आँखा, आगमन, आमा, आँसु, आदर, उपत्यका, कचकच, कपाल, कल्पना, काम, कुरा, केश, खुसी, खोला, गाँठो, घर, घाँटी, चाड, चैत्र, छुट्टी, छोरी, ज्वाइँ, जवाफ, झ्याउँकीरी, भिँजो, डाह, ढोग, दसैं, नजर, नन्द, नातिनी, नाति, पिरलो, पुच्छर, फागुन, बडी, बादल, बिहे, बेला, भात, भेटघाट, महिना, माघ, माइत, माया, यौवनश्री, रत्ना, रेखा, रूखपात, वनै, वेदना, वर्षा, व्यथा, समाचार, सानू, सानी, सुबेदानी, शरद ।

३.२.१२.२ सर्वनाम

आफू, उस, के, को, तँ, त्यो, म ।

३.२.१२.३ विशेषण

अनुहारको, अप्रस्तुत, अव्यक्त, असह्य, अशेष, आएकी, आनन्द, आफ्नो, आमाको, उदासीन, एक, कतिको, कस्तो, कालो, केही, खुसी, घरको, घुमौलो, ठूलो, टीकाटालो, दुवै, दुवैका, घिमा, नन्दको, नदिएकी, पवित्र, पोइको, बादलको, भान्सा कोठाको, मलिन, मसिनो, मानसिक, मेघाच्छन्न, यही, रमाइलो, राजबाडीको, रातै, लामो, लागेको, वर्षको, व्यथाका, वर्षकी, सबै, सात, सानीको, साहिँली, शरदको, शड्का, हरिका, हजारौँ ।

३.२.१२.४ क्रिया

आइस्, आइ पुग्यौ, आई, आउँछ, आउनु, आइ पुगिन्, आउँछ, आएको, आयो, उठे, उभिइ रह्यो, खुवाइन्, गइ हाल्यो, गई, गए, गछिन्, गर्नुपर्छ, गयो, गरी, गच्यो, गरिरही, छ, छैन, जान्छ, भल्कियो, भल्कन्थ्यो, टोलाइ रही, थिई, दुब्लाइ छस्, देखिएन, पकाउँछ, परेन, पाई, पाइएन, पच्यो, पसी, पारिरही, पार (... वनै उराठ लाग्दो पारे), फर्काई, फर्क्यो, भनी, भइन्, भनिन्, भन्यो, भए, रोई, लटपटि रहे, लागि रह्यो, लाग्दैन, लाग्छ, लाग्यो, सघाउँछ, सघाउँछे, सछे, सोधी, सोधूँ, हराइ सकेकी रहिछ, हुन्छन्, हाली, हाँस्यो, हो, हुन्छ ।

३.२.१२.५ क्रियायोगी

अघि, अब, अन्तरभिन्न, अलिकति, अलि-अलि, अवस्थामा, अस्ताउँदै, आएपछि, आकाशमा, आइपुग्दा, आउन, आँगनमा, उडिरहने, उतै, उदाउँदै, हुँदै, उराठ लाग्दो, उसरी, उर्लेर, एक कुनामा, एकछिन्न, एकैचोटि, एकलै, कता-कता, कतिबेला, कराएर, किन, केवल, बेर, कोरिएका, खेलाउँदै, घरमा, चाडबाडमा, जता, जान, जसरी, ज्यादै, भरीमा, भन्, टुप्लुक्क, ढोगिदिएर, तल, तिहारमा, त्यत्तिकै, त्यसपछि, त्यहाँ, थाहा, थाप्दै, दसैँमा, दिक्क, दिनदेखि, दिनमा, दुईचोटि, देखिने, देखेर, धपक्क, नपाउने, नबोलेर, नसोधी, निकै, निहुँ, पठाएकै, पछिपछि, पुगेर, पृथ्वीमा, फेरि, फेदमा, बल्ल-बल्ल, बनाएर, बित्त, भरिएर, भान्सा कोठामा, भोकै, मसितै, मात्रै, यहीं, यसरी, योपालि, लाएर, वनमा, सँघारमा, साथ, लागेर, सोहोरिएर, स्वरमा, हृदयसंसारमा ।

३.२.१२.६ नामयोगी

बीच, लाई, सम्म, सित ।

३.२.१२.७ संयोजक

अनि, कि, तर, पनि, भने, र ।

३.२.१२.८ विस्मयादिबोधक

कठै, र ।

३.२.१२.९ निपात

कुन्नि, खै, त, ता, पनि, र, रे ।

३.२.१३ परिच्छेद तेहको अध्ययन (पृ. ५७-५९)

माइतघर आएकी चेलीले आफ्नो कर्मघर फर्कन वास्ता नगर्दा माइतीका मनमा कति शङ्का उब्जने रहेछन् भन्ने कुरा उपन्यासकार बाइदेलले तेह्रौँ परिच्छेदमा सानीमार्फत् व्यक्त गरेका छन् । यहाँ सानी मौन छे तर उसको अनुहारमा निराशा र पीडा प्रस्ट देखिन्छ । लोग्नेका घरमा अपहेलित भएकी र पराइघरप्रति उसमा वितृष्णा पैदा भएको विषय वस्तुलाई उठान गरिएको यस परिच्छेदमा जम्मा ४४६ पदवर्गीय शब्दहरू छन् जसमध्ये क्रियायोगी १०३, नाम १०५, विशेषण १०१, क्रिया ५०, संयोजक ३०, सर्वनाम १४, नामयोगी ४, निपात ४ र विस्मयादिबोधक ० पदवर्गीय शब्दहरू छन् जसलाई वर्णानुक्रम अनुसार तल उल्लेख गरिएको छ –

३.२.१३.१ नाम

आकाङ्क्षा, आँखा, आगमन, आमा, आभा, आशङ्का, उल्लास, करुणा, काँडा, किरण, कोसिस, कुरा, घर, छन्द, छाप, छोरा, जङ्गल, जीवन, झार, डाँडा, तिहार, तेल, दसैं, दिन, देवता, धर्म, ध्यान, नन्द, नीति, पुस्तक, प्रश्न, प्रेम, फूल, बत्ती, बादल, बिघ्न, बाधा, भान, भाव, मधुरस, मानिस, रूख, लक्ष्य, वैभव, व्यथा, समय, साभा, समाचार, सयपत्री, ससुरा, सानी, सासू, साल, सीमा, सुख, सुबेदानी, स्मृति, स्पर्श, शान्ति, शृङ्खला, हरि ।

३.२.१३.२ सर्वनाम

आफू, ऊ, के, त्यस, त्यो, यो ।

३.२.१३.३ विशेषण

अर्को, अतीतको, अर्थहीन, अनुहारको, अव्यक्त, आशाको, एउटै, एक, एकान्त, कत्रो, कुराको, केही, कोमल, खसेको, खाएको, गएका, गम्भीर, गरगहनाको, चाडको, चित्रको, चिरस्मरणीय, जीवनका, ताराजस्तै, ती, तीन, तिहारको, त्यही, त्यसका, दुई, दुवैको, देवरको, धर्मको, धमिलो, धेरै, धुपीका, नन्दको, नारीको, पतिको, पवित्र, प्रथम, पहिलै पालिको, पारेको, पुस्तकको, पोइको, पोहोरको, बितिसकेका, भागको, मधुर, मानव जीवनको, मूक, मेघाच्छन्न, यो, रातो, राजबाडीको, लक्ष्मीपूजाको, लाएको, लुकाइ राखेको, वरपरको, समाजको, संसारको,

ससुराको, सात, साना-साना, साना, सानीको, सासूको, सुखद, सूर्यको, स्वतन्त्र, शृङ्खलाको, हरिका, हातका, हाँसेका ।

३.२.१३.४ क्रिया

आउँछ, आयो, उडिरहे, कुतकुत्यायो, गइ हाल्यो, गएका, गराइँदो रहेछ, गरिरहे, गरि रहेका थिए, गरिन्, गरिनन्, गच्यो, गयो, जान्छ, भस्किन्, डुलि रहेथ्यो, थियो, थिएनन्, थिए, देखियो, देखिन्, निस्क्यो, पठाई, पठाए छन्, पढि रहेको देखिन्, पसेकी थिइन्, पारिदियो, पायो, फर्कनु छ, फर्किन्, फाट्यो, बगिरहे छन्, बिति सक्यो, बित्यो, भयो, भरियो, भइ रह्यो, लागे, सुक्यो, सुनि रह्यो ।

३.२.१३.५ क्रियायोगी

अर्कै, अर्थहीन, अबेरसम्म, अलिकति, आकाशमा, आजन्म, आफ्नै, आत्म कन्दरामा, एकपल्ट, कता-कता, कहिले, कोठामा, कोठाबाट, केवल, खोरबाट, चारैतिर, छिन्नभिन्न, झिलिमिली, टीकामा, तिहारपछि, त्यत्तिकै, दाँतमा, दियोमा, देखादेख्दै, देखावटी, देखेर, नहेरी, नाघेर, निहुरिएरै, पठाएर, पत्रमा, पलडमा, परेर, परिचक्रमा, फर्कने, फूलमा, फेरि, बाईमा, बादलभित्र, बितिसक्दा, बित्ने, बेलुका, भएर, भङ्ग, भनी, भन्दाभन्दै, भान्सा घरमा, भोली, मनमनै, मनमा, मात्रै, मुहारमा, रूख-रूखमा, लिन, वरिपरि, सबै, सिँगारेर, स्मृतिमा, हृदयमा ।

३.२.१३.६ नामयोगी

पट्टि, लाई, ले ।

३.२.१३.७ संयोजक

अनि, कि, तर, त्यसैले, पनि, भने, र ।

३.२.१३.८ विस्मयादिबोधक

x

३.२.१३.९ निपात

चाहिँ, ता, पनि, नै ।

३.२.१४ परिच्छेद चौधको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ६०-६६)

माइतघर उपन्यासको परिच्छेद चौधमा उपन्यासकार बाइदेलले सानीको जीवनमा आइपरेका अनेक विपत्का क्षणलाई अत्यन्त कारुणिक रूपमा व्याख्या गरेका छन् । यस परिच्छेदमा एकपछि अर्को दुःख र पीडा भेल्लै आएकी सानीकी आमा बिरामी भएकी छन् । लोग्नेको मृत्यु, छोरीको असफल वैवाहिक जीवन अनि आफ्नो स्वास्थ्यको अवस्थाबाट चिन्तित रत्नाको पीडाले पनि अझ पूरै परिच्छेद कारुणिक हुन पुगेको देखिन्छ । यस परिच्छेदमा जम्मा १२५३ पदवर्गीय शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ जसमध्ये क्रियायोगी ३४०, नाम २८३, विशेषण १८३, क्रिया १३०, संयोजक ७०, नामयोगी २२, सर्वनाम २०, निपात १८ र विस्मयादिबोधक ६ पदवर्गीय शब्दहरू छन् । यिनी पदवर्गीय शब्दहरूलाई वर्णानुक्रममा प्रस्तुत गरिएको छ –

३.२.१४.१ नाम

अनुभव, अनुहार, आकाश, आँखा, आघात, आदर, आमा, आँसु, औँला, औषधी, कथा, काँगियो, काम, कुइरो, कुरा, केश, कोठा, कौतुक, गन्ध, गाउँ, गुनिउँ, घाँटी, चायाँ (... गालामा चायाँ समेत ...) चोट, चित्र, चोली, छाता, छाल, छोरा, छोरी, जन्म, जीऊ, जीवन, जिज्ञासा, जुत्ता, भरी, स्याल, टलक, टुक्रा, ठाउँ, डडाँलो, ढुक्ढुकी, ढोग, तरङ्ग, तारा, दर्द, दूध, देवर, नष्ट, नारी, निद्रा, प्रकाश, प्रश्न, पाउ, पानी, पीर, पूजा, पोइ, बडी, बर्साती, बहना, बादल, बाबु, बेला, भृकुटी, भाषा, भात, भान्छा, मजेत्रो, माइत, मानव, मुख, मुटु, मृत्यु, मोल, मौका, रङ्ग, रत्ना, रात, राजवाणी, लाज, लुगा, वचन, वर्ण, विरोध, विष, व्यथा, सङ्कोच, सासू, सानी, सिता (... भातका सिता छामिरह्यो), सुबेदानी, सुस्केरा, सौता, शूल, हात, श्रुति ।

३.२.१४.२ सर्वनाम

उस, के, तँ, तिनी, तैले, त्यस, त्यो, यो, हामी ।

३.२.१४.३ विशेषण

अधिको, अँध्यारो, अन्तरको, अनुहारको, असह्य, अहिलेको, अस्फुट, अशान्तिको, आएको, आकाशको, आफ्ना, आफ्नी, आमाको, आमाचाहिँको, आँसुको, आश्रयहीन, उही, उसको, उदेकलागदो, उपद्रे, एउटा, एउटै, एउटी, एक, कर्कश, कस्ती, कस्तो, कान्छी, कोठाको, गम्भीर, घना, घरको, घोप्टो, चञ्चल, चिसो, छोराको, छोरीको, जेठी, भुत्रे, भिज्याट, ठूलो, तातो, त्यत्रो, त्यसका, त्यो, धिमा, धमिलो, नरमाइलो, नारीको, नारी जीवनको, निःसहाय, निःस्तब्ध, निकै, परितापको, पहुँलो, पापी, पुरानो, बत्तीको, बलियो, बसेको, बाहिरको, भदौको, भातका, भिजेको, भुङ्ग्रामा, मलिन, मर्माहत जस्तो, मुसलधारे, मृत्युको, मेघाच्छन्न, मेरो, मैलो, यतिका, यस्तो, यौवनको, वारिपारिको, लामो, लाञ्छित, विवाहिता, सबै, ससुराको, साँभको, सागरको, सानीको, सुबेदानीको, स्वास्नी मानिसको, स्त्रीको, स्पष्ट, शङ्काको, हलुका ।

३.२.१४.४ क्रिया

आइपुगी, आइपुगिस, आइपुगेकी छ, आइस्, आइरह्यो, आउँदैन, आयो, उडिरहे, उभिइ रह्यो, गथ्यो, गरेनन्, छाइ सकेको, थियो, छामि रह्यो, छोपिदियो, छैन, टाँसिन्, डुबाउँछ, तर्सिन्, थामियो, थिची, थियो, दगुरी, दिएन, दुब्लाइस्, देखियो, देख्यो, निस्क हालिन्, नाघि सकेकी रहिछन्, परिन्, परि रहिन्, परिरहेको थियो, पठाइन्, परिरहेको रहेछ, पस्यो, पाई, पाइछस्, पुन्याउँछ, फर्केन, फर्की, फर्काई, फुस्क्यो, बस्थ्यौं, बनाइ रहेको रहेछ, बसिरहे, बसिरह्यो, बालि दिइन्, बिति सकेको थियो, भइस्, भइसकेको रहेछ, भइरह्यो, भनिन्, भन्छ, भनेनन्, भयो, मान्दिन, मुसारि रही, लडि रहेकी रहिछ, लागेन, लाग्छ, लाग्यो, सकिन्स्, सकिन्, सुनाइन्, सुनियो, सुनिन्थ्यो, सोधी, हराइ सकेकी थिई, हाली, हालेछ, हेरि रही, हेरी, हो ।

३.२.१४.५ क्रियायोगी

अँध्यारोमा, अचेल, अझ, अपरिचित, अफिसमा, अनुहारमा, अलि, अलिकता, अव्यक्त, अस्थिर, आकाशमा, आँखामा, आँगनमा, आजन्म, आज, आफै, आश्चर्यमा, ओछ्यानमा, ओढेर, उघार्दा, उठाएर, उठेर, उड्दै, उत्र्दै, उतार्न, उज्यालोमा, उत्तिकै, एकपल्ट, एकछिन, एकलै, एकनाश सित, कतिबेला, कति दिनदेखि, कठोर, कतै, कर्ममा, कहाँ, कहिले, कानमा, किन, केबल, केहीबेर, कोठामा, कोरेर, कोरिदिँदै, खर्लाङ्ग, खपक्क, खपि नसक्नु, खाँदाखाँदै, खुब, खेलन, खेलाउँदै, गर्दै, गड्याङ्-गुडुङ, गालामा, घरमा, घरिघरि, घरभिन्न, धेरै, घाँटीसम्म,

घोष्टिएर, चढी (... नाउमा चढी बहना ...), चारैतिर, चिच्याउन, छक्क, छँदाछँदै, छर्लङ्ग, छातीमा, छातीभिन्न, छोपेर, छिट्टै, जहाँ, जाँदा, ज्यादै, जूनजस्तो, जै-जन्म, टुटेर, ठम्याउन, डम्म, डुब्दै, तल, तरङ्गमा, त्यहाँ, त्यसोभए, त्यसरी, थापेर, थाम्न, दलानमा, दगुरेर, दिक्क, देख्दा, देख्न, धेरैबेर, नचिन्ने, नदेखिने, नबोलेर, नसक्ने, नसोधी, नाकमा, निकैबेर, निस्तब्धतामा, निहुरिएर, पर्ने, पछिल्लिर, पर्दै, परिसक्दा, पहिले, प्रकाशमा, पराइघरमा, पाएर, पुलुक्क, प्रतिध्वनित, फर्केर, फेरि, फोएर, भर्खर, भन्दैमा, भरिएर, भान्सा कोठामा, भाषामा, भान्सा कोठातिर, भित्तापट्टि, भुतभुती, मनमा, मनमनै, मत्थर गतिले, मात्रै, मुटुमा, मठीभिन्न, मुखमा, मौन, यतिका दिन, राखेर, रिभाउन, रुवाएर, लागेर, वरपर, वहीं, सपनामा, सङ्क्षेपमा, समातेर, सरासर, साँभमा, सागरमा, सुकेर, सुम्सुमाउँदै, स्वरमा, हत्तपत्त, हृदय-सागरमा, हृदय-कन्दरामा, हाहाकार, हालेर, हुँदा, हुँदै, हेर्दा, हेर्न, हेराहेर ।

३.२.१४.६ नामयोगी

तिर, बाट, माथि, लाई, ले, समेत ।

३.२.१४.७ संयोजक

अति, तर, त्यसैले, पनि, भने, र ।

३.२.१४.८ विस्मयादिबोधक

इ, ओहो, कठै, हा ।

३.२.१४.९ निपात

कि, खै, त, ता, नि, पनि, पो ।

३.२.१५ परिच्छेद पन्ध्रको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ६७-७०)

यस उपन्यासलाई अझ बढी कारुणिक मोडतर्फ अघि बढाउन परिच्छेद पन्ध्रले ठूलो सहयोग गरेको छ । बाबुको मृत्यु पश्चात् सहाराको खोजीमा हरिको घर आएका सानी र उसकी आमा रत्नामध्ये यस परिच्छेदमा रत्नाको मृत्यु भएको छ । अब सानीको आफ्नो भन्ने

नै कोही पनि छैन । साँच्चै सहाराहीन अभागिनी सानीको दुःख र पीडालाई अत्यन्त सूक्ष्म तरिकाले व्याख्या गरिएको यस परिच्छेदमा जम्मा ५१५ पदवर्गीय शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ जसमध्ये क्रियायोगी १३६, नाम १२२, विशेषण ९४, क्रिया ६१, संयोजक ४०, सर्वनाम १६, नामयोगी १२, निपात ६ र विस्मयादिबोधक १ पदवर्गीय शब्दहरू छन् । यी शब्दहरूलाई वर्णानुक्रममा तल प्रस्तुत गरिन्छ –

३.२.१५.१ नाम

अबिर, अश्रुजल, आकाश, आँगनमा, आमा, उपत्यका, ऐंसेलु, केटाकेटी, गीत, गुँड, घर, घाम, घाँसी, चञ्चल, छाती, छिमेकी, भरी, डाँको, कालो, त्याग, दिन, निद्रा, पराग, पर्वत, पहाड, पृथिवी प्राण, पानी, प्रीति, बन्धन, बटुक, वर्षात, बाकस, बादल, बेला, भिक्टोरिया, मन मानिस, मुख, रङ्ग, रत्ना, वन, वातावरण, विचार, विपना, सफा, सानी, सुबेदानी, स्मरण, स्वर्ग, स्वास्नी मानिस, हावा ।

३.२.१५.२ सर्वनाम

आफू, के, त्यस, त्यो ।

३.२.१५.३ विशेषण

अर्कैको, अग्ला, अदृश्य, अँध्यारो, अन्धकारको, अनेक, अव्यक्त, आनन्दमय, आमा-छोरीको, उज्यालो, उपद्रे, उसका, एक, एउटै, कस्तो, कोमल, गोपनीय, घाँसीको, चराचुरुङ्गीको, चिरस्थायी, छात्र जीवनको, छिमेकका, जिन्दगीका, जीवनका, ठूलो, ढाकेको, त्यो, थुप्रेको, दसैँको, दुःखद, दुई, धमिला, नारीको, पहाडको, पवित्र, पातलो, पोइको, फिका, बालक कालका, बाल्य जीवनको, बेलुकाको, गदौरे, मधुर, मुसलधारे, यही, राजबाडीका, लागेका, विगत, सबैको, सडकको, सानीको, स्मृतिको, स्नेहको, शरदको, शेष, शून्य, सुखद स्वप्नको, हृदयको, हरिको, हिमालयको, हारेको ।

३.२.१५.४ क्रिया

आइ पुगेको थियो, आइ रहेको थियो, आइरहे, आयो, उडि रह्यो, उडि रहेको थियो, उडि रहँदो रहेछ, उभियो, खलि रहेको थियो, खोजि हिँड्नु, खानु (... ऐंसेलु खोजी खानु), खलि

रह्यो, गए, गाइरहेको सुन्यो, गरी, गरिदियो, गयो, चढाएकी थिई, चिनि सकेको छ, छोपि सकेको थियो, डुलि हिँड्नु, थामियो, थाल्यो, देखी, नबस्नु (... एकछिन नबस्नु), परिन्, परेन, पठाइ दिनुपर्छ, बसि रह्यो, बसिरहँदो रहेछ, भई, भइरह्यो, भयो, मच्चाइ दियो, रोई, रोइन्, रोए, रोयो, लागेको थियो, लाग्यो, ब्युँझाउथ्यो, सकिन, सुनि रह्यो, सोधि रहिन्, हुँदो रहेछ, हुँदै गए ।

३.२.१५.५ क्रियायोगी

अरू-अरू, अन्तरमा, आइपुग्दा, आधारमा, अन्त्यहीन, उघ्रँदै, एकछिन, एकान्तमा, कता-कता, कतै, खसाएर, खलखली, खेल्दै, खोजी, गर्न, ग्लान, गीतमा, गोडामा, गरेर, घरमा, घाममा, चिरदिन, छक्क, छिरेर, झलमल्ल, टाकुरामा, तलसम्म, त्यसपछि, थामिएर, दूर प्रान्तमा, देख्दा, देखेर, धेरै, धेरैबेर, नपाउने, नबोलेर, निरन्तर, पर्सिपल्ट, पानी-भरीमा, फर्कन, फल्सनेर, फेरि, बटुलेर, बिहान, बित्दै, बोकेर, भएर, भुकभुक, मनमा, राति, रूखमा, सपनाजस्तै, संसारमा, सबैभन्दा, स्मृतिमा, शून्यतामा, हिउँदमा, हिँड्दै, हुँदा, हुनुभन्दा, अधि, हेर्दा ।

३.२.१५.६ नामयोगी

भरि, लाई, ले, समेत, सित ।

३.२.१५.७ संयोजक

अनि, कि, पनि, भने, र ।

३.२.१२.८ विस्मयादिबोधक

ओहो ।

३.२.१५.९ निपात

त, पनि ।

३.२.१६ परिच्छेद सोहको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ७१-७४)

बाङ्देलको यस उपन्यासको सोह्रौँ परिच्छेदमा जम्मा ५७२ पदवर्गीय शब्दहरू छन् । यी शब्दहरूमध्ये क्रियायोगी १७५, नाम १२३, विशेषण ९६, क्रिया ६६, संयोजक ४२, सर्वनाम १६, नामयोगी १६, निपात र विस्मयादिबोधक १ पदवर्गीय शब्दहरू छन् । यिनै पदवर्गीय शब्दहरूलाई वर्णानुक्रममा तल प्रस्तुत गरिएको छ –

३.२.१६.१ नाम

अनुहार, आकाश, आँखा, आमा, आँसु, ओछ्यान, इच्छा, कलम, कपाल, कविता, कान, केश, कोठा, गोडा, घर, चेष्टा, छन्द, छायाँ, जवाफ, जोस, भङ्ग, झ्याउकीरी, झ्याल, तह, तारा, तिहार, थकाइ, दराज, दसैं, दिन, दियो, पाइला, पुस्तक, पूजा, फल, फूल, बडी, बाई, बादल, भङ्ग, भार, भाव, भायोलिन, भान्सा कोठा, भावना, भाँडाकुँडा, भित्ता, मन मसी, मैनबत्ती, मौन, रस, रात, रमाइला, वायुमण्डल, सपना, सयपत्री, सानी, सास, सुनचाँदी, सुबेदानी, स्मृति, स्तूप, स्वर, शरद, शान्ति, हरि, हृदय ।

३.२.१६.२ सर्वनाम

आफू, के, त्यस, त्यो ।

३.२.१६.३ विशेषण

अघिको, अतीतको, अँध्यारो, अन्धकार, आकाश भरिका, आफैँ, आजको, आफ्नो, औँसीको, उज्यालोको, उसको, एक, कविताको, कल्पनाको, कस्तो, कालो, कुमको, कोठाको, गोलो, चम्क रहेका, जीवनको, जिन्दगीको, जूनेली रातको, झलमल्ल, झिलिमिली, ठूलो, त्यो, दियोको, दुवै, दुवैका, देवालयका, धेरै, ध्यानको, निस्केको, पहुँलो, परिचित, पाँच, पुरुषको, वडा-वडा, बाहिरको, भावको, मधुरो, मन्दिरको, लक्ष्मीपूजाको, लामो, विलीन, विस्मृतिको, सयपत्रीको, सानो, सेतो, स्थूल, शून्य, हरिको, हिँडाइको, हातको, क्षीण ।

३.२.१६.४ क्रिया

आयो, उडि रहे, उभिई, उभिइ रह्यो, उभिइ रहेकी रहिछ, कराइ रहे, खलबलियो, खोज्यो, गथ्यो, गरि रह्यो, गयो, घुमि रह्यो, चम्क रहेका थिए, छोडी, छोपि दिन्थ्यो, छाइ

सकेको रहेछ, जान्थ्यो, टुट्यो, डुबे, ढाकेको रहेछ, देखी, देखिए, देखिन्थ्यो, पारेको रहेछ, पुग्यो, पुगे, बजाइ रह्यो, बजि हाल्यो, बलि रहेका रहेछन्, बसि रह्यो, बस्थ्यो, बिताई, बित्यो, बुभ्यो, भइ सकेको रहेछ, भइ रह्यो, भयो, लाइ दिई, लागि रह्यो, लाइ दिएको रहेछ, लाग्यो, सिँगारे, हराए, हासि रहेको थियो, हुँदैन्थ्यो ।

३.२.१६.५ क्रियायोगी

अँगालेर, अधिल्लिर, अर्थहीन, अड्याएर, अन्त स्तलभिन्न, अन्धकारमा, अँध्यारै, अल्याड-पल्याड, अमखरामा, अहिले, आकाशतिर, आएर, आज, आत्म कन्दराभिन्न, आधादिन, उठेर, उनेर, उर्लेर, एकछिन, एकलै, एककासि, कम्पित भएर, कसो-कसो, कहिले, गएपछि, गर्दागर्दै, गर्न, गलेजस्तो, गाग्रामा, गाँस्दै, घसादै, छरपस्टिएर, छोपेजस्तो, छेउमा, जत्तिकै, ज्यादै, झ्याल बाहिर, टकमा, डुब्न, ढेसिएर, ढोकामा, तानेर, त्यहाँ, दलानमा, दिक्क, दिनभरि, देख्दा, धेरैबेर, नबोलेर, नसकेर, नपर्खी, पछिल्लिर, परेर, पृथिवीमा, पुगेर, फर्केर, फालेर, फोटोमा, फेरि, फौलैदै, बढ्दै, बल्ल, बग्दै, बसेर, बादलभिन्न, बालेर, बिस्तारै, बाहिर, बेलेका, भरे, मार्ने, यसरी, राखेर, लहरमा, लखेटालखेट, लागेजस्तो, लागेपछि, लिएर, वहाँ, वनमा, हुँदै, सफा-सुग्घर, सबै, सागरमा, साँभ, सुर्किएर, स्मृतिमा, हेर्दा, हेरेर ।

३.२.१६.६ नामयोगी

नेर, बाट, ले, समेत, सम्म, सित ।

३.२.१६.७ संयोजक

अनि, तर, पनि, भने, र ।

३.२.१६.८ विस्मयादिबोधक

ओहो ।

३.२.१६.९ निपात

ता, पनि ।

३.२.१७ परिच्छेद सत्रको पदवर्गीय अध्ययन (पृ. ७५-८५)

सत्र परिच्छेद माइतघर उपन्यासको अन्तिम परिच्छेद हो । उपन्यासको प्रारम्भदेखि नै अनेक दुःख र पीडा भेल्लै आएकी सानीले यस परिच्छेदमा हरिको घरलाई कहिल्यै नफर्कने गरेर छाडेकी छे र कथालाई वियोगान्त मोडमा पुऱ्याएकी छे । यस्तो कारुणिकताले भरिएको उपन्यासको यस परिच्छेदमा जम्मा १८११ पदवर्गीय शब्दहरूको प्रयोग भएको छ जसमध्ये नाम ३९०, क्रियायोगी ३०५, क्रिया २६०, विशेषण २२४, संयोजक ८०, सर्वनाम ४५, नामयोगी ३४, निपात २९ र विस्मयादिबोधक २ पदवर्गीय शब्दहरू हुन् । यी सबै पदवर्गीय शब्दहरूलाई वर्णानुक्रममा तल प्रस्तुत गरिएको छ –

३.२.१७.१ नाम

अंगालो, अडेस, अनुभव, अनुहार, अन्तर, अश्रुजल, आकाश, आँखा, आग्रह, आड, आमा, आमा-छोरी, आवाज, आँसु, आश्रय, आँधी, इच्छा, कण, कण्ठ, कपाल, कलेजो, कल्पना, कसिँगर, काँडा, कान, काम, किलो, कुना, कुरा, केशराशि, खोला, गति, गाउँ, गीत, गोडा, घर, घाम, घेरा, घाँटी, छायाँ, चित्त, चिह्न, चिरा, छाती, छायाँ, छोरा, जना, जवाफ, जून, जुठो, झारपात, झ्याल, टक, डर, डाँडैडाँडा, ढङ्ग, ढोका, ढोग, तारा, तिहार, थाहा, थोपा, थोपा-थोपा, दया, दसैं, दिन, दिक्क, द्वन्द्व, दुःख, दुनियाँ, देवता, धर्म, धारो, नन्द, नारी, निधार, निःश्वास, निरवता, निन्द्रा, पत्थर, परेला, पर्दा, पहाड, पाइला, पाउ, पानी, पीडा, पुल, पाको, पोइ, प्रेम, बत्ती, बडी, बन्द, बल, बादल, बाँध, बाहु, बिहा, बुहारी, भाइ, भार, भान्सा, भाव, भुइँ, भोग, मन, मजेत्रो, माया, माइतघर, मान्छे, मुख, मुटु, मुद्रा, मुहार, रङ्ग, रात, राल, रिँगटा, रूप, रेलिड, लुगा, लोगने मानिस, वायु, विचार, वेग, व्यथा, सङ्कल्प, सँघार, सपना, समाचार, सहानुभूति, संसार, ससुरा, सानी, सानू, सासू, सास, सिरक, सुख, सूर्य, सुबेदानी, सुस्केरा, सेवा, सिन्दूर, सिँगान सौता, स्वीकार, स्वास्नी मानिस, शब्द, शासन, शान्त, हरि दाज्यू, हरि, हृदय, हावा, हुरी, हिक्का, हेला ।

३.२.१७.२ सर्वनाम

आफू, ऊ, उस, उही, के, तँ, तिमी, त्यो, त्यस, म, यो, हामी ।

३.२.१७.३ विशेषण

अग्लो, अनुहारको, अन्तरको असह्य, अभागिनीको, आइमाईको, आकाशको, आँखाको, आमाको, आमा चाहिँको, आफ्ना, आफ्नी, आश्रयहीन, उज्यालो, उदास, उसका, उसको, एक, कठोर, कर्तव्यको, कम्पित, कमलो, कसैको, कस्तो, कातर, कालो, खसेको, खसेको, खोजेको,

गह्रौं, गम्भीर, गुराँसको, गुलाफ, घरका, घरको, घुमेको, चिसो, छरछिमेकी, छोराको, छोपेको, छोपिएका, छ्याङ्-छ्याङ्, जीवनका, जूनको, जेठी, भिसमिसे, टल्कदैँ, ठूलो, तन्द्राको, तातो, तेरो, त्यो, दस, दुई, दुनियाँका, धर्मका, धमिला, धरहराको, धीर, धुलो, धेरै, नराम्रो, निरुद्देश्य, प्रचण्ड, प्रभावको, पराइघरकी, पर्वतका, पापिनी, पाउको, पूर्णिमाको, पूलको, पृथिवीको, फिका, बालकको, बाहिरको, बिचरी, बिरामका, भएकी, भविष्यको, भिजेको, भित्रको, मधुरो, मीठा, यही, यसको, राम्रो, लामो, लेखेको, विभिषिका, सबै, समाजका, सानीका, सानीको, सुबेदानीको, सुनौलो, सौताको, सेतो, स्त्रीको, स्मृतिको, शान्तिको, हजारौं, हरिको, हलुका ।

३.२.१७.४ क्रिया

अड्क्यो, आई, आइपुगी, आइ रहेथ्यो, आउँथे, आउँछ, आएन, आयो, उठ्नु हुन्छ, उभिरहेकी रहिन्छ, उभिइ रही, उभिई, काटिसकेकी रहिन्छ, खसाई, खस्थ्यो, खसाली, खोज्यो, खेलि रहेका थिए, खेलि रहेका होलान्, गई, गए, गर्छ, गर्दिनौ, गर्नु पर्छ, गयो, गरि सकेको, थियो, गाड्यो, गाडियो, गरेकी थिई, घुमि रहेथ्यो, घोरिइ रही, छ, छैन, छेलि रह्यो, जाँदैछ, जान्छे, जान्छेस्, जित्नु पर्छ, टुट्यो, ढोगि दिई, थापिन्, थाल्यो, थिई, थिएन, थियो, दिएन, देखिए, देख्यो, देखिएन, देखियो, नपरोस्, निस्की, हाली, पठाइ दिउँ, पठाइ दिनुपर्छ, परिन्, परि हाल्यो, पच्यो, पसी, पाच्यो, फर्कन्छु, फर्केका हौं, बनाइ दिएछ, बरबराई, बसिरहे, बसि रहिन्, बसि रह्यो, बसोस्, बस्छ, बित्यो, बिर्सी, भई, भएन, भइसकेको रहेछ, भइरहेको थियो, भनी, भनेकी छु, भइ रह्यो, भन्छे, भयो, भिजाउँथ्यो, भिज्यो, मानिन्, मान्दिन, मारेछ, मारेछन्, मिलेन, रहेछ, लरबरिए, लागी, लागि रह्यो, लागि रहेको थियो, लागेको, लाग्दैन, लाग्ने छ, लाग्छ, लाग्यो, सकिन्छ, सकेन, सम्भी, सुहाउँदैन, सुतिरहेको रहेछ, सोधिन्, हालिन्, हाँसे, हिँडि रहेको थियो, हिँडि रहन, हुने थियो, हिँडि रहेको भए, हुन्छ, हेरि रह्यो, हेरी, होलान् ।

३.२.१७.५ क्रियायोगी

अड्याएर, अन्तरमा, अन्त्यमा, अनुहारमा, अब, अबेर, अस्ताउँदै, अहिले, आएर, आँखामा, आँखैमा, आँगन बीचमा, आधा रातमा, आफूजस्तै, आँटेको, ओछ्यानमा, उठेर, उत्तिकै उभिएर, उभिरहँदा, उराठ लाग्दो, उस्तै, एकछिन, एकपटक, एकैचोटि, एकनाश सित, एकलै, एकान्तमा, एककासि, कलेजोमा, कसरी, कहाँ, कहिले, कहिल्यै, काखमा, कानमा, केवल, केहीबेर, खर्लाङ्ग, खोज्दा, खोलेर, गन्दागन्दै, गर्भमा, गमलाहरूमा, गलत्याएर, गरेर, घरि-घरि, चकमन्न, चढाउँदा, चारैकुना, चिरैचिरा, चियाउँदै, चुहेर, च्वास्स, छक्क, छँदाछँदै, छट्पटिएर, छट्पटाउँदै, छरिएर, छाँगामा, छाड्न्, छाडेर, छोड्दै, जत्तिकै, जन्ममा, जसरी, जम्मै, भन्, टहटह, टल्कदैँ, टाँसिएर, टुप्पामा, ठानेर, डम्म, डाँडामा, ढिलाउँदै, तन्द्रावस्थामा, ताकेर,

त्यसै, त्यहाँ, दिनमा, दिनभरि, दुःखै, धेरैबेर, धब्बाजस्ता, धूरीमा, धौ-धौ, नगएर, नखाँदा, नगरे, नजरदेखि, नपाएर, नबोलेर, नहेरी, नालामा, निसास्सिएर, निस्कनै, पठाइदिने, पठाएर, पन्छ्राएर, पन्छ्र्रदै, पर्दामा, पसेर, पर्सि, पश्चिममा, पराइघरमा, पस्दै, पानीमा, पानी मास्तिर, प्राणहीन, पुलुकक, पुल बीचमा, पुछ्र्रदै-पुछ्र्रदै, पुर्पुरोमा, पृथिवीभिन्न, पोखिएर, फकाएर, फर्कने, फर्कन, फर्केर, फटफटाई, फाटेर, फुटेर, फुस्कँदै-फुस्कँदै, बटुलेर, बरर, बल्ल, बसिरहन, बाहिर, बीचमा, बोलाएर, बौलाहा जस्ती, भएर, भताभुङ्गै, भनेर, भन्न, भिज्दै, भान्सा कोठामा, भान्सा घरमा, भोग्न, भोलि, मनपरी, मनमनै, मन्तिर, महिनादिन, मात्र, मास्तिर, मुखमा, मुखै, मुटुमा, यत्रतत्र, यहाँ, रसिएर, रसिन, रातमा, रूखमा, लाएर, लिएर, लुकाउन वा विलीन, सम्भाएर, सम्भाउन, सम्भेर, साँभमा, सुमसुम्याउँदै, सोच्दै, ह्वाङ्गै, हातमा, हालेर, हाल्न, हिँडि रहेको भए, हुँदै, हेरेर ।

३.२.१७.६ नामयोगी

तिर, देखि, पट्टि, बाट, माथि, लाई, ले, समेत, सम्म, सित, सितै ।

३.२.१७.७ संयोजक

अनि, कि, गरे पनि, तर, त्यसैले, पनि, भने, र ।

३.२.१७.८ विस्मयादिबोधक

ओहो, बा ।

३.२.१७.९ निपात

अँ, कठै, त, ता, न, नै, पनि, लौ, हे, है ।

३.३ निष्कर्ष

यसरी **माइतघर** उपन्यासमा प्रयोग गरिएका पदवर्गीय शब्दहरूलाई व्याकरणीय नियमानुसार नौ पदमा विभाजन गरी सबै पदवर्गीय शब्दहरूको गणना गरिएको छ । सबै परिच्छेदलाई छुट्टा-छुट्टै राखेर अध्ययन गर्दा एउटै शब्द पटक-पटक नदोहोरिने र सबै शब्द सङ्कलन गर्न सजिलो हुन्छ । सकभर एउटै परिच्छेदमा शब्द नदोहोरियोस् र नछुटोस् भन्ने उद्देश्य राखेर गरिएको यो अध्ययन पदवर्गीय अध्ययन भएको हुनाले यसका उपवर्गलाई छुट्टा-छुट्टै राखिएको छैन तर मूल पदवर्ग अन्तर्गत नै शब्द टिपोट गरिएको छ ।

चौथो परिच्छेद 'माइतघर' उपन्यासको पदवर्गीय विश्लेषण

उपन्यासकार लैनसिंह बाङ्देलको **माइतघर** उपन्यास १७ परिच्छेदमा संरचित सामाजिक यथार्थवादी उपन्यास हो । दार्जिलिङ नजिकै रहेको गाउँलाई परिवेश बनाएर त्यसैको सेरोफेरोमा उपन्यासको कथा वस्तुको परिकल्पना गरेका बाङ्देलले पात्रको छनोट पनि त्यही अनुसार गरेका छन् । एउटा आश्रय लिन आएको परिवार र अर्को आश्रय दिने परिवारका सदस्यहरू बीचको अन्तर्कथा यस उपन्यासमा सङ्गठित छ । यस उपन्यासका पात्रहरू विभिन्न समस्याले ग्रस्त छन् । सानी र रत्ना गाँस, बास र कपासको खोजीमा भौँतारिएका छन् भने सुबेदारको मृत्यु पश्चात् सुबेदानी र हरि समय-समयमा विभिन्न समस्याले पिरोलिएका छन् । त्यसकारण यी र यस्तै पात्रहरूको मनोभाव बुझाउन, यिनैको पीडा र व्यथालाई कहीं बढाउने र कहीं घटाउने सन्दर्भमा बाङ्देलले विभिन्न पदवर्गीय शब्दहरूको प्रयोग गरेका छन् ।

तृतीय पुरुष दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरेर लेखिएको प्रस्तुत उपन्यासमा उपन्यासकारले नौवटै पदवर्गका शब्दहरूको उचित तरिकाले प्रयोग गरेका छन् । कुनै प्राणी, वस्तु, पदार्थ, स्थान, समूह तथा भाव विशेषलाई जनाउन नाम पदवर्गका शब्दहरू उपन्यासमा धेरै प्रयोग गरिएका छन् । नाम वा अन्य कुनै व्याकरणिक एकाइका सट्टामा सर्वनामका शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । त्यसैगरी नाम वा नामिक पदको अर्थलाई सीमित वा विस्तारित गराउन विशेषण पदवर्गका शब्दहरूको प्रयोग बाङ्देलले उपन्यासमा गरेका छन् । उपन्यासमा भएका, घटेका घटना वा अवस्था विशेषतालाई सङ्केत गर्न क्रियापद वर्गका शब्दहरू प्रयोग गरिएका छन् । क्रियाका साथसाथै विशेषण र स्वयम् क्रियायोगीको विशेषता जनाउने क्रियायोगीका विभिन्न शब्दहरूले उपन्यासको घटनाक्रमलाई नै परिवर्तन गरिदिएका छन् । नामयोगीका शब्दहरूले नामिक पद वा अन्य पदसँग टाँसिएर उपन्यासमा स्थानिक वा कालिक सम्बन्धलाई व्यक्त गरेका छन् । उपन्यासको कथा वस्तुलाई क्रमिक बनाउन संयोजकका शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । त्यसैगरी मनको भाव वा वृत्तिलाई सङ्केत गर्न विस्मयादिबोधक शब्दहरूलाई राखिएको छ । पूरै

वाक्यको अर्थलाई प्रभाव पार्ने गरी वाक्यको अगाडि वा पछाडि निपात पदवर्गका शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । यसरी बाङ्गुले जहाँ जस्तो भाषिक प्रयोगको आवश्यकता पर्छ त्यहाँ त्यस्तै चित्रकारीपूर्ण शब्द चयन गरेर आफ्नो निजत्वलाई प्रस्तुत गरेका छन् ।

माइतघर उपन्यासमा प्रयोग भएका पदवर्गीय शब्दहरूमध्ये क्रियायोगी ३४८०, नाम ३०२०, क्रिया १८९९, विशेषण १८५२, संयोजक ६५५, सर्वनाम ४५५, निपात ३४०, नामयोगी २८७ र विस्मयादिबोधक ४९ शब्दहरू छन् । यी पदवर्गीय शब्दहरूमध्ये कुनै वस्तु, पदार्थ, स्थान, समूह एवम् भाव विशेषलाई जनाउने क्रममा उपन्यासमा प्रयोग गरिएको छ । **माइतघर** उपन्यासमा प्रयोग गरिएका ३०२० नाम पदवर्गीय शब्दहरूमध्ये बढी प्रयोग भएको नाम व्यक्ति वाचक नाम हो । यस उपन्यासको १, ४, ७, ८, १२, १४, १६ र १७ परिच्छेदमा 'सानी', 'हरि', 'रत्ना', 'सुबेदार', 'सुबेदानी', 'दसैं', 'तिहार', 'जून' जस्ता व्यक्ति वाचक नामहरू बाङ्गुले धेरै प्रयोग गरेका छन् । उपन्यासको कथा वस्तुमा सामाजिक यथार्थवादी घटनालाई प्रस्तुत गर्दै बाङ्गुले १५६० व्यक्ति वाचक नाम, ५३० जाति वाचक नाम, ४२५ भाव वाचक नाम, ३०५ द्रव्य वाचक नाम र २०० समूह वाचक नाम प्रयोग गरेका छन् । यस उपन्यासमा 'किताब', 'परेवा', 'खड्का', 'उपन्यास', 'पोइ', 'सौता', 'चाड', 'खोला', 'डाँडा', 'मानिस' जस्ता जाति वाचक नामका शब्दहरू उल्लेख्य मात्रामा प्रयोग भएका छन् । सानीको दुःख र पीडालाई व्यक्त गर्न बाङ्गुले 'माया', 'दया', 'सहानुभूति', 'गरिब', 'घृणा', 'सुख', 'दुःख', 'भाग्य', 'कर्तव्य' जस्ता भाव वाचक शब्दहरूको छनोट गरेका छन् । यस्ता शब्दहरूको प्रयोग गरेर बाङ्गुले यस उपन्यासलाई कारुणिक मोडमा पुऱ्याएका छन् । 'ढुङ्गा', 'कुहिरो', 'बादल', 'पानी', 'हावा' जस्ता द्रव्य वाचक नामका शब्दहरू पनि यस उपन्यासमा प्रयोग गरिएका छन् । त्यसैगरी 'जन्ती', 'परिवार', 'थुप्रो', 'लस्कर', 'सेना' जस्ता समूह वाचक नामका शब्दहरू बाङ्गुले आवश्यकता अनुसार उपन्यासमा प्रयोग गरेका छन् । उपन्यासको दसैं परिच्छेदबाट उपन्यासले भन्नु कारुणिक मोडमा प्रवेश गरेको हुनाले बाङ्गुले भाव वाचक नामको प्रयोग उपन्यासको उत्तरार्धतिर बढी गरेका छन् एवम् अन्य नामका शब्दहरू पनि उपन्यासको कथा वस्तु अनुसार प्रयोग गरिएका छन् ।

माइतघर उपन्यासमा प्रयोग भएका ४५५ सर्वनाम पदवर्गका शब्दहरूमध्ये सबभन्दा बढी एकसय सर्वनामका शब्दहरू परिच्छेद दसमा प्रयोग भएका छन् भने सबभन्दा कम जम्मा १० शब्दहरू परिच्छेद ६ मा प्रयोग भएका छन् । पुरुष वाचक सर्वनामका शब्दहरू प्रयोग गर्दा बाङ्गुले प्रथम पुरुष वाचक सर्वनामका 'म', 'हामी' जस्ता शब्दलाई उपन्यासको कुनै-कुनै परिच्छेदमा प्रयोग गरेका छन् भने 'तँ पनि बिरामी भइस् सानू ?' रत्नाले सानीलाई मुसार्दै भनेको यस वाक्यमा बाङ्गुले सानीलाई बुझाउन 'तँ' अनादर शब्दको प्रयोग गरेका छन् ।

‘तँ’ द्वितीय पुरुष वाचक शब्द हो । त्यसैगरी द्वितीय पुरुष वाचक सर्वनामका ‘तिमी’ शब्दहरू बाङ्गुलेले प्रयोग गरेका छन् । यस उपन्यासमा सबैभन्दा बढी तृतीय पुरुष वाचक सर्वनामका शब्दहरूको प्रयोग गरिएका छन् । टाढा वा नजिकको कुनै व्यक्ति, प्राणी, वस्तु वा धारणालाई उपन्यासमा प्रयोग भएका छन् । बाङ्गुलेले सानी मार्फत् निज वाचक सर्वनामका शब्दहरू सत्रौँ परिच्छेदमा धेरै प्रयोग गरेका छन् । यस परिच्छेदमा सानीले ‘आफू’ शब्दको प्रयोग गरेर आफ्ना अन्तर्वेदना यसरी पोखेकी छे - ‘जूनको छायाँमा आफू निस्केर जान लाग्दा घरले पनि मलिन मुखले आफूलाई हेरिरहेको जस्तो लाग्यो ।’ ‘जे’ र ‘जून’ जस्ता सम्बन्ध वाचक सर्वनामका शब्दहरू कुनै-कुनै ठाउँमा प्रयोग गरिएका छन् । यस उपन्यासमा सबभन्दा बढी प्रश्न वाचक सर्वनामका शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । ‘को’, ‘कस’, ‘के’, ‘कुन’ जस्ता प्रश्न वाचक सर्वनामका शब्दहरूले उपन्यासमा कुनै व्यक्ति वा वस्तुका सट्टामा आई प्रश्न बुझाउने काम गरेका छन् । यसरी **माइतघर** उपन्यासमा सर्वनामको प्रयोग एउटै वाक्यभित्र र एकभन्दा बढी वाक्यसँग सम्बन्धित भएर पनि प्रयोग भएको छ ।

बाङ्गुलेले उपन्यासको सुरुमै भेदक विशेषण ‘बिहानको’ शब्द प्रयोग गरेका छन् । बाङ्गुलेले विशेषण पदवर्गका शब्दहरूको प्रयोग गरेर नाम वा नामिक पदको अर्थलाई सीमित वा विस्तारित गरेका छन् । बिहानको घाम मात्र नभनेर कलिलो घाम भनेर ‘घाम’ शब्दलाई विस्तारित गरेका छन् । जम्मा १८५२ विशेषण पदवर्गका पदवर्गीय शब्दहरू मध्ये भेदक विशेषण ९३५, परिमाण वाचक विशेषण ३२५, सार्वनामिक २३८, गुण वाचक २१५ र सङ्ख्या वाचक विशेषण १४४ प्रयोग भएका छन् । ‘परेवाको’, ‘हरिको’, ‘सानीको’, ‘रङ्गको’, ‘लागेको’, ‘खेलेको’, ‘तिनको’, ‘हानेको’, ‘आकाशको’ आदि शब्दहरू भेदक विशेषणका शब्दहरू हुन् । ‘धेरै’, ‘थोरै’, ‘केही’, ‘अरू’, ‘सबै’, ‘प्रशस्त’, ‘कतिपय’ जस्ता शब्दहरू परिमाण वाचक विशेषणका शब्दहरू हुन् । ‘को’, ‘के’, ‘कुन’, ‘त्यस्तो’, ‘यो’ जस्ता शब्दहरू सार्वनामिक विशेषणका शब्दहरू हुन् । ‘नयाँ’, ‘कालो’, ‘कलिलो’, ‘राम्रो’, ‘नराम्रो’, ‘नयाँ’, ‘गरिब’, ‘बिरामी’ जस्ता शब्दहरू गुण वाचक विशेषणका शब्दहरू हुन् भने ‘अलिकति’, ‘थोरै’, ‘आधा’, ‘एक’, ‘दुई’, ‘दोब्बर’, ‘एकोहोरो’, ‘पहिलो’ जस्ता शब्दहरू सङ्ख्या वाचक विशेषणका शब्दहरू हुन् जुन शब्दहरूलाई उपन्यासकारले उपन्यासको हरेक पृष्ठमा प्रयोग गरेका छन् । ‘म अभागिनी नभए, मेरो भाग्य नफुटेको भए किन म टुहुरी हुने थिएँ ?’ सानीद्वारा व्यक्त गराइएको यस वाक्यमा बाङ्गुलेले ‘अभागिनी’ र ‘टुहुरी’ जस्ता गुण वाचक विशेषण शब्दको प्रयोग गरेर सानीको पीडालाई दर्साएका छन् । ‘चिसो र तातो आँसुले सानीका परेला भिजेका छन्’ भन्दै बाङ्गुलेले आँसुलाई ‘चिसो’ र ‘तातो’ विशेषण शब्दका माध्यमबाट अझ विस्तारित गर्न खोजेका छन् । यी ‘चिसो’ र ‘तातो’ शब्दहरू पनि गुण वाचक विशेषणकै शब्दहरू हुन् ।

बाङ्गदेलेले 'लागेका थिए', 'खोर थियो', 'नाचिरहेका थिए', 'पुग्थ्यो', 'हान्थ्यो', 'दिन्थी', 'हाँस्थी' आदि भूतकालीन क्रियाको प्रयोग यस उपन्यासमा गरेका छन् । जम्मा १९८८ क्रिया पदवर्गीय शब्दहरू प्रयोग भएको यस उपन्यासमा काल, पक्ष, भाव, लिङ्ग, वचन, पुरुष, वाच्य, करण, अकरण आदि जस्ता सबै व्याकरणिक कोटिका आधारमा उपन्यासकारले क्रियाको प्रयोग गरेका छन् । काल र पक्षका आधारमा अध्ययन गर्दा बाङ्गदेलेले धेरै पूर्ण भूतकालीन क्रियाको प्रयोग गरेका छन् भने कतै सामान्य भूतकाल, कतै अपूर्ण, कतै अभ्यस्त एवम् कहीं अज्ञात भूतकालीन क्रियाको प्रयोग भएका छन् । बाङ्गदेलेले कुनै ठाउँमा प्रेरणार्थक एवम् इच्छार्थक क्रियाको प्रयोग गरेका छन् भने यस उपन्यासमा एकवचन एवम् बहुवचन दुवैका आधारमा वाक्यहरू बनाएका छन् । यस उपन्यासमा प्रथम र द्वितीय पुरुषका भन्दा तृतीय पुरुषका आधारमा क्रियाका शब्दहरू बढी प्रयोग गरिएका छन् । वाच्यको प्रयोग गर्दा उपन्यासकारले कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भाववाच्य तीनै वटा वाच्यलाई उपन्यासमा प्रयोग गरेका छन् । यस उपन्यासमा अकरण क्रियाका शब्दहरू भन्दा धेरै करण क्रियाका शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । क्रिया पदवर्गको विश्लेषण गर्दा संरचनाका आधारमा सरल र संयुक्त क्रिया ४७५, समापकताका आधारमा समापक र असमापक क्रिया ४१५, अर्थ प्रधानताका आधारमा मूल र सहायक क्रिया ३८९, कर्मकताका आधारमा सकर्मक र अकर्मक ३२० र पूर्णताका आधारमा पूर्ण र पूरकापेक्षी क्रियाका ३०० शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । 'हरिलाई नराम्रो लाग्यो', 'सानी छक्क परी' जस्ता सरल क्रिया र 'हरिका आँखा सानीमाथि पुगिसकेका थिए', 'सानी कत्री भइसकेकी रहिछ' जस्ता संयुक्त क्रियाको प्रयोग गरिएका छन् । 'हरि शून्य आँखाले चारैतिर हेऱ्यो', 'यो माइतीलाई बिर्सिदिनु पर्छ' जस्ता समापक क्रियाका र 'सानीतिर फर्केर हरिले भन्यो', 'आँगनभरि परेवाहरू गुरगुर गर्दै नाचिरहेका थिए' जस्ता असमापक क्रियाका शब्दहरूको प्रयोग बाङ्गदेलेले उपन्यासमा गरेका छन् भने मूल र सहायक क्रियालाई असमापक र समापक क्रिया जस्तै गरेर प्रयोग गरेका छन् । 'हरि सानीलाई सम्भाउँछ', 'कुरैकुरामा दिन बित्यो' जस्ता सकर्मक क्रिया र 'हरि केही नबोली त्यहाँबाट फर्क्यो' जस्तो अकर्मक क्रियाको प्रयोग भएको छ । 'रात धेरै बितिसकेको थियो' जस्तो पूर्ण क्रियाका शब्द एवम् 'रोगले उसलाई दुःखी बनायो', 'हरिले आफूलाई महान् ठान्छ' जस्ता पूरकापेक्षी क्रियालाई बाङ्गदेलेले उपन्यासमा प्रयोग गरेका छन् । यसरी बाङ्गदेलेले क्रियाका विभिन्न रूपहरूको उपन्यासमा अत्यन्त राम्रोसँग प्रयोग गरेका छन् ।

बाङ्गदेलेले **माइतघर** उपन्यासमा प्रयोग गरेका पदवर्गीय शब्दहरूमध्ये क्रियायोगी वर्गका शब्दहरू धेरै छन् । उपन्यासमा घटेका घटनाको समय, स्थान, रीति, परिमाण, कारण र आवृत्ति व्यक्त गर्न बाङ्गदेलेले क्रियायोगीका विभिन्न शब्दहरूका प्रयोग गरेका छन् । यस

उपन्यासमा ८९७ स्थान वाचक क्रियायोगीका, ७२० रीति वाचक क्रियायोगीका, ६९६ परिमाण वाचक क्रियायोगीका, ५७२ काल वाचक क्रियायोगीका, ३५५ कारण वा हेतुवाचक क्रियायोगीका र ३२० आवृत्ति वाचक क्रियायोगीका शब्दहरू प्रयोग गरिएका छन् । 'आज', 'बिहान', 'उहिले', 'यतिन्जेल' जस्ता काल वा समय वाचक क्रियायोगीका शब्दहरूले क्रियाको कार्य व्यापारको आधारका रूपमा रहेको समयलाई बुझाएका छन् । 'तल', 'माथि', 'अघि', 'पछाडि', 'बाहिर' जस्ता स्थान वाचक क्रियायोगीका शब्दले उपन्यासमा स्थानलाई बुझाउन प्रयोग गरिएका छन् । बाङ्गुले कुनै प्रक्रिया वा तरिकालाई प्रस्ट पार्न 'एक्कासि', 'सुतेर', 'पढेर', 'आनन्दले', 'छक्क', 'रिसाउँदै' जस्ता रीति वाचक क्रियायोगीका शब्दहरू प्रयोग गरेका छन् । 'धेरै', 'प्रशस्त', 'अत्यन्त', 'ज्यादै', 'कम' जस्ता परिमाण वाचक क्रियायोगीका शब्दहरूको प्रयोगले उपन्यासमा कुनै क्रियाको मात्रा वा परिमाणलाई जनाएका छन् । 'रिसले', 'जाडो भएकोले', 'पानी परेकोले' जस्ता कारण वा हेतुवाचक क्रियायोगीका शब्दहरू उपन्यासमा प्रयोग भएका छन् । त्यसैगरी 'एकपल्ट', 'हरेकचोटि', 'सधैंजसो', 'निरन्तर' जस्ता आवृत्ति वाचक क्रियायोगीका शब्दहरू पनि बाङ्गुले धेरै प्रयोग गरेका शब्दहरू हुन् । यसरी क्रियाका साथसाथै विशेषण र स्वयम् क्रियायोगीको विशेषता जनाउन बाङ्गुले यस्ता अविकारी शब्दहरूको प्रयोग उपन्यासमा गरेका छन् ।

'त्यसलाई समेत परेवा हान्न लाउँथ्यो' भनेर नामिक पदसँग नामयोगी शब्दको प्रयोग उपन्यासकारले गरेका छन् । 'समेत' थप नामयोगी शब्द हो । 'माथि', 'भिन्न', 'पट्टि', 'नेर', 'सम्म' जस्ता स्थानिक नामयोगी शब्दहरू उपन्यासका वाक्यमा एकअर्का शब्दको बीचको अर्थसम्बन्ध दर्साउन बाङ्गुले प्रयोग गरेका छन् । 'खेर', 'पर्यन्त', 'साथ', 'पटक' जस्ता कालिक नामयोगीका शब्द पनि उपन्यासमा प्रयोग गरिएका नामयोगी शब्दहरू हुन् । 'ले', 'लागि', 'निमित्त' जस्ता प्रयोजनपरक नामयोगी शब्दहरू पनि उपन्यासमा प्रयोग भएका छन् । यस उपन्यासमा जम्मा २८७ नामयोगी शब्दहरू विभिन्न शब्दको बीचको अर्थसम्बन्ध देखाउन उपन्यासकारले प्रयोग गरेका छन् ।

संयोजक पदवर्गका ६५५ पदवर्गीय शब्दहरू प्रयोग गरेका बाङ्गुले सत्रौं परिच्छेदमा सबैभन्दा बढी ८० संयोजक शब्दहरू प्रयोग गरेर वाक्यलाई जोडेका छन् भने सबभन्दा दोस्रो परिच्छेदमा जम्मा १४ संयोजकका शब्दहरू प्रयोग गरेका छन् । 'र', 'पनि', 'अनि', 'समेत', 'अथवा', 'भने', 'यदि', 'तथा' जस्ता सरल संयोजकका शब्दहरू बाङ्गुले **माइतघर** उपन्यासमा प्रयोग गरेर पद-पदलाई, पदावली-पदावलीलाई अनि वाक्यखण्ड-वाक्यखण्डलाई जोड्ने काम गरेका छन् । त्यसैगरी 'तापनि', 'त्यसैले', 'यसकारण' जस्ता जटिल संयोजक पनि प्रयोग भएका छन् । सरल र जटिल ४०५ संयोजक शब्द एवम् सापेक्ष र निरपेक्ष २५० संयोजकका शब्दहरू

उपन्यासकारले ठाउँ-ठाउँमा प्रयोग गरेका छन् । उपन्यासमा 'किनभने', 'भने', 'जो' जस्ता सापेक्ष संयोजक शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । त्यसैगरी उपन्यासमा कथाको सिलसिला मिलाउने क्रममा घटनाक्रमलाई अगाडि जोड्न 'र', 'तथा', 'अनि', 'तर', 'अथवा', 'तैपनि' जस्ता निरपेक्ष संयोजकका शब्दहरूको पनि प्रयोग गरिएको छ ।

उपन्यासकारले प्रयोग गरेका पदवर्गीय शब्दहरूमध्ये विस्मयादिबोधक शब्दहरू यस उपन्यासमा जम्मा ४९ छन् । बाइदेलले आश्चर्य व्यक्त गर्न 'ओहो', 'ल' जस्ता विस्मयादिबोधक शब्दहरू, तिरस्कार एवम् उपेक्षा प्रकट गर्दा 'छि:', शोक देखाउन 'कठै:' जस्ता शब्दको प्रयोग गरेका छन् । निर्देशन गर्दा 'इ:', 'उ:', स्वीकृति प्रकट गर्दा 'अँ', 'ल', सम्बोधन गर्दा 'हे', अनुभूति प्रकट गर्दा 'ए:', 'ओ:' उपन्यासकारले यस उपन्यासमा प्रयोग गरेका विस्मयादिबोधकका शब्दहरू हुन् । 'इ:', साहिँली नन्द मसित आ'की' वाक्यमा 'इ:' विस्मयादिबोधक शब्द निर्देशन गर्न प्रयोग भएको छ । 'कठै:', एउटा आश्रयहीन स्त्रीले कतै ठाउँ पाइन' भनेर बाइदेलले सानीप्रति सहानुभूति दर्साएका छन् । वाक्यले के भन्दैछ भन्ने सूचक विस्मयादिबोधक शब्दले गर्ने हुँदा उपन्यासकारले सानीको पीडाप्रति शोक व्यक्त गर्न, उसको जीवनमा आइपरेका दुःखप्रति आश्चर्य व्यक्त गर्न, कुनै ठाउँमा सम्बोधन गर्न अनि उसको कुराप्रति स्वीकृति दर्साउन उपन्यासमा यस्ता शब्दहरूको प्रयोग गरेका छन् ।

जम्मा ३४० निपात शब्दहरूको प्रयोग भएका यस उपन्यासमा बाइदेलले विभिन्न अवस्थामा छुट्टा-छुट्टै निपात शब्दहरूको प्रयोग गरेका छन् । सहमति जनाउने सन्दर्भमा 'ल', 'अँ' जस्ता निपात शब्दहरूको प्रयोग भएका छन् । बाइदेलले कुनै शङ्का वा अनिश्चितता व्यक्त गर्दा 'खै', 'कि', 'कुन्नि' जस्ता निपात शब्दहरूको सहयोग लिएका छन् भने कुनै कुरामाथि विशेष जोड दिँदा 'नै', 'त', 'है', 'पो', 'पो', 'नि' जस्ता शब्दहरूको प्रयोग गरेका छन् । उपन्यासको प्रसङ्गलाई विशेष किसिमले प्रस्ट पार्न उपन्यासकारले उपन्यासमा यस्ता निपात शब्दहरूको प्रयोग गरेका छन् ।

यसरी एउटा सामाजिक यथार्थवादी धरातलमा उभिएर लेखिएको **माइतघर** उपन्यासमा प्रयोग गरिएका नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक, निपात र विस्मयादिबोधक पदवर्गका शब्दहरूले उपन्यासको कथा वस्तुलाई घटनासँग मिल्दो-जुल्दो रूपमा प्रस्तुत गर्न सहयोग गरेका छन् । बाइदेलले चित्रमा रङ्गको छनोट गरेजस्तै यस उपन्यासमा शब्दहरूको उचित छनोट र प्रयोग गरेका छन् । यसलाई बाइदेलको शब्द संयोजनप्रतिको कौशलता मान्न सकिन्छ ।

पाँचौँ परिच्छेद उपसंहार

२००५ सालमा लेखिएको **माइतघर** उपन्यास उपन्यासकार बाङ्देलको नारीवादी उपन्यास हो । मात्र ८५ पृष्ठको यस उपन्यासभित्र सिङ्गो नेपाली समाज अटाएको छ । अशिक्षा र सामाजिक क्रूरताले जकडिएको नेपाली समाजका चेलीहरूको अन्तर्वेदनाहरू यस उपन्यासका हरेक पृष्ठमा छन् । उपन्यासमा अभाव, पीडा, समाजका कुरीति र संस्कारले पीडित भएका व्यक्तिहरूको कारुणिकतालाई अभिव्यक्त गरिएको छ । सानीका बुवाको मृत्यु हुनु, पराइघरमा बस्ने वातावरण नहुनु र माइतघरमा पनि उसका लागि बस्ने ठाउँ नहुनु आदि घटनाले सानीलाई असह्य पीडा दिएको छ । त्यसैगरी हरि, सुबेदानी र रत्नाको जीवनमा पनि एकपछि अर्को गरी थुप्रै दुःखान्त क्षणहरू आइरहेका छन् । यिनै घटनाचक्रले उपन्यासलाई दुःखान्त र कारुणिक मोडमा पुऱ्याएको छ । अन्त्यमा सानीले हरिको घरबाट कहिल्यै नफर्कने गरी बिदा लिएर उपन्यासलाई भन् कौतूहल मोडमा छाडेकी छे । यसरी एउटी सहाराहीन नारीको उद्देश्यहीन गन्तव्यसँगै विश्रान्ति दिएर उपन्यासकारले यस उपन्यासलाई वियोगान्त बनाएका छन् ।

साहित्यलाई समाजको दर्पण मानेर साहित्यकारले आफ्ना साहित्यिक कृतिमा भाषाको उचित प्रयोग गरेका हुन्छन् । साहित्यकार, समाज र भाषाको त्रिकोणात्मक सम्बन्धसँगै साहित्य अगाडि बढ्ने हुँदा साहित्यकारले कथावस्तु, परिवेश र पात्रानुकूल भाषाको छनोट गरेका हुन्छन् जसले गर्दा साहित्यिक कृतिले जीवन्तता प्राप्त गरेको हुन्छ अनि साहित्यकारलाई अगाडि बढ्न ऊर्जा मिल्दछ ।

साहित्यकार जुन ठाउँमा जन्मन्छ, हुर्कन्छ र जीवन व्यतीत गर्छ, त्यही ठाउँको भाषाले उसका साहित्यिक कृतिहरूलाई प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । अर्को कुरा कुन ठाउँको विषयवस्तु वा घटनालाई साहित्यमा उठान गरिने हो त्यसै अनुरूप भाषिक प्रयोग गरिएको हुन्छ । त्यसैले हरेक साहित्यिक कृतिमा भाषिक प्रयोगको स्वरूप फरक-फरक हुन्छ । लैनसिंह बाङ्देलले

माइतघर उपन्यासमा दार्जिलिङको छेउछाउमा बोलिने नेपाली भाषाको दार्जिलिङे भाषिका प्रयोग गरेका छन् । बाङ्देलले ठेट नेपाली शब्दको प्रयोग गरेर उपन्यासलाई अझ यथार्थपरक बनाएका छन् । उपन्यासकारले कुनै प्रसङ्गमा अङ्ग्रेजी शब्दहरू प्रयोग गरेका छन् भने उपन्यासको कथा वस्तुलाई प्रकृतिमय बनाउन विभिन्न प्राकृतिक शब्दहरूको सहयोग पनि लिएका छन् । बाङ्देलले प्राकृतिक शब्दहरूको सहारा लिएर आकाशको जूनसँग सानीलाई तुलना गरेका छन् । बाङ्देलले उपन्यासमा प्रयोग गरेका धेरै शब्दहरू सरल छन् तर कुनै-कुनै शब्दहरूको प्रयोगले उपन्यासलाई अलि जटिल मोडमा पुऱ्याएजस्तो देखिन्छ । जे होस् **माइतघर** उपन्यासमा बाङ्देलले भाषिक प्रयोगतर्फ बढी नै सचेत भएर शब्दहरूको छनोट र चयन गरेको अनुभव हुन्छ । बाङ्देलले भाषिक प्रयोग गर्दा पदवर्गीय शब्दहरूलाई पनि सँगसँगै मिलाएर प्रयोग गरेका छन् । त्यसैले उनको भाषिक प्रयोगको स्वरूपमा पनि कलाकारिताको आभास हुन्छ ।

सानीको जीवनका हरेक घटनालाई अति सूक्ष्म अध्ययन गरेका बाङ्देलले यस उपन्यासमा शब्दको प्रयोग गर्दा नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक र निपात पदवर्गका शब्दहरूलाई कथानकको प्रकृति अनुसार प्रयोग गरेका छन् । कुनै प्राणी, वस्तु, पदार्थ, स्थान, समूह तथा भाव विशेषलाई जनाउन नाम शब्दको प्रयोग भएको छ भने नाम या कुनै व्याकरणिक एकाइका सट्टामा सर्वनामका शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । उपन्यासमा पात्रहरूले भोगेका, गरेका र बिताएका क्षणहरूको चर्चा गर्दा काल, पक्ष, भाव, लिङ्ग, आदर आदि व्याकरणात्मक कोटि अनुसार क्रियाको प्रयोग गरिएको यस उपन्यासमा विभिन्न विशेषण शब्दहरूले अर्थलाई सीमित वा विस्तारित गरेर वाक्यलाई नै अर्कै मोडमा परिवर्तन गरिदिएका छन् । यी पदवर्गका पनि उपवर्ग भित्रका शब्दहरूले भन्नु उपन्यासको घटनाक्रमलाई स्थान, समय, वस्तु, भाव र व्यक्ति अनुसार प्रस्तुत गर्न सहयोग गरेका छन् । यस उपन्यासमा प्रयोग भएका क्रियायोगीका विभिन्न शब्दहरूले स्थान, काल, तरिका/रीति, मात्रा, कारण आदि अर्थलाई उपन्यासमा व्यक्त गरेका छन् । नाम, नामिक पद या अन्य कुनै पदसँग टाँसिएर प्रयोग हुने विभिन्न नामयोगी शब्दहरूको प्रयोगले त्यससँग सम्बन्धित सम्बन्धलाई व्यक्त गर्न सजिलो भएको छ । विभिन्न संयोजक शब्दहरूले सानीका कथा-व्यथा हरिले व्यक्त गरेका आदर्शका कुराहरू अनि रत्नाको पीडालाई समेटेर एउटै लामो वाक्य बनाउन भूमिका खेलेका छन् । साँच्चै भन्नुपर्दा यस उपन्यासमा यस्ता पदवर्गीय शब्दहरूले उपन्यासलाई नै उत्कृष्ट बनाउन सहयोग गरेका छन् । कुनै कुराप्रति सहमति, असहमति, सम्बोधन, प्रश्न एवम् कुनै कुरामाथि विशेष जोड दिँदा प्रयोग भएका निपातका शब्दहरूले पूरै वाक्यको अर्थलाई विशेष किसिमले जोड दिएका छन् । यसैगरी आश्चर्य व्यक्त गर्न प्रयोग भएका विस्मयादिबोधक शब्दले वाक्यको अर्थलाई छुट्टै रूपमा चिनाएको छ ।

उपन्यासमा पात्रहरूको मनोभाव व्यक्त गर्न प्रयोग गरिएका विस्मयादिबोधक शब्दहरूले वाक्यको सुरु वा अन्त्यमा आएर वाक्यलाई नै उथलपूथल बनाउने हुँदा बाङ्ग्लेले यस्ता शब्द प्रयोग गरेका हुन् । उपन्यास पढ्ने क्रममा सानीको व्यथा र पीडाप्रति पाठकको सहानुभूति प्राप्त गर्न, उपन्यासको कथा वस्तुलाई आफ्नै जीवनमा घटेको घटना वा आफैले प्रत्यक्ष देखेको वा भोगेको जस्तै अनुभूति गराउन बाङ्ग्लेले प्रयोग गरेका पदवर्गीय शब्दहरूले भूमिका खेलेका छन् ।

यसरी **माइतघर** उपन्यासमा प्रयोग भएका जुनसुकै पदवर्गीय शब्दले खास किसिमको कार्य गर्ने हुनाले ती पदवर्गीय शब्द कुन पदवर्गका हुन् र उपन्यासमा कुन भूमिका निभाउन त्यस्ता शब्दको कति प्रयोग भएको छ भन्ने जानकारीका लागि यस उपन्यासको पदवर्गीय अध्ययन गरिएको हो । यस अध्ययनको औचित्य भनेकै पदवर्गको निर्धारण र भूमिकाबारे विश्लेषण गर्नु हो साथै त्यस्ता शब्दको प्रयोगले वाक्यमा पार्ने असरका सम्बन्धमा सजक र सचेत गराउनु हो । एउटा सामान्य वाक्यमा अगाडि वा पछाडि प्रयोग गरिएको कुनै पनि पदवर्गीय शब्दले त्यस वाक्यको अर्थ वा भावलाई नै परिवर्तन गरिदिन्छ । त्यसकारण यस उपन्यासमा बढीभन्दा बढी पदवर्गीय शब्दहरूको प्रयोग गरेर बाङ्ग्लेले उपन्यासको कथा वस्तुलाई घटनाचक्रसँग मेल खाने बनाएका छन् । बाङ्ग्लेले औपन्यासिक क्षेत्रलाई अगाडि बढाउन यस उपन्यासमा भएका शब्दहरूको उचित छनोट र प्रयोगले धेरै साथ दिएको छ । त्यसैले उनको यो उपन्यास हरेक पक्षबाट सार्थक छ भन्नु समीचिन हुन्छ ।

सन्दर्भ ग्रन्थ सूची

(क) पुस्तक सूची

अधिकारी, हेमाङ्ग राज, **समसामयिक नेपाली व्याकरण**, (काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०५७) ।

_____ , **प्रयोगात्मक नेपाली व्याकरण**, (ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०६७) ।

ज्ञवाली, राम प्रसाद र अन्य, **ऐच्छिक नेपाली, कक्षा ११**, (काठमाडौँ : भुँडी पुराण प्रकाशन, २०६६) ।

पण्डित, हेमराज, **चन्द्रिका व्याकरण**, दोस्रो संस्क., (ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०४२) ।

पाणिनी, **अष्टाध्यायी**, (दिल्ली : चौखम्बा, संस्कृत प्रतिष्ठान, २००४) ।

प्रधान, कृष्णचन्द्र सिंह, **नेपाली उपन्यास र उपन्यासकार**, (ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०३७) ।

भट्टराई, राम प्रसाद, **भाषिक अनुसन्धान विधि**, (काठमाडौँ : शुभकामना प्रकाशन, २०६६) ।

राई, इन्द्र बहादुर, **नेपाली उपन्यासका आधारहरू**, (ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५०) ।

रिसाल, विष्णु गोपाल तथा रिसाल, शिव गोपाल, **नेपाली भाषा र व्याकरण**, छैटौँ संस्क., (ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०४६) ।

शर्मा, मोहन राज, **शब्द रचना र वर्णविन्यास**, दोस्रो संस्क., (काठमाडौँ : पाठ्यसामग्री प्रकाशन, २०४६) ।

सिग्दाल, सोम प्रसाद, **मध्यचन्द्रिका**, बाइसौँ संस्क., (ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०४८) ।

सिजापति, राम विक्रम, **व्याकरण र बोध विवेचना**, (ललितपुर : नागार्जुन इन्टरनेसनल कलेज प्रकाशन, २०५३) ।

सुवेदी, राजेन्द्र **नेपाली उपन्यास : परम्परा र प्रवृत्ति**, (वाराणसी : भूमिका प्रकाशन, २०५३) ।

श्रेष्ठ, ईश्वर कुमार, **नेपाली व्याकरण : केही पक्षहरूको सरलीकृत चर्चा**, (ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०४६) ।

(ख) शोध पत्र सूची

साउद, शङ्कर सिंह, **निम्न माध्यमिक तहमा प्रयोग भएका कथा विधाको शब्दभण्डारको अध्ययन**, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोध पत्र, त्रि.वि., नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, कीर्तिपुर, २०६५) ।

(ग) पत्र-पत्रिका सूची

गौतम, कृष्ण, **लैनसिंह बाड्देल : उपन्यासकारका रूपमा, जनमत**, वर्ष २०, अङ्क ८९, चैत्र, २०५९, पृ. १११-११२ ।

रेग्मी, मुरारि प्रसाद, **माइतघर एक मनोवैज्ञानिक विश्लेषण, जनमत**, वर्ष २०, अङ्क ८९, चैत्र, २०५९, पृ. ५७-६० ।

सत्याल, शिव प्रसाद, **बाड्देलको माइतघर, जनमत**, वर्ष २०, अङ्क ८९, चैत्र, २०५९, पृ. ५३-५५ ।

परिशिष्ट खण्ड

परिशिष्ट 'क' व्यक्तिवृत्त

नाम : रञ्जिता अधिकारी (आचार्य)
जन्म मिति : २०३४, श्रावण १३ गते
बुवाको नाम : बालकृष्ण अधिकारी
आमाको नाम : नन्दकली अधिकारी
स्थायी ठेगाना : गैँडाकोट-५, नवलपरासी
राष्ट्रियता : नेपाली
धर्म : हिन्दू
सम्पर्क नं. : ९८४५९९५९४८, ०५६-५०९३३८

परिशिष्ट 'ख'

लैनसिंह बाड्देलद्वारा लिखित 'माइतघर' उपन्यासको आवरण-चित्र

